

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

ARAP DİL HUSUSİYETLERİNİN
FIKİH İHTİLÂFLARINDAKİ ROLÜ

AN GÜLEÇ

İZMİR — 1979

İslami İlimler
Kütüphanesi

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sh.
TARANSKRİPSİYON	1
KISALTMALAR	1
ÖNSÖZ	2
GİRİŞ:	4
A - Arap Dilinin Hususiyetleri	5
1- İslâm'ın Zuhuru Sırasında Arapça	5
2- Lehce Farkları	5
3- Kur'an'ın Dili	6
Yedi Harf	8
4- Hz. Peygamber'in Dili	11
B - Fıkhî İhtilâfların Sebepleri	13
1- Hadîsle Alâkalı İhtilâf Sebepleri	15
2- İctihad Bilgi, Usûl ve Gücünün Farklı oluşu	17
3- Tabiî ve İctimâî Çevrenin Tesiri	19
4- Hz. Peygamber'in Fiilleri Vücûba mı Yoksa Nedbe mi Delâlet Eder?	20
5- Lügavî ve Şer'î Mânaya Bağlı İhtilâf	20
6- İhtilâfa Sebebolan Müteferrik Meseleler	21
BİRİNCİ BÖLÜM: Dile Bağlı İhtilâflar	23
A - Sarf ve Nahivle İlgili İhtilâflar	24
1- Ma'rifet - Nekire	24
2- Cem'	25
3- Mâdî Fiil	27
4- Damîr	28
5- Müzekker - Müennes	30
6- İstisnâ'	30
7- Bedel	33
8- 'Atf ve Harfleri	33
9- Cerr Harfleri	36
10- Hâl	39
11- Bâblar ve Qırâatler	39
B - Belâgatla İlgili İhtilâflar	40
a- 'İlmü'l-beyâna Bağlı İhtilâflar	40
1- Haqîqat - Mecâz(Métonymie)	40
2- İsti'âre(Métaphore)	43
3- el-Mecûzü'l-mürsel	44

II

	Sh.
b- 'İlmü'l-Ma'âniye Bağlı İhtilâflar	45
1- Haber - İnşâ'	45
2- İstifhâm	45
3- Qasr	46
4- İcâz: Hazf ve Qısar	46
C - Fıkıh Usûlünün Sistemleştirdiği Konular	49
1- Sarîh - Kinâye	49
2- Hâs, 'âmm, müsterek ve müevvel	51
3- a) Zâhir, nass, müfesser ve muhkem	60
b) Hafıyy, müşkil, mücmel ve müteşâbih	61
4- İbâre, işâre, delâle ve iqtidâ' delâletleri	63
İKİNCİ BÖLÜM: Emrin İfâde Ettiği Çeşitli Mânalara Bağlı	
İhtilâflar	65
EMR	66
1- Vücûb (İlzâm)	69
2- Nedb	71
3- İbâha	73
4- İrşâd	73
5- Ta'cîz	73
6- Tevbîh	73
7- Du'â' (Su'âl)	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Nehyin İfâde Ettiği Mânalara Bağlı İhtilâf-	
lar	75
NEHY	76
1- Tahrîm	77
2- Kerâhiyet	77
3- Tahqîr	78
4- Beyânü'l-şâqıbe	78
5- Du'â'	78
6- Ye's	78
7- İrşâd	78
SONUÇ	80
KAYNAKLAR	83

TRANSKRİPSİYON

أ : '	ض : D
ث : S	ط : T
ح : H	ظ : Z
خ : H	ع : -
ذ : Z	ق : Q
ص : S	آ، اى، او : a, i, u

KISALTMALAR

age. Adı geçen eser	Ktp. Kütüphane
agn. " " müellif	m. Mîlâdî
el-A'lâm: el-A'lâm Qâmûsu Terâcim, Hayrî'd-Dîn ez-Ziriklî	öl. Ölümü
b.(bin) oğul	Suppl.GAL Supplementband, Brockelmann,C.
bk. bakınız	tah. Tahkîk
EI. Encyclopedie de L'Islam	tash.Tashîh
GAL.Geschichte Der Arabischen Litteratur, Brockelmann,C.	trhs.Tarihsiz
GAS.Geschichte Des Arabischen Schriattuns,Mat Sezgin	ter. Tercüme eden
h. Hicrî	v. Varak
Hö.Hicretten önce	vd. Ve devamı
Hz.Hazret-i	vs. Vesâire
İA.İslâm Ansiklopedisi	yy. başka yeri yok.
Kehh.Mu'cemu'l-Müellifîn,Ö.Ridâ Kehhâle	

Ö M S Ö Z

Fıkıhın iki kaynağı olan kitap ve sünnetin dili arapçadır. Arapça bilmeyenin ve bu dilin hususiyetlerine vakıf olmayanın fakîh olamayacağı ve fıkîh kanaat beyan edemeyeceği âşikârdır. Meşhur fakîhlerin çoğu aynı zamanda arap dili ve edebiyatında derin bilgi sahibidirler.

Belâğattaki bilhassa ilmu'l-ma-âni bahislerininin fıkıh ve fıkıh usûlü ile ortak olması ve arapçanın diğer bâzı hususiyetleri böyle bir çalışma yapmamıza sebeb olmuştur.

Çalışma, bir girişle üç bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte arap dilinin hususiyetleri ile fıkîh ihtilâflarının sebeplerine kısaca temas edilmiştir. Birinci bölümde dile bağlı ihtilâflar; sarf-nahivle, belâğatla ve fıkıh usûlünün sistemiyle ilgili görüş ayrılıkları olmak üzere ele alınmıştır. İkinci bölümde emrin ifade ettiği mânalara bağlı ihtilâflar; üçüncü bölümde de nehyin ifade ettiği mânalara bağlı ihtilâflar anlatılmıştır. Çalışmada hasıl olan netice sonuçta ortaya konulmuştur.

Konunun muhtevası kaynaklarda belirli başlıklar altında değil, muntelif mevzularda içinde dağınık vaziyettedir. Daha önce aynı konuda yapılmış sistemli bir çalışmaya rastlayamadım. Araştırmamın, bu konuda yapılacak incelemelerin neticesi değil bir başlangıcı olacağını ümit etmekteyim.

Şahıs isimlerinin doğum ve ölüm tarihleri ilk geçtiikleri yerde ve "KAYNAKLAR"da verilmiştir. Parantez içindeki ilk rakam hicrî, ikincisi de milâdî doğum tarihi; üçüncü rakam hicrî, dördüncüsü de milâdî ölüm yılını göstermektedir. Doğum tarihleri bilinmeyenlerin sadece ölüm tarihleri verilmiştir.

Dipnotlarda, bölü çizgisinden önceki rakam cild, sonraki de sahife numarasını gösterir.

Sûre isimlerinden sonra parantez içindeki rakam sûre, daha sonraki rakam da âyet numarasını göstermektedir.

Müelliflerin eserleriyle birlikte tam isimleri "Kaynaklar" da verilmiştir.

Araştırma esnasında kaynakların temini hususunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma şükran borçluyum. Dile, edebiyata ve şiirlere bağlı zorlukları yenmede benden hiçbir lûtfunu eksik etmeyen muhterem hocam Dr. Faris Harîrî'ye; metoda dair tavsiyelerde bulunan dostlarıma derin teşekkürlerimi arz etmeyi bir vazife saymaktayım.

H.G.

G İ R İ Ő

A- Arap Dilinin Hususiyetleri

B- Fıkhî İhtilâfların Sebepleri

G İ R İ Ő :

A- Arap Dilinin Hususiyetleri:

1- İslâmın Zuhuru Sırasında Arapça:

Arapçanın başlangıcına dâir elimizde kesin bilgi ve kâfi delil yoktur. Zamanımıza kadar gelen alışılmış arapça metinler, İslâmın iki asır öncesine kadar uzanır ki bunlara "Câhiliye Edebiyatı" demekteyiz (1). Ticaret, yazının kullanılmasını gerektiriyordu. Kureyş kabîlesi, ticaretle uğraşıyordu. Ayrıca nüzûlünden itibaren Kur'ân'daki birçok âyet de yazının kullanılmasını emrediyordu(2). Bu iktisadî durum, kâhin secîllerindeki zoraki san'atlı nesirden başka, san'atsız müscol nesrin kullanılmasını gerektiriyordu. Hz.Peygamber'in mektup ve antlaşmalarında bu çeşit nesri görmekteyiz(3). İslâmın zuhuru sırasında Arap Edebiyatının yüce mevki ve parlaklığı herkesin bildiği bir gerçektir. Şiir yarışları için kurulan panayırklar, hakemlik yapan meşhur şâirler, başarılı en güzel şiirin Kâbe duvarına asılması, arap edebiyatı tarihinin konularındadır.Kur'ân araplara, îcâzı ve edebî üstünlüğü ile meydan okumuştur.(4)

2- Lehçe Farkları:

Lehçe farklarını teşkil eden unsurları a-îrâbla, b-sesle ve c-gelişme, değişme, istikrar bulma ile ilgili olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Farklı lehçeye sahip en meşhur kabîleler Temîm, Müzeyl ve Tayy'dır(5). Çeşitli arap lehçelerinin herbiri delildir(6).

---

(1) İbrâhîm Enîs; fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye 34

(2) el-Baqara(2) 282,283; el-Enbiyâ (21) 104; el-'Alaq (96), 3,4; Luqmân(31),27; el-Qalem(68),1,2; el-fürqân(25),5

(3) İbn Hişâm(öl.213/828); es-Sîratü'n-Nebeviyye 4/254-255

(4) Bunlar derece itibariyle şunlardır: el-İsrâ(17),88; Hûd(11),13 ve el-Baqara(2),23-24

(5) İbrâhîm Enîs; age. 81-152

(6) İbn Cinnî(321 veya 322/933-392/1001);el-Hasâiş 2/10-12; es-Süyûtî(749/1445-911/1505); el-Nüzahir 1/257

3- Kur'an'ın Dili:

Allah, Kur'an'ın arapça olduğuna, başka hiçbir dil ile indirilmediğine dâir huccet inzal etmiştir(7). Kur'an'ın şiir olmadığını Allah yine Kur'an'da beyan etmiştir(8). Kur'ân, kâhinlerin söyledikleri tarzda secî de değildir(9). O, en yüksek mertebede bir ifade şeklidir(10). Genel olarak Kur'an, arapça nazil olmuştur. Özel olarak bu yolla anlaşılması istenmiştir. Kur'an'ın anlaşılması için arapça dışında başka bir yol mevcut değildir(11). Kur'an arapça nazil olmuştur, arapçadır, içinde yabancı kelime yoktur demek, arapların alışmış oldukları lâfız, üslûb ve mânâda nazil olmuş demektir. Nasıl yabancı diller, arapça ile anlaşılamazsa arapça da yabancı dillerle anlaşılabilir. Çünkü kelimeler ve üslûb farklıdır(12). Bâzi âlimler, Kur'an arapçadır, içinde yabancı kelime yoktur, derler fakat başkaları, Kur'an'da arapça dışından kelimeler de vardır. Meselâ "mişkât" hintçe, "istebraq" farsçadır derler. Bize göre Kur'an'da birkaç yabancı kelimenin bulunması, onun arapça olmamasını gerektirmez. Meselâ bir farsça şiir içinde birkaç arapça kelime olsa bu şiir yine farsça olur(13). Süyûtî(749/1445-911/1505) bu konudaki daha değişik kanaat ve görüşleri zikretmektedir(14). Fakat İmam Gazâlî(450/1058-505/1111) bâzi âlimlerin başvurdukları tarzda zoraki isbata gerek olmadığı kanaatinde(15). Kur'an'da 100 den fazla arapça olmayan kelime vardır. Bu durumda

(7) eş-Şâfi'î; er-Risâle 47-50(Tch.Ah.Muh.Şâkir)

Muhammed b.İdrîs b. 'Abbâs b. Osmân b.Şâfi' el-Qu'eşî (150/767-204/819); Dört ehl-i sünnet imamından birisidir.Şâfiî mezhebinin kurucusudur.Filistin'deki Gazze'de doğdu.Mekke ve Medîne'de yetişti.Bağdad'a geldi.Buradan Mısır'a geçti ve orada öldü.Eserlerinden en meşhurları er-Risâle,el-Ümm'dür.Bk.İA;11/2 68-272 İst.1970; GAL 1/178(188),Suppl1/303 ve 2/965(15); el-A'lâm 6/249,Kehh 9/32-33

(8) el-Bôqillânî(337/950-403/1013);İ-câzü'l-Qur'ân 51;

ez-Zerkeşî(745/1344-794/1391); el-Burhân 2/113

(9) el-Bâqillânî; Age.57-58

(10)el-Bâqillânî; Age.276-277;es-Se'âlibî(350/961-429/1038) el-İ'câz ve'l-İcâz 10

(11)es-Şâtıbî(öl.790/1388); el-Muvâfaqât 2/44-45,46

(12) Age.45-46

(13) el-Gazâlî(450/1058-505/1111);el-Mustaşfâ 1/105-106; el-Âmidî(öl.631/1233);el-İhkâm 1/37-39;47-49

(14) es-Süyûtî; el-Muzhir 1/266-268

(15) el-Gazâlî; age. 1/105-106

Kur'an'ın arapça olduğunu bildiren âyetler(16) karşısında fakihler farklı kanaat beyan etmişlerdir: a) Kur'an'da arapça dışından söz olmadığını benimseyenler : Ebû 'Ubeyde(110/728-209/824), İbn Fâris(öl.289/902), Taberî(224/839-310/923), Şâfi'î (150/767-204/819) ve Bâqıllânî(337/950-403/1013) bu görüştedirler. b) Kur'an'da arapça olmayan kelimelerin var olduğunu söyleyenler: İbnü'l-Cevzî(510/1116-597/1201), el-Cevâlîqî(466/1073-540/1145), ve el-Hafâcî'dir(979/1571-1069/1659) Bâza âlimler iki görüşü telif ederek şöyle demişlerdir: Bu iki görüş de doğrudur. Fakihlerin de ifade ettikleri gibi bu kelimelerin asılları arapça değildir. Fakat bunlar daha önceleri arapçaya girerek arapçalaşmış, yabancı telâffuzları değişerek arapçaya uymuşlardır. Her kim bunlar arapçadır derse doğru söyler. Kim de bunlar arapça değildir derse yine doğru söyler(17).

Şüphe yoktur ki Kur'an'ın dili genel olarak Hicaz lehcesidir. Hz.Peygamber Hicazlıdır ve Kureyşlilere vahyi kendi lehceleriyle getirmiştir. Tarihçiler, Hz. Osmân'ın(öl.35/655), Mushaf'ın cem'i ve istinsahı esnasında kâtiplere, ihtilâf zuhurunda Kureyş lehçesiyle yazmalarını emrettiğinde görüş birliğindedirler (18). es-Süyûtî, arapça olup da Hicaz lehcesinden olmayan kelime ve istîmallerin listesini ve hangi kabîleye âit olduklarını zikreder(19). Kureyş lehçesi bir hayli güzelleşmişti. Hacılar ve panayırlarda alış-verişte bulunmak isteyenler Hicaz'a geliyorlardı. Kur'an'ın Kureyş lehçesinde olması tabii idi. Kur'an, Hz.Peygamber'in çocukken emzirildiği Sa'd b. Bekr kabilesinin lehçesiyle de nazil olmuştur(20).

(16) ez-Zümer(39),27; fussilet(41)43; er-Ra'd(13),36; Yûsuf(12),2; en-Nahl(16),102; Tâhâ(20),112; eş-Şûrâ(42),6; Zuhuruf(43),2; Ahqâf(46),11; Şu-ârâ(26),193

(17) ez-Zerkeşî; el-Burhân 1/287-290; es-Süyûtî; el-İtqân 2/105-120; el-Müzhir 1/268-269; Enîs el-Maqqîsî; Tatavvuru'l-Esâ-lîbi'n-Nesriyye 45-47

(18) ez-Zerkeşî; el-Burhân 1/284; E.el-Maqqîsî; a.g.e. 42-45

(19) es-Süyûtî; el-İtqân 2/89-104

(20) İbn Hişâm(öl.213/828); es-Sîratü'n-Nebeviyye 1/175

• " واسترضعت في بني سعد بن بكر "

Mustafâ Sâdiq er-Râfi î; Târîhu Âdâbi'l-Arab 2/62-64

Yedi Harf:

"Şüphesiz bu Kur'an yedi harf üzere nâzil oldu(21)." hadisinin iki mânası vardır: Birincisi, yedi harften maksat, emir, nehy, terğîb, terhîb, qeşas, cedel ve meseldir. İkincisi şu gibi durumlardaki çeşitli lehcelerdir: Hemzenin tahqîqi ve tahfîfi, medd, qasr, feth, imâle ve bu ikisi arası, ızhâr, id-gâm... Yine (عليهم، عليهم)deki (ا) harfinin dammi ve kes-ri, bu zamirlerin sonuna (و) eklenek v s.(22) Bu konudaki çeşitli görüşlerin sayısı 40 a ulaşmaktadır(23). ez-Zerkeşi, İbn Hibbân'ın (270/884-354/965) tercihini benimsemeye meyillidir ki o da "yedi lehcedir". Yine ez-Zerkeşi, "bu asırda müslümanlar, sahîh olan her rivayete güvenilmesi hususunda müttefiktiler. Kur'an'ın yedi harf üzere inzâli, müslüman ümmete Allah tara-fından bahşedilmiş bir genişlik ve rahmettir" demektedir (24).

---

(21) el-Buhârî(194/810-256/870); Sahîh: fedâilü'l- Qur'ân 5,27,tevhîd 53, bed'ü'l-halq 6,mürteddîn 9, husûmât 4; Müslim (204/820-261/875);sahîh: müsâfirîn 270; Ebû Dâvûd(202/817-275/889); Sünen: vitr 22; et-Tirmizî(209/824-279/832); el-Câmi'u's-sahîh: Qur'ân 9; en-Nesâî iftitâh 37; Ahmed b.Muhammed b.Hanbel ; Müsned 5/16,41,114,124,127,128,132;(164/780-241/855) Dört mez-hepten biri olan Hanbelî mezhebinin imamıdır. Aslen Merv'lidir. Babesi Serahs vâlisi idi. Bağdad'da doğmuştur. İlim öğrenmeğe son derece meraklı idi. Bu yolda birçok yerlere seyahatte bulundu. Müsned'ine 30.000 hadisi topladı. Kur'an mehluktur demediği için Mu'tasım 28 ay müddetle imama hapsedti. Sonra serbest bıraktı. Vâsiq devrinde ezâ görmedi. Mütevekkil ise İmam'a hürmet etti. Ona danışmadan kimseyi tâyin etmezdi. Ahmed b.Hanbel bu durum-dayken vefat etti.(Bk. GAL 1/181; Suppl.1/309; EI,1/280-286; İA, 1/170-173; el-A'lâm 1/192-193; Kehh. 2/96-97)

(22) İzzü'd-Dîn b. Abdi's-Selâm (öl.660/1261); el-İşâre ile'l-Îcâz,270-271

(23) es-Süyûtî; el-İtqân 1/131-142

(24) el-Burhân 1/226-227; İbrahim Enîs;fi'l-Lehecât

Ve bu konuyla ilgili hadîslerin tahlîlini yapmaktadır(25); teknik bilgiler vermektedir(26). Mustafâ Şâdiq er-Râfi^î(1297/1880-1356/1937), kanaatinizce bu hadîsin mânası, çeşitli arap lehceleridir. "yedi" ise ededin kamâline dâir bir semboldür. Araplar "harf" denince lehceyi anlıyorlardı" der(27). Şubhî es-Sâlih ise "yedi harften maksad, yedi arap lehcesi değildir. Bundan maksad, müslümanlar için geniş tutulan yedi vacihtir" demektedir(28).

Kur'an'ın dilini anlamada cahiliye devri edebiyatını bilmeye ihtiyaç vardır. İbn 'Abbâs(hö.3/619-68/687) şöyle der: "Şiir, arapların dîvanıdır. Allah'ın arapça olarak indirdiği Kur'an'ın mânasını anlayamazsak bu dîvana müracaat eder ve onun mânasını anlamaya çalışırız"(29).

İslâm dininin gelişi ile arapçadaki birtakım kelimelerin mânası değişti. Bâzı ilâveler oldu. Bir kısım eski mânalar unutulup gitti. Mü'min, müslim, kâfir, münâfak kelimeleri böyledir (30).

Kur'an'daki kelimelerin çeşitli mânalara vardır. Meselâ (الهدى), 17 mânaya gelir(31).

Kur'an'ın arapçaya tesiri şöyle özetlenebilir: Kureys lehcesinin yayılması ve diğer arap lehcelerinin Kureys lehcesinin liderliği altında toplanması; arapçanın bütün dünyaya yayılması; mânaların yücelmesi, lâfız ve üslûbun değişikliğe uğraması(32).

İlahî vahyin mahsûlü olan Kur'an-ı Kerim, yalnız müslümanlar için mukaddes bir kitaptan ibaret kalmamıştır. Aynı

(25) ez-Zerkeşî, age. 1/211-213

(26) " " " 1/314-315

(27) Târîhu Âdîbi'l-Ârab 2/68

(28) Şubhî es-Sâlih; Mecâlis fî 'Ulûmi'l-Qur'an 108.

(29) es-Süyûtî; el-İtqân 2/55

(30) Agn. el-Mühzir 1/294-295

(31) Agn. el-İtqân 2/122-131; Corcî Zeydân; T.Â.Ârâb 1/193; 1/199-200

(32) Ahmed el-İskenderî ve Mustafâ el-İnânî; el-Vasîf fi'l-Edabi'l-Ârabiyyi ve târîhihi 95-98; Şevqî Dayf; Târîhu'l-Edabi'l-Ârabi 2/30-34.

zamanda arap nesir edebiyatının ilk ve ebedî şaheseri olup, stil, üslûb bakımından taklid edilemez bir mükemmeliyettedir. Onun tilâveti karşısında yalnız mü'minler değil, arapça bilen veya bilmeyen gayr-i müslimler dahi hayran kalır(33).

Kur'an, islâmî devir edebiyatının kaynaklarının başında gelir. Üslûb, îcâz, konu ve mânalar bu kaynak oluşturmada esas unsurlardır(34).

Kur'an'ın dil hususiyetlerini şöylece özetleyebiliriz : Kur'an, ölçülü şiirden son derece uzaktır. Fasilalarda durup, nefes alarak okuyucunun dinlenme nizamı, câhiliye devrinden menkul secîli ve mürsel nesir düzenine aykırıdır. Darb-ı mesoller ve kıssalar anlatılması, o devir edebiyatında pek az rastlanan şeydir. Bâzi sûreler, mânalarını anlaşılmayan huruf-i muqattese ile başlar. Âyetler, nûsikî âhengine uygun düşecek tarzda tertib edilmiştir. Kur'an'ı secî bağlamaz. Fakat secîli kısa sûreler de vardır. Ekseriye secî'den mürsel nesre geçilir. Sûreler, besmeleyle başlar. Bu, islâmî bir alamdır ve bununla müşriklere muhalefet kastedilir(35).

Kur'an'ın anlaşılma ve anlatılmasında arapların hepsine şümûl şarttır(36).

Bir kimse kendinden önceki âdetleri, sâlefin sözlerini, insanların icmâline-i ihtilâfına ve arap dilini bilmedikçe kıyas yapamaz(37).

(33) Okuç N. Tayyib(1320/1902-1398/1977); Kur'an-ı Kerâm'ın Üslûb ve Kıratı 1

(34) Ahmed Hasan ez-Zeyyât; Târîhü'l-Edabi'l-Arabî 86; E. el-Maqdîsî; Tatavvur 53-60 ; Şubhî eş-Şâlih; Dirâsât fî fîqhî'l-Luğa 314-316

(35) Zekî Mubârak(1307/1891-1371/1952); en-Nesrû'l-fennî 1/46-49; Şevqî Dayf; Târîhü'l-Edabi'l-Arabî 1/422; E. el-Maqdîsî; Age.13-14; Blachère, Régis; Histoire de la Littérature Arabe 2/189

(36) eş-Şâtîbî; el-Muvâfaqât 2/59;

(37) eş-Şâfi'î; el-Umm; 7/221; er-Risâle 221 (tah. Keylânî) Mısır 1388/1969; İbn Hazn(384/994-456/1063); el-İhkâm 1/47; İbnü'l-qayyim el-Jevziyye(691/1292-751/1350); İ'lâmü'l-Muvâqqafîn 1/46; eş-Süyûtî; el-Itqân 2/140-158; 260-280

Arapçayı iyice öğrenmek, dindarlığın gereklerindedir. Çünkü arapça, ilmi öğrenme vasıtasıdır. Dînî bilgilerde ihtisâs yapanın anahtarıdır(38).

Kur'an'da mânâsı zor anlaşılacak garîb kelimeler vardır. Sadece bâzı lâfızlar, istiâne yönünden garîbtir(39).

Kur'an, arap dili kaidelerinin(gramerinin) hakemidir. Arap grameri, Kur'an'ın hakemi değildir(40).

4- Hz.Peygamber'in Dili:

Hız.Peygamber, arapların en fasîh konuşanı olduğunu söylemiştir. Kendisine vecîz, hikmetli söz söyleme kabiliyeti ihsan edilmiştir(41).

Hız.Peygamber'in hutbeleri, mektupları ve mensur sözleriyle Kur'an'ın nazmını karşılaştıracak olursak Allah kelâmı ile insan sözü arasındaki fark kendiliğinden ortaya çıkar. İcâz itibarıyla Kur'an'dan sonra gelse de Hız.Peygamber'in sözünün mu'ciz olduğunu iddia edenin ifadesinde bir mânâ yoktur(42). Hız.Peygamber'in sözü, mâlâyânîden uzaktı. Kur'an'ı açıklar ve hükümlerini iyice anlatırdı. Bundan dolayı hadîsin dil ve edebiyata tesiri, Kur'an'dan sonra ikinci sırayı alır(43).

Hadîslerin üslûp itibarıyla umûmî özellikleri şöyle özetlenebilir: Hâşiv ve zâid sözlerin bulunmadığı vecîz bir ifade; zoraki secî ve süslenmeden uzak oluş; izahı derinleştirilmeksizin mânâyı işaret(44). Mevzû hadîsleri ayırdetme yollarından biri de bunların dili ve inşâ üslûbunda şüphe bulunmasıdır(45).

Hadîs metinlerinin dilde huccet olup olmadığında âlimler ikiye ayrılır:

---

(38) es-Su'ûlibî; fîqhu'l-Lügâ, 2

(39) Abdü'l-Qâhir el-Cürcânî(öl.431/1078); Delâilü'l-İcâz, 277-278

(40) Subhî es-Sâlih; Mubehis fî'Ulûmi'l-Qur'ân, 258

(41) es-Su'ûlibî; el-İcâz ve'l-İcâz, 16-21; İbnü'l-Qayyim el-Cevziyye; E'lâhü'l-Huvsûqî'în 1/261

(42) el-Bâqillânî; İcâzü'l-Qur'ân, 291

(43) A. el-İskenderî ve M. el-İnânî; s. 102; A. H. es-Zeyyât; s. 95-99 ve 180-181

(44) E. el-Meqdîsî; Tetavvur 36-38; 85

(45) s. 68

a) Ekseriyet hadîs metinlerini dilde huccet saymaz. "Hadîsin mâna olarak da rivayeti câizdir. Hadis râvîlerinin çoğu müvellidîndendir; bunların diline lâhn karışabilir" derler.

b) Bâzi âlimler de hadîs metinlerinin dilde delil olduğunu ileri sürerler. Hadîs rivayetine lâhn karışabileceği gibi şiir rivayetine de lâhn karışabilir. Hattâ şiire karışma ihtimali daha fazladır. Hadîs tedvîni de dilin bozulma devrinde öncedir" derler.

İlk âlimler bu konuda birşey söylememişlerdir. Az da olsa hadîsi dilde huccet olarak zikretmişlerdir. H.7-8.m.13-14. asırlarda bu konudaki ihtilâf çok artmıştır. Yeni araştırmacılar orta yolu tutmuşlardır: Hadîsler ikiye ayrılır. Bunların bir kısmının metni dilde huccettir: Hz.Peygamber'in fesahatini beyan için rivayet edilenler(46) (حی الوطيس Harb kazıştı) ; Kunût, tehiyyât, dualar gibi ibadet metinleri; muhtelif yolla fakat tek lâfızla rivayet edilen hadisler; fasîh arapça konuşulan muhitte yetişenlerin rivayet ettiği hadîsler böyledir. Daha sonraki devirlerde tedvîn edilen, sıhhatinde zaaf bulunan veya rivayeti şâzz olan hadîsler dilde huccet sayılmaz (47).

Meydânî (öl.518

(46) A.b.Hanbel; Müsned 1/208; Müslin; Cihâd 76, 1124); m. Emsâla

(47) eş-Şeyh el-Hıdır el-Hüseyn; Mecelletü Mecma'el-Lügati'l-Ârabiyye, cüz 3 sh.197; .Enîs; fi'l-İlahiyyât 49-51; Şevqî Dıyf; Ags. 2/38-39

B- Fıkhi İhtilâfların Sebepleri:

Dünyadaki bu yaratılışımız, huyumuz değiştirilmediği müddetçe ihtilâf var olacaktır. Âhirette ise ihtilâf, inat ortadan kalkacak, gönüllerimizdeki gizli kinler ve intikam duyguları yok olacaktır. Hz.Peygamber'in gönderiliş sebeplerinden birisi de insanların anlaşmazlığa düştükleri mevzularda açıklama bulmaktır(48). İhtilâf, hakîkatin de muhtelif olmasını gerektirmez. Sadece hakikate giden yolları ve düşünce şekillerini çoğaltmış olur. İhtilâfın mevcûdiyeti bizi ittifağa götürür(49).

İmam Şâfiî, âlimlerin farklı görüşlere sahip olmalarının câiz olup olmadığı sorusuna şöyle cevap verir: İhtilâf iki yönlüdür: Bunlardan birincisi haramdır. Fakat bu hükmü ikincisi hakkında vermemen. Allah'ın kitabında açıkça belirttiği veya Peygamber'inin diliyle ket'î nass olarak beyan buyurduğu şeylerde ihtilâf helal değildir. Te'vile muhtemel olan ve kıyasla bilinen şeylerde birinci hükme vermemen(50).

İbn Hazm'ın(384/994-456/1063) bu konudaki düşüncesi farklıdır. Şöyle der: İhtilâfın câiz olduğunu söyleyenlerin sözü bâtıldır. İhtilâf,hiç câiz değildir. (أصحابی كالنجوم)
(فبأيهم اقتدى يتم امتد يتم) : Ash'ban yıldızlar gibidir. Hangisine uyararsanız hidyete erersiniz) hadîsi, sehîh bir yolla rivayet edilmiştir. (Bundan sonra ihtilâfı zanneden hadîsleri rivayet eder ve der ki):Ash'ban ihtilâfı ise araştırmadan sonra temiz niyetlerine bağlı ictehadlarıdır. Hata edenleri de ceir kazanır(51).

İbn Mâcâ Qayyim el-Cevziyye(691/1292-751/1350),ihtilâfı kötüleyen âyet ve hadîsleri zikrettikten sonra şöyle der: Peygamberimiz ihtilâfı hiç sevmezlerdi. Hz.Ebû Bekr devrinde (11/632-13/634) Cenab-ı Hak müslümanları dinî hükümlerdeki ihtilâftan korudu. Hz.Ömer de ihtilâfı hiç sevmezdi. Bunun devrinde(13/634-24/644) ashab pek az meselede, birbirlerini kötü-

(48) en-Nehl(16),39

(49) el-Batâlyevsî(444/1052-521/1136); el-İnşâf 6-7

(50) er-Risâle 560(t.h.Ah.M.Şekir)

(51) el-İhkâm 5/642-647

leneksizin farklı görüşlerini ictihad olarak ortaya koydular. Hz.Osniân devrinde(23/644-35/656) da pek az meselede ihtilâf ettiler. Fakat bu ihtilâflarda karşı görüş sahiplerini biraz kötülene mevcuttu. Hz. Alî devriada.(36/656-40/661) ise ihtilâf artık kılınçla idi(52).

Hadîs olarak neşur olan (اختلاف امتي رحمة واسمة) Ibn Abbâs'ta mûnkatı'dır. (اختلاف اصحابي لكم رحمة) lâfzı ile et-Taberânî(260/873-360/971) ve ed-Deylemî'nin(445/1053-509/1115) tahrîclerinde de zâaf vardır(53).

Ihtilâf konusunda âlimler iki farklı görüşe sahiptir: a) Sahâbe ve bundan sonraki âlimlerin ihtilâfı, geniş bir rahmettir. Bir müslümanın, Ashabtan birinin sözünü benimsemesi câizdir. Hataya düştüğünü anlamadığı müddetçe müctehid imamlardan birinin sözünü de yine benimseyebilir. Kitap ve sünnetin nassına veya icmaya aykırı olan bir görüşe uymak câiz değildir. Avâmın, bildiği bir meselede bilgisine müreccat ettiği bir âlimi teklîd etmesi câizdir. Bu fikirlere nefhün olarak Ömer b. 'Abdi'l- 'Azîz(61/681-101/720), el-Şâsî b.Muhammed(37/657-107/725) Süfyân es-Sevrî(97/716-161/778) ve diğerlerinden rivâyet edilmiştir. Bunların delîli "ashabın yıldızlar gibidir..."hadîsidir. b) Bir grup âlime göre birinci görüş zayıftır. Çoğu fakîh ve mütefekkirler birinci görüşü redd etmişlerdir: (Daha sonra müellif, farklı görüşlere sahip ashabın hatıda savâb da edebileceklerine dâir nakilleri zikreder ki bunlar her iki görüşü de destekler mahiyettedir)(54).

Fıkıhtaki ihtilâflardan dolayı fıkîh usûlüne bağlı bir ilim ortaya çıkmıştır ki bunun adı "ilmü'l-hilâf"tır. Bu ilim şöyle tarif edilmiştir: İstinbat olunan bir şer'î hükmü, muhaliflerinin yakınısından korumak için şer'î delillerin durumundan bahseder. Bu bilgi dalı, ictihada dâir münazaraların olana-

(52) İ'lâmü'l-Muvâqqı'în 1/258-259

(53) es-Suhâvî(831/1427-902/1497); el-Maqâsîdü'l-Hesene 26-27; es-Süyûtî;Cezîlü'l-Mevâhib varak 4/a Süleymâniye ktp. Bağd. dlı Vehbî ef.No:2026/2; el-Muhâvî(952/1545-1031/1622) ; Feydü'l-qadîr Şerhu'l-Câmi'î's-Şağîr 1/209-211; el- 'Aclûnî (1087/1676-1162/1749);Kasfû'l-Hîfâ' 1/66-68

(54) İbn 'Abdi'l-Berr(368/463-979/1071); Câmî'u Beyânî'l- 'İlâ 341-342.

dır. Müctehidler bununla ihtiyaz sahibi olurlar. Fıkıh usûlü, kazanır; 'ilmu'l-hilâf saklar, muhafaza eder(55).

1- Hadîsle Alâkâlı İhtilâf Sebep̄leri:

Rivâyetle hadîsle âriz olan illetler şunlardır:

a) Isnâdın fâsid oluşu, b) Hadîsin lâfzı ile değil mânâsı ile rivayeti, c) İcrâba bilmedikten âriz olan illet, d) Taşhîf, e) Mânânın kendisiyle tamâm olacağı bir şeyi isket etmek, f) Vürûd sebebini ve ilgili mevzuyu bilmeden hadîsin nakli, g) Hadîsin bir kısmının râvî tarafından işitilip bir kısmının duyulmuş olması, h) Hocadan değil de hadîsin yazıdan nakledilmesi(56).

Fakîhlerden her biri kendine ulaşan bir hadîsi ele alır. Halbuki bu hadîs başkalarına ulaşmıştır. Bunun için misal olmak üzere el-Batâlyevsî bir hadiseyi nakleder(57).

Mânânın mâresasını Ebû Bekr'in, isti'zânın sünnet olduğunu Ömer'in, karısına kocasının diyetine mâresacı olacağını yine Ömer'in bilmeseleri; eizyede mecûsîlerin tâbî olacakları hükümün bilinmesisi, bunun üzerine hadîsleri bilen şahbîlerin bildiklerini söylemeleri hadîsle bağlı ihtilâf sebeplerindedir (58). Bâzen Âlias göre hadîsdeki kelime yarîb olur, mânâsı kolay anlaşılır: (المنابذة، المزابنة، المخابرة، المحاقلة، الملايسة، الفرر) kelimeleri böyledir(59). Bunların tefsîrinde Âliiler ihtilâf düşmüşlerdir.

H.z.Peygamber devrinde fakıh müdevven değildi. Hükümlerin erkân ve şartları, bugün fakîhlerin bütün güçlerini serfettikleri tarzda değildi. Her şeyin âdâbı, diğerinden delille ayrılma-
nıştı. H.z.Peygamber abdest alıyor, bunu şahrbe görüyor, "şu rükündür, bu âdâbtır" diye bir açıklama olmaksızın onu aynı yapıyorlardı. Namaz, hacc vs.de böyle idi. H.z.Peygamber bunların farzlarının kaç olduğunu bilmeyen etmiştir. Ashab da onı pek az şey soruyordu. H.z.Peygamberin ibadet ve hükümlerini inkân ölçü-

(55) İzmirli Isnâîl Hakkı(1285/1868-1366/1946);'İlm-i Hilâf,3

(56) el-Batâlyevsî; el-İnsâf,100-101; İzmirli İsn.Hakkı;

Agos. 195-202.

(57) Agos. 70-71

(58) İbn Teymiyye(661/1266-728/1327);Raf'u'l-Hilâf,13-18

(59) Agos. 36-41

sünde gören her sahâbî bunları öğreniyor, düşünüyor, kerânelerine muhtelî oluyor, bir kısmını kendini tatmin eden delil ve kerânelere dayanarak ibâhaya, bir kısmını da nesh'e hamlediyordu. Bunu yaparken istidlâl ile başvuruyordu. Arabların aralarında sözden aksadı anlaşıldığı devranışları neyse onu yapıyordu. Daha sonra sahabe, muhtelif yerlere dağıldı. Hadiseler çoğaldı. Meseleler arttı. Kendilerinden fetva istendi. Herbiri hafızına veya istinbatına göre fetva verdi. Hafızasında Hz.Peygamberden öğrendiği birşey yoksa ve istinbat yapmayıcaaksa kendi reyini veya nesh illetinin örfüne dayanarak ictihad etti. Bu esnada aralarında şu çeşit ihtilâflar vuku buldu: Bir sahâbî bir keza veya fetvaya dâir Hz.Peygamberden bir hüküm duymuş, diğeri de duymemiş olduğundan reyini ile ictihad etmiştir. Bâzen bu ictihad, hadîse muvafık olur. Bâzen hadîs, galib zan ifade eder. Sahâbî, reyden esere rucû eder. Bâzen de eser galib zan ifade etmez ve sahâbi ictihâdından dönmaz. Bâzen de hadîs, sahâbiye ulaşmamış olur. Hz.Peygamber'in fiillerini bir kısım sahâbî kurbete, bir kısım da ibâhaya hamleder. Tahmin ve zanlarında sahâbîler ihtilâf düşerler. Hz.Peygamber'in tenettü', kırân veya ifrâd hacca yaptığı hususunda tahminleri böyledir. Tabiîn bu mîrâsı devraldı. Hz.Peygamber'in âsârını hıfzetti; bunlar üzerinde düşündü; muhtelif olanları biraraya getirerek tercihte bulundu. Kendilerince bâza meşhur sahâbîlerden rivâyat edilen sözler inkıraz uğradı. Çünkü hadisler yaygınlaşmıştı. Herbir meşhur tâbiî, bir yere yerleşmişti. Yavaş yavaş meseleler çoğaldı; fetvâlar arttı. Fıkıh babı ayrılmaya başladı(60).

Hız.Peygamber'in sünnetinde zâhir ve açık olanları, çok insan önünde söylenen veya bir iki kişi yanında söylenenler vardır. Bu son durumdaki tahmîn ve nakil bir iki kişiye mahsus kalır. Kevlî sünnetin ekserîsi böyledir. İşte ihtilâfın menşei budur. Bu devirden Hz.Peygamberden sadır olan senâet fazla yaygın değildi; bir mecazda da toplanmamıştı. Kendilerine fetva sorulanlar, Kur'an'da buna dâir nesh bulamadıkları zaman yanındakilere, Rasûlüllâh'ın buna dâir nasıl hüküm verdiğini sorarlardı.

---

(60) Şâh Velîyyullah(1114/1704-1176/1762); Huccetu'l-Lâhi'l-Bâliğe, 1/296-304; ve el-Insâf 15

Bazî rivayet edilen hadîse göre -rivayeti doğru bulunca- fetvâ verirdilerdi. Hz.Ömer, bir râvînin daha şahit gösterilmesini isterdi. Rivayetin doğruluğuna kanî olmazlarsa, hata, hıfz noksanlığı ve unutmaya varsa buna göre hareket etmezlerdi. Rivayetin ve naqdin yaygın olmayışı, umûnu tahsîs eden sunnet yoksa kendilerini, Kur'ân nassının umûmünden anlaşılan şeye göre fetve vermeye sevkederdi. Bâzan da nass yoksa rey ve ictihada göre fetve veriyorlardı(61).

İbn Haza, ihtilâf sebeplerinin 10 olduğunu söyler: İbn Teymiyye de bunları aşağı yukarı kabul eder. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî de bunlara yakın sebepleri sayar ki bunların ekserisi hadise ve Ashâb'ın farklı görüşlere sahip oluşuna dayanır(62).

2- İctihâd Bilgi, Usûl ve Gücünün Farklı Oluşu:

Şehabe ve Tâbiîn devrinden sonra fakîhler, hocalarının yolunda yürüdüler. O metoda göre hareket edip faraziye ve îhâlar üzerinde durmadılar. Kendileri de hüküm ve fetve verip rivâyette bulundular; öğretiler(63).

Fıkıh okulları arasındaki metod farkı, fer'î mesolelerdeki ihtilâfa sebeb oluyordu. Meselâ Hanefîlerce Ebû Hanîfe (80/699-150/767)(64),

---

(61) el-Hudârî(1289/1872-1345/1927); Târîhu't-Teşrî'î'l-İslâmî, 95-97

(62) İbn Haza; el-İnkâm 1/143-150, 2/237-245; İbn Teymiyye; Ref'au'l-Melân(Muqaddime); İbn Qudûse; el-Muğnâ 1/33-37; ed-Dihlevî; Huccetu'l-Lâhi'l-Bâliğe 1/296-304; 'Alî Hasan 'Abdû'l-Qâdir; Nazratün 'Anne, 81-89./(63) Şâh Veliyyulâh; age. 1/304-311

(64) Ebû Hanîfe, Mu'mîn b. Sâbit(80/699-150/767); Dört sün-nî mezhepten biri olan hanefîliğin kurucusudur. Müctehiddir. Sülâlesi, farstır. Kûfe'de doğmuş ve orada yetişmiştir. Kadı-lığı kabul etmediği için Abbasi halifesi el-Mansûr'dan işkence görmüştür; ölünceye kadar hapsedilmiştir. el-fıkhu'l-Ekbar isimli kitabına talbesi İbn Yusuf rivayet etmiştir. Ölünceyi Bağdat'tır.Bk. GAL. 1/284; Şibay, Halim Sâbit İA; 4/20 İst. 1945; Schacht ; EI, 1/126; el-A'lâm 9/4; Kehh 13/104

İmam Yûsuf(113/731-182/798)(65) ve İmam Muhammed(131/748-189/804)(66) haber-i vâhid, sahîh kıyası tercih edilir ve ondan önce gelir. İmam Mâlik'e göre, sahîh kıyas, haber-i vâhidten önce gelir. Buna göre Hanefîler, "menî necistir; kuruyunca elbiseyi ovalamakla temizlenir" hükmünü haber-i vâhide dayanarak vermişlerdir. İmâm Mâlik'e göre ise menî tıpkı idrar gibi ancak yıkamakla temizlenir(67). Hanefîler, mürsel hadîse itibar ettiği halde Şâfiîler bununla amel etmeyi kabul etmemişlerdir. Bâzıları, Râşid Halîfelerin ittifakını icmâ , bâzıları da Ashabın ittifakını icmâ saymıştır. İmam Mâlik'e göre Medîne ehlisinin bir nesledeki ittifakı müstakil bir delildir. Yine Mâlik, sahabî kavlini delil olarak ele alır. Şâfiî, almaz. Hanefî ve Hanbelî mücthitlerince istihsan delildir. Şâfiî'ye göre değildir. Bâzıları örf ve âdete genişçe bir mevki verdiği halde diğerleri vermemiştir. Bâzıları birtekin işlerde niyete itibar etmiş, öburleri etmemiştir(68).

---

(65) İmam Ebû Yûsuf, Ya'qûb b. İbrâhîm(113/731-182/798); Ebû Hanîfe'nin arkadaşısı ve talebesidir; mezhebini yayan ilk kişidir. Çok bilgili bir fıkîhti. Hadis hafızı idi. Kûfe'de doğmuştur. Re'iy fikhını Ebû Hanîfe'den öğrendi. Bağdad'a kadı oldu. Kadı iken öldü. Hanefi mezhebine göre ilk usûl-ı fikh kitabını Ebû Yûsuf kaleme almıştır. el-Harc en meşhur eseridir. (Bk. GAL. 1/171; Suppl,1/288 ; el-A'lâm 9/252; Kehh 13/240)

(66) İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî(131/748-189/804); Fıkıh ve usûl âlimidir. Ebû Hanîfe'nin ilmini yayan ilk kişidir. Vâsıt'ta doğmuş Kûfe'de yetişmiştir. Ebû Hanîfe, hocasıdır. Re'iy'de ölmüştür. el-Mubsûţ en meşhur eseridir (Bk. Suppl.1/288; el- A'lâm 6/309; Kehh 9/207)

(67) ed-Debûsî (367/978-430/1039); Te'sîsü'n-Nezer 47; es-Semercandî(öl.575/1180); Tuhfetü'l-Fuqahâ 1/117.

(68) S.Ş. Ansay; İslâm Hukuku 35

Şâfi'î'ye göre zina ile hurnet-i muşâherâ sabit olmaz:

لا تثبت المصامرات بالزنا والنظر الحل الى الفرج كذا

(69) و بنته من الزنا تحل له بالملك والنكاح فاحفظ مسألة

Mâlikîlere göre anne, çocuğunu emzirmeye icbar edilir:

(70) . . . . . و تجبر الام على أن ترضعه ان لم تكن شريفة مرتفعة

3- Tabiî ve İctimâî Çevrenin Tesiri:

Çeşitli bölgelerdeki değişik örfler, muhtelif fıkıh görüşlerinin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Çünkü fakîhler örfü, teşriîn kaynaklarından ve esaslarından biri addediyordu. Zanaat erbabına pazarlıkla ücreti têtin edilerek bir eşyanın -henüz mevcut olmadığı halde- siparişini, bunu nehyeden nass olmasına rağmen bu konuda örfün cârî olmasından dolayı hanefî âlimleri, nassı örfle tahsîs ederek cevap vermişlerdir. Örfü fakîhler amelî ve kavli olmak üzere ikiye ayırırlar. Altını altınla bozdurmak, amelî öftür. Bir lâfze başka yerde halkın anlamadığı bir mâna vermek, kavli öftür(71).

İnân (Şâfi'î) ve Ğazâlî(450/1058-505/1111), örfü müteber saymaktadırlar. "Yeminlerde dil umûmî olursa örfle takdîm edilir" derler. Başkaları şöyle der: Örf için dilde hiç vecih yoksa, dil müteberdir. Dildeki bir kelime ve mâna terk edilip unutulmuş gitmişse örf dile takdîm edilir(72).

Başlangıçtan beri islâm hukukunun doğmasına sebep olan konular, yerden yere değişiklik göstermiştir. Bu coğrafî bakımdan ortaya çıkan değişiklikler, eski hukuk ekolleri (fikhî mezhepler) arasındaki pek çok ayrılıkların sebebini îzah eder. Daha sonraki fıkıh ekollerinin bôzusu, seleflerinden bir kısmının yolunu devam ettirmiştir. Bu arada sonraki diğer ekoller

(69) en-Nesefî(461/1068-537/1142); Manzûme varak 140/a Slyn.Fatih No:2177

(70) Agc. Varak 162/b

(71) Ahmed Emîn; Duha'l-İslâm 2/237-239

(72) es-Süyûtî; el-Eşbâh ve'n-Nezâir 104

de prensip ve hukukî ictihâdın metodlarındaki farklardan doğmuştur(73).

4- Hz.Peygamber'in Fiilleri Vücûba mı Yoksa Nedbe ni Delâlet Eder?

Gusûlde fevr ve tertip şart mıdır? Bu mesele ihtilâflıdır. Sebebi, Hz.Peygamber'in fiillerinin vücûba mı yoksa nedbe ni muhtemel olduğudur. Ümmü Selame(H.Ö.28/596-62/681) hadîsindeki (ثم) nin dil ehline tertip ifade ettiği münakaşasıdır (74). Yine bu meseleden şu ihtilâf doğmuştur: Kurban farz mı yoksa sünnet midir? İmam Mâlik ve Şâfiî, sünnet-i müekkededir demişlerdir. İmam Mâlik, Mina'da, hacc yapanın terketmesine ruhsat tanımıştır. Şâfiî, haccedenle etmeyeni ayırmamıştır. Ebû Hanîfe şöyle der: Kurban, şehirlerde oturan zenginlere vâcibtir; yolculara değil. Ebû Yûsuf ile Muhammed buna îtiraz ederek derler ki: Kurban vâcib (farz) değildir. İmam Mâlik'ten Ebû Hanîfe'ninkine benzer bir rivayet daha vardır. Hz. Peygamber kurban kesmeyi hiç terketmediğine göre bu görüş ayrılıklarının kaynağı, onun fiillerinin vücûba (farziyete) ni yoksa nedbe (mendûb oluşa) ni delâlet ettiğindedir(75).

5- Luğavî ve Şer'î Mânaya Bağlı İhtilâf:

Zina ile hurmet-i muşâhara hasıl olur mu olmaz mı? Şâfiî, hasıl olmaz der. Ebû Hanîfe, es-Şevrî, el-Evzâî(77/707-157/774) hasıl olur derler. İmam Mâlik de el-Muvatta'da Şâfiî gibi söylemiştir. Bu ihtilâfin sebebi "nikâh" kelimesinin luğavî ve şer'î mânalara delâletindeki müsterekliktir(76) (لا تنكحوا ما نكح أباؤكم)

---

(73) Schacht Joseph; An Introduction To Islamic Law 3

(74) İbn Rüşd(520/1126-595/1198); Bidâyetü'l-Müctehid 1/46; Müslin; Sahîh, hayd 58, Ebû Dâvûd, Tahâra 99; Tirmizî, Tahâra 77; Nesâî, Tahâra 149;160

(75) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Müctehid 1/191; 1/429; İbn qudâme(541/1146-620/1223); el-Muğnî 9/535-536.

(76) İmam Mâlik; Muvatta' 2/534; en-Nisâ'(4),22.

"Babalarınızın evlendikleri kadınlarla evlenmeyiniz" âyetindeki "nikâhın" luğavî mânasını müteber şayanlar, zinanın hurmet-i muşâhare husûle getireceğini; şer'î mânasını nezâr-ı dikkate alanlar da getirmeyeceğini söylemişlerdir(77). Luğavî ismin en az delâleti mi yoksa şer'î mâna mı müteberdir? İsmi en az delâleti mi yoksa en kâmil delâleti mi müteber olacaktır? Bütün bunlar, fıkhîta farklı kanaatlerin kaynağı olmuştur(78).

6- İhtilâfa Sebebolan Müteferrik Mesaleler:

Kıyasın esere muâriz oluşu: Meselâ mehir belirtilmeksiz-
zin koca ölmüşse durum ne olacaktır?(79). Kıyas, lâfza muhalif olur(80). Mutlak, mukayyede, delîlü'l-hitâb (mefhum-ı Muhalefet) umûma muhalif olur(81). Eser, nazara -Ramazan hilâlinin tesbiti böyledir- (82), amel esere(83) muhalif olur. Movzû, meskûtün anı olur(84). Lâfzın mânaya muâriz oluşu:

(انما الصدقات للفقراء والمساكين)(85) "Zekâtlar; Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, memurlara, kalpleri müslümanlığa ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarfedilir". Acaba zekâtın tamamının bunlardan bir sınıfa verilmesi câiz midir? Yoksa bunlar zekâtı almada ortak mıdırlar? İnan Mâlik ve Ebû Hanîfe'ye göre, ihtiyaca göre devlet reisi eğer lüzumlu görürse bir veya daha fazla sınıfa zekâtı verebilir. Şâfiî ise şöyle söylemiştir: Zekâtın bir sınıfa verilmesi câiz değildir; zekât, Cenâb-ı Allah'ın zikrettiği sekiz sınıf insana bölüştürülecektir. Bu ihtilâfın sebebi, lâfzın mânaya muâriz oluşudur. Lâfız, sekizi arısında bölüştürmeyi iktiza eder; Mâna ise bunlardan muhtaç olan birinin tercih edilmesini iktiza eder. Çünkü gâye,

(77) 'Abd. el-Buhârî (öl. 730/1330); Keşfü'l-Esrâr 'Alâ usûli'l-Pezdevî 1/287-289; İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Müctehid, 2/34.

(78) İbn Rüşd; Age. 1/418-419

(79) Age. 2/27

(80) Age. 1/251

(81) Age. 1/252

(82) Age. 1/288; 297-298

(83) Age. 1/230-233

(84) Age. 1/312

(85) et-Tevbe (9), 60

ihtiyacı karşılanmaktadır. Âyette bunların sayılması, zekât alma-
da ortak hisseye sahip oluşlarından değil cinsi ayırdetmek için-
dir. Birinci görüş lâfız yönünden, ikinci görüş de mâna yönün-
den daha kuvvetlidir(86).

Hâdiselerin tamamını nasslar ihâta etmez. Bunun için a-
sır ve zaman ihtilâfta rol oynar(87).

Eserin esere muhalif oluşu da ihtilâf sebebidir. Eşegin
artığı böyledir. Bunun hem necis hem de tahir olduğuna dâir e-
ser vardır. Bu durumda aslı nazâr-ı dikkate almak gerekir(88).

Lâfzın mânasını anlamadaki ifrat ve tefrit de farklı gö-
rüşlerin ortaya çıkmasına âmil olmuştur. İbnü'l-qayyim el-Cev-
ziyye buna dâir nisaller serdetmektedir(89).

el-Batalyevsî, ihtilâf sebeplerini şöylece özetler:

- a) Lâfız ve mânaların müşterek oluşu,
- b) Haqîqat ve necâz,
- c) Tek kelime ve cümle,
- d) Husûs ve unûn,
- e) Rivâyet ve nakil,
- f) Hakkında nass bulunmayan meselede ictihad,
- g) Nâsîh ve mensûh,
- h) İbâha ve tevsî(90).

---

(86) İbn Rüşd; Age. 1/275

(87) İbn Haldûn(732/1332-808/1406); Muqaddime 410-411;
İbn Kemâl Paşa (öl. 940/1534); Resâil 2/231

(88) İbn Kemâl Paşa; Tağyîru't-Tenqîh 212-213; Bilmen, Ö.N.
(1302/1884-1391/1971); Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye
Kamusu 1/194-195

(89) İ'lâmü'l-Muvaqqı'în 1/220-221

(90) el-İnsâf 10-11

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

D i l e B a ğ l ı İ h t i l â f l a r

A- Sarf ve Nahivle İlgili İhtilâflar

B- Belâğatla İlgili İhtilâflar

C- Fıkıh Usûlünün Sistenleştirdiği Konular

A- Sarf ve Mahivle İlgili İhtilâflar:

1- Ma'rife - Nekire (1):

İnan Mâlik, (**أَللهُ أَكْبَرُ**) in yerine namaza iftitahta başka bir şey söylenmez, der. Şâfi'î, (**أَللهُ أَكْبَرُ وَأَللهُ أَكْبَرُ**) iki lâfızdır; biri diğerinin yerine geçebilir, kanaatindedir. Ebû Hanîfe ise tekbîr mînasında olan her lâfız, (**أَللهُ أَكْبَرُ**) in yerine geçebilir der. Meselâ (**أَللهُ الْأَعْظَمُ وَاللهُ الْأَجَلُ**) gibi. Bu ihtilâf, iftitahta ibadet olan şeyin lâfız mı yoksa mâna mı olduğundan ortaya çıkmıştır. Mâlikî ve Şâfiîler, şu hadîsi delil gösterirler:

(2) (**مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطَّهْوَرُ وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ**)

"Namazın anahtarı, temizlik; tahrîmi tekbîr, sonsu orîşi de selâm vermedir". (**التَّكْبِيرُ**) deki harf-i ta'rîf, hasr içindir. Hasr, söylenen lâfza âit hükme delâlet eder. Bundan başkası ile ibadet câiz olmaz derler. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu mefhum, mefhûm-ı muhâlefet (dolîlü'l-hıttâb argument a contrario)(3) kabilindedir ve mefhûm-ı muhâlefetle ancl edilmez(4).

Cunhûr şöyle der: Hakkında hüküm bulunmayıp meskûtün anı (boşluk) olan bir meselede, hasr ifâde eden harf-i ta'rîf, mefhûm-ı muhâlefetten daha kuvvetlidir. Fakat hakkında hüküm bulunan meselede kuvvetli değildir(5).

(1) Sîbeveyh(öl.180/796);Kitâb 1/166-167,224,258; ez-Zenahşerî(467/1075-538/1144); el-Mufaşşal 197-198;İbn Hişâm (öl.761/1359); Evdâhu'l-Mesâlik 1/82 vd.; el-Eşûnî(öl.809/1406); 1/46 vd.; es-Süyûtî; el-İtqân 2/291-299

(2) Mâlik b.Enes b.Mâlik el-Aşbahî el-Hımyerî(93/712-179/795): Dört ehl-i sünnet imanından biridir. Mâlikî mezhebi, kendisine nisbet edilir. Doğumu ve ölümü Medîne'dedir.En meşhur eseri "el-Muvaţta'"dır. Dînî salabeti vardı. İdareci ve halîfe-lerden uzak yaşamıştır.(Bk.GAL 1/184(175), Suppl. 1/297;İA.7/252; el-A.lâm 6/128; Kehh 8/168); Ebû Dâvûd; Sünen: Tahâret 31, Şalât 73; et-Tirmizî; Sünen: Tahâret 3, Movâqîf 62; İbn Mâceh; Sünen: Tahâret 32 ed-Dârinî; Sünen: Vudû' 22; Ahmed b.Hanbel; Müsned 1/123,129

(3) Mecnû'atü'l-Muhtalahâti'l-'İlmîyye ve'l-fenniyye, (Aralık 1957) 9-10 el-Qâhire 1391/1971

(4) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Müctehid 1/123

(5) İbn Rüşd; Agc. 1/131

Vârîse vasiyyetin câiz olmadığında âlinler müttefiktirler. Çünkü Hz. Peygamber (لا وصية لوارث) "Vârîse vasiyyette bulunulamaz" buyurmuşlardır. Akraba dışındaki kinselere yapılan vasiyyetin cevazı konusunda ihtilâf vardır. Cumhur, bunun mekruh olmakla beraber câiz olduğunu söyler. el-Hasen, (21/642-110/728), Tâvûs (33/653-106/724) ve İshâq (161/778-238/853) vasiyyetin akrabaya geri verileceğini söylemişlerdir. Bunların delili, (7) (الوصية للوالدين والأقربين) "Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana-babaya, yakınlara, uygun bir tarzda vasiyyet etmesi -Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak- size farz kılındı", âyetinin zâhiridir. Buradaki harf-i târif, hasrı gerekli kılar. Buna karşılık cumhûr, başka bir hadisi delil gösterir(8).

Harf-i târif kulle, bâzen de cüz'e delâlet eder. Yine harf-i târifin kulle değil cüz'e delâlet ettiğini söyleyenler de vardır. Hz. Peygamber'in (9) (ما فرى الأذواج فكلوه) "Şah damarları kesilmiş hayvanı yiyiniz" hadîsindeki harf-i târifin, bir kısım âlimler kulle değil, cüz'e delâlet ettiğini söylemişlerdir. Bu mesele, boğazlanacak hayvanın kesilmesi gerekli uzuvlarıyla elâkelidir(10).

Harf-i târifli ismü'l-cem , harf-i târifli ismü'l-cinsten evlâdır. Çünkü ismü'l-cinstin, mâhûd bir ihtimali inkâna vardır(11).

2 - Cem' (12) :

En az cemî konusunda âlimlerin farklı görüşleri vardır. Bir kısmı, en az cemî "iki" ve daha çoğudur der. Bu görüş bizim mezhebimizdekilerindir(zâhirîler). Bir kısım âlimler de en

(6) Buhârî; Şahîh: Vesâyâ 6; Ebû Dâvûd; Sünen; Vesâyâ 6, büyü: 88; Tirmizî; Sünen: Vesâyâ 5; İbn Mâceh; Sünen 6; Nesâî; Sünen: Vesâyâ 5; Dârimî(181/797-255/869); Sünen: Vesâyâ 28 ; Ah.b.Hanbel: Müsned 4/186,187,238,239; 5/267.

(7) el-Bağara 2/180

(8) İbn Rüşd; şerh. 2/334

(9) İmâm Mâlik; el-Muvatta' : Zübâih 6; İbnü'l-Esîr (öl.606/1209); en-Nihâye 3/442

(10) İbn Rüşd; şerh. 1/445

(11) el-Âmidî(öl.631/1233); el-İnkâm 4/223

(12) sîbeveyh: Kitâb 2/94; İbn Hâşim(698/1298-769/1367); 2/452; İbn Mâceh(181/797-255/869); şerh. 4/298; es-Süyûtî; el-İnkâm 2/299

az cemî "üçtür"derler. Bu söz, şâfiî'nindir; ben de bunu benim-
siyorum. Zâhirîler, delil olarak şunu ileri sürerler: Cemî, lü-
ğatta birşeyi diğer bir şeye katmak demektir. "Bir", "bire" ka-
tılınca bu doğru "cemî" olur. Fakat bu görüşün yanlış ve delil-
siz olduğunu Ali söylemiştir(13).

Bu mevzûdaki ihtilâf, cuma cemaati için en az kaç kişi-
nin gerekli olduğudur. Acaba üç mü yoksa iki kişi mi gerekli-
dir(14)?

Fakîhler, annenin üçte birden altıda bire kadar olan
mîrasına mâni teşkil eden kardeşlerin en az sayısında ihtilâf
etmişlerdir. Ali (hö. 23/600-40/661)ve İbn Mes'ûd (öl. 32/653),
bu mîrasa engel olan kardeşlerin iki ve daha fazla olduğunu
söylemişlerdir. İmam Mâlik de aynı kanaattedir. İbn Abbâs, bu
kardeşlerin sayısının üç ve daha fazla olduğunu, iki kardeşin,
annenin bu mîrasına mâni olmayacağını söylemiştir. Görüş ayrı-
lıklarının kaynağı, en az kaç cemî deneceğidir. En az cemî
üçtür diyenler, annenin bu mîrasına mâni teşkil edecek kardeş-
lerin sayısının üç ve daha fazla olduğunu söylemişlerdir. En
az cem'in iki olduğunu söyleyenler de bu kardeşlerin sayısı
"ikidir" demişlerdir. Mevzû bahis olan âyetteki (15) kardeşler-
den maksad, cumhura göre erkek ve kız kardeşlerdir(16).

"Üç", Semerkant âlimlerince de cemîdir(17).

Harf-i târifli cemîde ibhâm(kapalılık) olmadığından bâ-
zı âlimler bunu nekire olan cem'a tercih etmişlerdir(18).

Bâzan cemî zikredildiği halde(19)bununla müfred kasde-

---

(13) İbn Hâzm; el-İhkâm 4/391; el-Âmidî; el-İhkâm 2/204;
İbn Kemâl Paşa; Tağyîru't-Tenqîh 21

(14) Cemaati teşkil edecek ferdlerin en az sayısı, Ebû Ha-
nîfeye göre imamdan başka üç kişidir. Ebû Yûsuf'a göre ise iki ki-
şidir. Çünkü tesniye, cem'a dahildir. es-Serahsî; el-Mebsût 2/24

(15) en-Nisâ' (4), 11

(16) İbn Rüşd; age. 2/342-343

(17) İbn Kemâl Paşa; age. 14

(18) el-Âmidî; el-İhkâm 4/223

(19) Âlü İmrân (3),173 "الذين" müfred yerindedir. et-Tevbe
(9),17 "مساجد" maksad, "المسجد الحرام" dır. el-Baqara(2),72
"قتلت" buyurulmuştur. halbuki qâtil tektir. el-Mü'minûn (21),
51-54 "الرسول" den maksad, Muhammed (A.S.) dır.

dedilir(20).

Bâzı da müfred(21), cemî yerine kâim olur(22).

Tesniye ile cemî de kastedilebilir. Ebû Hanîfe şöyle der: Bir erkek karısına "seni iki kere boşadım ve üç..." diyecek olursa üç talâk vâki olur. Çünkü C.Hak, şevvâl, zülkâde ayları ile zilhicce ayından 10 güne (23) (أشهر) tesniye etmiştir(24). Ayrıca başka âyetler de tesniye ile cemî kastedildiğini isbat etmektedir(25).

Tesniye ile hem müfred hem de cemî kastedilir(26). Yine tesniye ile sadece müfred de kastedilebilir(27).

Cemîde, müzekkeri müennes; müennesi de müzekker saymak câizdir(28).

3 - Mâdî Fîl:

Alış-veriş, ancak lâfızları mâzî olduğu zaman câizdir. Alıcı, "bunu malını şu kadara sat", satıcı da "bunu sattım" dese, İmam Mâlik'e göre alış-veriş vâki olur; buna dâir bir özür bulunmadıkça mâzî gerekli olur. Şâfiî'ye göre ise satış, müşterinin satıcıya "malını kaç satıyorsun" demesiyle tamam olmaz. Müşteri de bunun üzerine "bu kadara (alırım)"ve "senden satın aldım" der. Bu durumda satıcı "sana bunu sattım" deyinceye kadar satış gerekli olur mu olmaz mı meselesinde ihtilâf edilmiştir. Şâfiî'ye göre, sarîh ve kinâye lâfızlarla satış

(20) ez-Zeccâcî(öl.337/949); Mecâlisü'l-Ülemâ: 280; es-Şe'âlibî; fıhu'l-Lüğe 342; ez-Zerkeşî; el-Bürhân 3/6-7; 2/234; İbn Kemâl Paşa; age.14; Muhammed Edîb Şâlih; Tefsîru'n-Nusûs 2/25-26.

(21) en-Nisâ(4),4; el-Hacc(22),5; " كَلِمَات " zikredilmiş, " كَلِمَات " kastedilmiştir.

(22) es-Şe'âlibî; age.341-342; ez-Zerkeşî; age. 2/241.

(23) ez-Zeccâcî; age. 249-250

(24) ez-Zeccâcî; age. 249-250

(25) es-Şe'âlibî; age.345; ez-Zerkeşî; age.3/8

(26) ez-Zerkeşî; age. 2/240

(27) ez-Zerkeşî; age. 3/3

(28) Yûsuf(12),30; el-Hucurât(49),19; es-Şe'âlibî; age. 345.

vâki olur. Lâfız (söz) olmaksızın karşılıklı alıp verme Şâfiî'ye göre kâfi değildir. İmam Hâlik, Ebû Hanîfe ve iki arkadaşları ile Medîne ehlinin bir grubu göre "ayrılmış olsalar da satış için bir mecliste söz lâzımlıdır". Şâfiî, Ahmed, İshâq, Ebû Sevr(öl.240/854), Dâvûd(202/817-270/893), İbn Ömer(hö.10/613-73/692) satış, meclis ayrılığını gerektirir. Alıcı ve satıcı her ne kadar ayrılmış olsalar da satış lâzım gelmez ve akid vukû bulunmaz" derler(29).

Mâzî sığası ile müstakbel; müstakbel sığası ile de mâzî kastedilebilir(30).

Nikâh akdi, ikisi veya biri mâzî sığası olan icâb ve kabûl ile tamamlanır(31).

Ahmed b. Hanbel'e göre akidler, maksada delâlet eden söz veya fiille tamamlanır. Bunlar, sığalarla hususiyet arz etmez(32).

Akid lâfızları mehdûd değildir(33).

İtibar, lâfızlara değil mâna ve maksadedir(34). Mânayı kastedmek, lâfzı kastedmekten daha önce gelir. Çünkü mâna, şâ-yedir. Lâfız ise vâsitedir(35).

4 - Dâîr

Dâîr, en yakın mezkûre râcidir(36). ez-Zerkeşî, İbnü'l-Enbârî'nin(513/1119-577/1181), Kur'ân-ı Kerim'deki zamîrlere dâîr iki ciltlik bir eser yazdığı¹ zikreder(37). es-Suyûtî de

(29) İbn Rüşd; Ago. 2/170

(30) es-Sec-âlîbî; Ago.343-344

(31) el-Nkî Qavânü'd-Dîn(öl.749/1348); "Uyûnü'l-Mezâhib varak 13/b Süleymaniye Ktp. Mehmed Paşa No:221/1

(32) İbn Qayyim el-Cevziyy.; İ'lâhü'l-Muvagga'in 2/5

(33) Ago. 2/4

(34) Ago. 3/107

(35) Ago. 3/75

(36) İbn Hâzî; el-İhkân 4/412

(37) el-Bürhân 4/24-42

âyetlerdeki zamîrlere dâir çok güzel tâlûsât vermektedir(38).

Allah Taâlâ şöyle buyurur:(39) (و طعامه متاعا لكم و للسيارة)

"Deniz avı ve onu yemek size de yolculara da geçicilik olarak

helâl kılınmıştır". (طعامه) daki zamir , (البحر) a da (الصيد)

a râcî olabilir. Zamiri (البحر) a ircâ edenlerce su yüzüne

kendiliğinden çıkan (ölü) hayvanlar anlaşılmaş olur. (الصيد) a

ircâ edenlerce de sadece deniz avı helâl olmuş olur(40).

(41) (فلم تجدوا ماء فتيمموا) "...veya kadınlara yaklaşırsanız

ve bu durumda su bulunmadıysanız tertemiz bir toprakla teyemmün

edin". Bu âyetteki zamîrin sadece hâdes sahibine veya hem ha-

des sahibine hem de cunûp olan kimseye râcî olması muhtemeldir.

Ayrıca bu konudaki varid olan hadîsleri değişik tarzda anlayış

da ihtilâf sebebi olmuştur(42). Mehriin yarısının (التطير) veril-

mesi mevzuundaki ihtilâf,(43) (أو ينفوا الذی بيده عقة النكاح)

"Eğer onlara mehir biçer de el sürmeden onlara başarsanız,

-kendileri veya nikâh akdi elinde olan erkeğin başışılması ha-

li müstesnâ- biçtiğinizin yarısını verin". (بيده) daki zamîr,

veliye mi yoksa zevce mi râcîdir(44)? Cuhura ve ensâr fakîh-

lerine göre annenin kızı, duhûl vâkî olsun olmasın nikâh ile

tuharretten olur. Bir kısım fakîhler de ancak anneye duhûl

ile kızının mahrem olacağını söylemişlerdir. Bu sonuncusu İbn

Âbbes'ten rivâdir ve rivayet tarîki zaıftır. Esas ihtilâf

sebebi,(45) (اللاتى دخلتم بهن) "kendileriyle gerdeğe girdiği-

niz kadınlarınızın yanında kalan..." âyetindeki zamîrin(الامهات)

a mı yoksa en yakın mezkûr olan (البنات) a mı râcî olduğudur

(46).

(38) el-İtqân 2/281-288

(39) el-Mâide(5)/96

(40) İbn Rüşd; ağı. 1/77-78

(41) en-Nisâ (4),43; el-Mâide(5),6

(42) İbn Rüşd; ağı. 1/64

(43) el-Baqara(2),237

(44) İbn Rüşd; ağı. 2/23-26

(45) en-Nisâ (4),23

(46) İbn Rüşd; ağı. 2/34

5 - Müzekker - Müennes (47) :

Müzekkerlik alâmeti bulunan mutlak lâfza âit hukmün ne olacağı âlimler arasında ihtilâflidir. Bizim mezhebimize (hanefî) göre böyle bir lâfız, müzekker ile müennes karışık olduğu zaman bunların her ikisini de içine alır. Müennes lâfızlar, müzekkerle şâmil olmaz, Müenneslik alâmetiyle söylenen lâfız yalnız müennesleri içine alır. Bir kısım Şâfiî âlimleri, müzekkerlik alâmetiyle zikredilen lâfızların ancak bir delil ile müenneslere şümûlü olacağına söylerler. Çünkü hakikat olan eslî konuluş itibarıyla bunların birini diğerinden ayıran alâmet vardır; mutlak olarak vâkî olan kelâm, hakikatine hasledilir, derler.

(48) (ان المسلمين والسلمات) "Doğrusu erkek ve kadın müslümanlar..." âyetini görüşlerine delil göstermek isterler. Fakat biz de deriz ki karışıklık esnasında müzekkerlik alâmetinin galip kılması, hitapta kadınların erkeklere tâbi olarak zikredilmesi -ki zaten esas yaratılıştaki de onlar erkeklere tâbidir- dil ehlinin âdetidir. Böylece örf ve şer'î tarîkı ile hakikat isbat edilmiş olur(49). (قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا) "Her ikisi, rabbimiz, kendimize yazık ettik dediler" âyetinde bu sözü söyleyenlerin Âdem ve Havva oluşu görüşümüzü desteklemektedir(50).

6 - İstisnâ (51) :

İstisnâ bir cümleden bâzı şeyleri tahsîs etmek veya bir şey idhâl edildiği için başka bir şeyi ihrâc etmektir. Bir grup kendi cins veya nevinden olmayan şeyin, daha önce bildirilen şeyden istisnâ edilmesi câiz değildir der. Bir grup da câizdir der. Zâhirîlerden de kıyasçılardan da bu iki görüşten birini benimseyenler vardır(52).

(47) İbn Hişâm; Evdâhu'l-Mesâlik 4/286; el-Eşnûnî 3/645; İbn Âqîl 2/429; es-Süyûtî; el-İtqân 2/289-291

(48) el-Ahzâb (33), 35

(49) el-A'râf (7), 23

(50) es-Serahsî; Usûl 1/234-235

(51) Sîbevevh; Kitâb 1/359; İbn Hişâm; Evdâh 2/249; el-Eşnûnî 1/227; İbn Âqîl 1/597

(52) İbn Hazz; el-İhkâm 4/397

İstisnâ, nefy yönünden isbât, isbât yönünden de nefydir. Akidlerde mübher istisnâ bâtıldır(53).

Fakîhler; boğulma, düşme, süsme ve vahşî hayvanın yaralanmasından dolayı henüz can çıktıkandan yapılan boğazlanmanın müteber olduğunda müttofiktirlenir. Bu esnada hayvanın henüz yaşadığına dâir zann-ı gâlib vardır. Fakat hayvanın yukarıda sayılan sebeplerden dolayı öldüğüne dâir zann-ı gâlib varsa görüşler değişmektedir. Bu konuda iki farklı görüş ileri sürülmüştür. a- Ebû Hanîfe, Şâfiî'nin meşhur kayı, Zührî(58/678-124/742) ve İbn Abbas'ın sözü bu durumda boğazlanmanın müteber oluşudur. b- Bir kısım fakîhler bu durumda boğazlanmanın müteber olmadığını söylemişlerdir. Bu hususta İbn Mâlik'ten iki rivayet vardır. Fakat bunların en meşhuru, canı çıktığından ümit kesilince boğazlanmanın müteber olmadığıdır. Bazıları da canı çıktığından ümit kesilene de kısımına ayırılmışlardır. İhtilâf sebebi,

(٥٤) (إلا ما ذكيتم) "Canları çıkmadan kestikleriniz müstesnâ"

âyetindeki istisnâ müttasıl mıdır? Böyle olunca، الموقوذة، المنخقة، المتردة، النطيحة، وما أكل السب، hükmünden hariç bırakır. Eğer istisnâ munkatıf ise önceki cümleye bir tesiri yoktur. İstisnâyı, müttasıl kabul edenler bu boş sınıfta boğazlanmanın müteber olduğunu söylerler. Munkatıf kabul edenler ise boğazlanmanın müteber olmadığını söylerler(55).

Karısını boşayan erkek "sen ancak Allah dilerse boşsun" dersen İbn Mâlik'e göre istisnânın bir tesiri yoktur ve talâk vâki olur. Ebû Hanîfe ve Şâfiî ise şöyle demişlerdir: Boşayan erkek, Allah'ın dilemesini istisnâ etmişse talâk vâki olmaz. İhtilâfın sebebi şudur: Acaba istisnâ şimdi vukû bulmuş şeyler gibi istikbâlde vukû bulacak şeylere de talâk eder mi, etmez mi? Çünkü talâk şimdiki zamanda vukû bulan bir şeydir. İstisnânın istikbâlde talâk yoktur diyenler birinci görüşün; vardır diyenler de ikinci görüşün sahibidirler(56).

(53) es-Süvûtî; el-Eşbâh ve'n-Nezâir 406-407

(54) el-Mâide (5),3

(55) İbn Rüşd; age. 1/439-440

(56) Age. 2/78-79

Bir kimsenin, hâmile bir hayvanı satın alırken doğacak yavruyu satıştan istisnâ olsa, emsâr fakîhlerinin çoğunluğu (Mâlik, Ebû Hanîfe, Şafiî ve Sevrî), bunun cevazını kâil değillerdir. Ahmet ve Ebû Sevr ise câiz görmüşlerdir. Bu son görüş, İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir. İhtilâf sebebi, müstesnâ'nın müstesnâ minih ile satılıp satılmadığıdır. Satıldığına kâbül edenler, böyle bir satış câiz görmüşlerdir. Satılmayıp, satıcının mülkiyetinde kaldığını kabul edenler, böyle bir satışa cevaz vermişlerdir(57).

Fakîhler, tevbe ettiği müddetce Qâzîfin (namuslu kadınlara iftir edip de bunu isbat edemeyen kimse) had cezası ile birlikte şâhitliğini kabûl edilmeyeceğinde görüş birliği içindedirler. Tevbe ettiği taktirde ise farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Mâlik, şâhitlik yapması câizdir der. Şafiî de aynı şeyi söylemiştir. Ebû Hanîfe ise şâhitliği ebediyen câiz olmaz demiştir. İhtilâf sebebi şudur: Acaba şu âyetteki istisnâ, önceki suçun cezasını yoksa en yakın mezkûre mi râcidir? (ولا تقبلوا لهم شهادة أبداً، وأولئك هم الفاسقون) (58) "Ebediyen onlara şâhitliğini kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkmış kişilerdir. Ama bundan sonra tevbe edip düzelenler bunun dışındadır." İstisnâ, en yakın mezkûre râcidir diyenler, tevbe fıska kaldırır ama şâhitlik etmesini câiz kılmaz derler. İstisnâ'nın had önceki suçla ya had de en yakın mezkûre râcî olacağı görüşünde olanlar, tevbenin fıska da şâhitliğin kabûl edilmesini de ortadan kaldırmadığını söylemişlerdir. Ama bu son görüş pek usûle ve şer'î menâsîp düşüncesindedir.(59)

Boşandaki istisnâ ile ilgili bir hüküm manzûm olarak şu tarzda ifade edilmiştir.

من بعد ما قال ثلاثا مني	لو قال أنت مطلق واستثنانا
وصحاحه والطلاق قد مدر (٦٠)	وقمن واستثنناؤ لا يعتبر

(57) Age. 2/163

(58) en-Nûr (24),3

(59) es-Serâhsî; el-Mabsûr 16/121; İbn Rüşd; Age. 2/443, 462-463

(60) en-Elbâfî; Manzûm: varak 13/2

Bisimle mezhâbi bizdeki âlîlilere ve aksariyete göre istisnâ'nın sahîhinin şartı müstasnâ'nınla gerçekleşen bitişik olmasıdır. Araya bir fâsıla girmez. İbn Abbâs'tan, bir ay uzas. de müstasnâ'nın istisnâ'nın sahîh olduğuna dair bir rivâyet vardır. Mâlikîlerden bir kısmı, bazı şartlarla istisnâ'nın lafzen te'ahürini câiz sayar. Belki de bu İbn Abbâs'ın görüşüdür(61). Vâv ile birbirlerini atf edilen cümlelerden sonra gelen istisnâ, Şâfiî'lere göre bunların hepsine rûcûdîdir. Hanefîlere göre ise son cümleye rûcûdîdir.(62) Şâfiîler istisnâ'nın eddinin ortasıyla hüküm çoğalır, Hanefîler ise bir kalacağını söylediler, ihtilâfin kaynağı şudur: Hanefîlerce lafızlar zihnî şekillere vâzedilmiştir. Hâricîte bunların tedlûlünün vukûu lâzîm gelmez. Şâfiîlerce ise lafızlar hâricî şeylere vâzedildiğinden bunların hâricîte tedlûllarının vukûu lâzîm gelir(63).

7 - Bedel (64) :

"Güven içinde olursanız, hacc kadar umreden faydalanabileceğiniz kadar kolayca gelen bir kurban keserek, bulamazsanız, hacc umrasında üç gün -v- döndüğünüzde yedi gün, ki o tam 10 gündür- Oruç tutarak geçersiniz"(65). Bu âyetin bildirdiği hükümdaki ihtilâfin sebebi kesilecek kurbanın veya tutulacak orucun ibâdetle bağlanıp veya bağlanılmadığıdır. Ebû Hanîfe âyetteki (تَلَاةً) ile (سَبِيْعَةً) ya ayrı ayrı müstasnâ etmiştir. Çünkü ona göre (تَلَاةً أَيَّامٍ) ; hedyden bedeldir. (سَبِيْعَةً) ise bedel değildir(66).

8 - Atf ve Harfleri (67) :

Atf ve harfleri ile ilgili bahisler, gerek fıkıh gerekse dil gerekse ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili kitaplarda genişçe

(61) el-Âhidî; el-İnkâr. 2/267

(62) Ağa. 2/278

(63) İbn Âsîl Mubîl;(ö.1278/1868) Mevâ'tîhu't-Tâhîq 141

(64) İbn Âsîl 2/247; İbn Hisâm; Evdâh:3/400.

(65) el-Baqara (2), 196.

(66) İbn Ruşd; Ağa. 1/369

(67) İbn Âsîl 2/218; İbn Hisâm; Ağa.3/349;el-Eğûnî

2/412;İbn Hâz.; el-İnkâr. 1/46-47; es-Sarâsî; Uşûl 1/201,207,210-

211; Abdü'l-qâhir el-Cürcânî; Delâ'ilü'l-İ'ticâz 156; 'İzzü'd-Dîn

'Abdü'l-Salâm; el-İşârâ 34-37; ez-Zerkeşî; el-Bürhân 4/101-102;175;

el-Sûrûti; el-İ'ticâz 2/319-323;İbn Ke'âil Paç; Tûşîrû't-Tengîh 49-52

bir yer işgâl eder.

(و) , iki isim veya iki fiil arasında gelir. Aslı kavuluş itibarıyla zikredilen iki şeyden birine şühûlü vardır. "Yeniin keffâreti, âilenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirerek yahut giydirmek veyahut da bir köle âzât etmektir"(68). Keffârette yapılacak gerekli şeyler, bu sayılanlardan birisidir. Bununla beraber bunlardan her birinin tek başına keffâret olması da mübahtır. Bu nevîlerden birisi ile, nazhepteki sehîh k v ile göre keffâret yerine gelmiş olur. Şu âyetlerde de durum böyledir(69); ihramlı ikon avlanma cezasının keffâretini bildiren âyetteki (و), Mâlik ve Ebû Hanîfe'ye göre tahîr içindir. Züfer (110/728-158/775) ise tertîb içindir der.(70) (71) (و) daki (و) den dolayı Mâlik, bir kasın ahâribleri tafîle bir kasını da tahîre hâletmiştir(72).

(و) atf harfi; tertîb, tetâbu' veya terâhî ifâde eder. Abd est olırken tertîb (سیر) , sünnettir. Mâlikîler, Ebû Hanîfe, Şevrî ve Dêvûd ez-Zâhirî böyle derler. Şâfiî Ahmed, Ebû Ubeyd (232/347-319/931) ise tertîbin farz olduğunu söylemişlerdir. Bu mesele, farzların farzlarla yapılması konusunda böyledir. Farzların sünnetlerle yapılması konusunda bu iş Mâlik'e göre müstehab, Ebû Hanîfe'ye göre sünnettir. Bu ihtilâfın sebebi ikidir: a) Atf harfi (و) in üstünkâfîyesi; çünkü bununla müretteb ve gayr-ı müretteb şeylere atf yapılabilir. Basireli ahiveiler (و) nesq ve tertîb ifâde etmez. Sâdece cem' (toplama) ifâde eder derler. Kûfîliler ise nesq ve tertîb iktizâ eder derler. Abd est âyetinde vâvin tertîb iktizâ ettiğini söyleyenler, tertîbin farz olduğunu kâildirler. Tertîb iktizâ etmediğini söyleyenler ise sıranın farz olduğunu kâildirler b) Acabê Hz. Peygamber'in fiilleri farz mı yoksa nedbe mi şühûldür? Bu iki ihtilâlden birini benimsyen Abd est sıra "budur" der.(73).

(68) el-Mâide (5), 89

(69) es-Serâhsî; Usûl 1/213

(70) İbn Rüşd; Açe.1/357

(71) el-Mâide (5), 33

(72) İbn Rüşd; Açe. 2/456

(73) Abd. el-Buhârî; Keşfu'l-Esrâr 2/429; İbn Rüşd. Açe 1/16

Yine abdest alırken kuvâliât (peşipeşine yapma) meselesinde ihtilâf vardır. Vâvın müteâhât ve telâhuq ifâde ettiğini söyleyenler kuvâliâtın farz olduğunu söylerler. Mâlik bu görüştedir. Bâzan da vâv ile müteâhâta şaylere şif yapılırlar. Bu son cümleyi kabul edenler, kuvâliâtın farz olduğunu söylemişlerdir. Yine bu meselede Hz. Peygamber'in fiillerinin farzı hakkında ihtilâfî olduğu dâhîlidir(74).

Âlimler, iki aygının da abdest uzuvlarından olduğunda müteâhâttirler. Cümhur, bunların taharetinin yıkama ile olacağını söylemiştir. Bir kısım âlimler bunların taharetinin mesh ile olacağını, diğer bir kısım da her yıkama her de mesh ile olacağını söylemişlerdir ve bu, mükelleftin arzusuyla bağlıdır demişlerdir. Bu ihtilâfın sebebi, nash ve cerr olmak üzere iki meşhûr karardır. Nash kararı yıkama hususunda zâhirdir. Cerr kararı ise mesh hususunda zâhirdir. Bunlardan birinin farz olduğunu iddia edenler, kendi görüşlerine uygun gelen bir kararı tercih etmişlerdir. Diğer kararın hükmünü de te'vîl etmişlerdir. Her iki kararın da delîleti eşit olmak zâhirdir diyenler ve birini diğerinden üstün tutuyup bunu mükelleftin arzusuyla bir kenara, bu meseleyi yerinde kâffâretine ve başka şaylere benzemişlerdir. Taberî (224/839-310/923) ve Dâvûd (az-Zâhirî) böyle demiştir. Cümhur, cerr kararını te'vîl eder. Bu te'vîlînin en güzeli, şifin mânyeye değil lîfz yapılmıştır. Çünkü bu kâbil ifadeler arapçada mevcuttur. Meshin farz olduğunu söyleyenler nash kararını te'vîl etmişlerdir. Cümhûrun tercihi, (75) (ويل للأعقاب من النار) "Atağın altına topukları yazık!" meseriyle bağlıdır(76).

Hz. Osman'ın abdesti târif edilişindeki "sonra her iki aygının da yıkadı" ibâretli, aykırı yıkama farzîyatını sarih olarak delîlet etmekte ve Râfidîlerin görüşlerini reddet-

(74) Age. 1/17

(75) Buhârî; Süne 3,30, vudû' 27,29; Müslim: Tahâret 25-28;30 Ebû Dâvûd; Tahâret 46; Tirmizî; Tahâret 31; Nesâî (215/830-303/915); Tahâret 88; İbn Mâce (209/824-273/887); Tahâret 55; Dârimî; Vudû' 35; el-Muvatta'; Tahâret 5; e.b.îbn Mâdjâ; Müsned 2/193; 201

(76) İbn Rüşd; g. 1/15-16

aktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in abdest alışını t'rif eden cemaatin sözünde de ayakların yıkılmasının ferz oluşu sarâhaten zikredilmiştir(77).

İbn Kemâl Paşa, vâvin utlak atf rûnesini tercih etmek-
te ve abdest âyetinde tertîbi gerektirmediğini söylemektedir
(78).

9 - Cerr Harfleri (79) :

(ب) harfi, dildeki aslî konuluşu üzere iltisâq rûne-
sinde hakîkattir. İstîmal da buna delâlet eder. Şâfiî, abdest
âyetindeki (30) (**وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ**) "başınızı mesh edi-
niz" bâ'nın tab'îd ifâde ettiğini, bunun, ancak başın bir cüz-
ünün mesh edilmesini gerekli kılacağını söyler. Bu, istina on
az şü'ûlüdür. Mâlik ise bu bâ'nın te'kîd için sâle olduğunu
söyler. Buna göre başın tamamının mesh edilmesi gerekir(81).
Bâza Mâlikîler başın mesh edilcek kısmına üçte bir veya üçte
iki ile sınırlandırmaşlardır. Ebû Hanîfî'ye göre ise bu siktâr
dörtte birdir; meshederken elin tamamı dokunmaktadır; üç par-
tan az bir mesh cüz değildir. Şâfiî ise el ve baş hakkında
bir sınırlamada bulunmazdır. İhtilâf bâ'nına rûnesinin üç-
terek oluşundadır. Zâide kabul edilince te'kîd ifâde eder ve
başın tamamının mesh edilmesi ferz olur. Tab'îd rûnesinde ol-
duğu kabûl edilince başın bir kısmının mesh edilmesi ferz ol-
muş olur(82).

(م) Aslî konuluş itibariyle tab'îd içindir. Bâzen ga-
yenin bağlangıcını da bildirir. Bâzen te'yîz için, bâzen de bâ
rûnesinde olur. Sâle rûnesinde de kullıldığı vâkidir.(83)

(77) İbn Daqîqî'l-'îd; el-Müntaqâ 16

(78) İbn Kemâl Paşa; c. 46

(79) 'Abd. el-Buhârî; Keşfü'l-Esrâr 2/487; İbn Hişâm; Huş-
â'i'l-Lübîb 1/13-336; Evdâh 3/3; İbn 'Aqîl 2/3; el-Eş'ânû 2/283

(80) el-Mâ'id. (5), 6

(81) es-Sarhî; Uşûl 1/227-229; 'Abd. el-Buhârî; Keşfü'l-
Esrâr 2/489-491

(82) İbn Ruşd; c. 1/12; el-İsferâînî(670/1271-747/1346);
Yâ'îbî-'u'l-Ahkâm v.5/b Sülmâ niye Ktp. H.Hasni Paşa No:384;
İbn Kemâl Paşa; c. 56

(83) es-Sarhî; Uşûl 1/222-223; İbn Kemâl Paşa; c. 57

Toprakta. İhtilâf içinde(84)ki hükme göre Ebû Hanîfe ve Mâlik, toprağın topraklarının uzuvları ulaştırılmasını farz saymışlardır. Şafiî ise farz saymıştır. Bu ihtilâfın sebebi (من) in üstelik olmasıdır. Burada (من) in mânesinin tab'î olduğu kabul edilmiştir, toprağın uzuvları ulaştırılmasının farz olduğunu söylemişlerdir. (من) cinsi temyîz içindedir diyenler, toprağın uzuvları ulaştırılmayı farz eddetmişlerdir(85).

(الى) gâyein ihtilâfı içindedir. Gâye bâzan muğayyeye dâhil olabilir(86): (ثمَّ أتموا الصيام الى الليل) "sonra orucu geceye kadar tamamlayınız" İhtilâf içinde durum böyledir. Bâzan dâhil olur(87): (وأيد يكم الى المرافق) "dirseklerle kollarınızı yıkayın" İhtilâf içinde ise dirsekler yıkamamak kâsâ dâhildir(88). Cu hür, Mâlik, Şafiî ve Ebû Hanîfe dirseklerin yıkamamak uzuvlarına dâhil olduğunu söylemişlerdir. Zâhirîler ve sonraki devir mâlikîlerinden bir grup il. Taberî, dirseklerin yıkamamak kâsâ dâhil olduğunu söylemişlerdir. İhtilâfın sebebi, (الى) harfi ile (يد) kelimesinin mânesinin üstelik oluşudur. Çünkü (الى) bâzan gâye, bâzan (مع) mânesinde olabilir. (يد) in ise gâye, harâgâye harâkal ve gâye-kol-pazu mânesileri vardır(89). (الى) da ihtilâ-i gâye mânesi hakîkat, (مع) mânesi ise teczîdir(90).

Hiz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: (فانما أسفل من سرتك)
(٩١) "Göbğünden dizine kadar olan yerler ,
arkının avret mahallidir" ve (فلا ينظر الى ما دون السرة)
(٩٢) "...onun göbğünden diz üstüne kadar olan yerlerini bakmasın".

(84) el-Mâide (5),6

(85) İbn Rüşd; şerh. 1/70

(86) el-Baqara: (2),187; el-Âidâ; el-İnkâr. 3/87-88; İbn Kâzîl Paş; şerh. 56

(87) el-Mâide. (5),6; ez-Zaccâcî; Mecâlisü'l-'Ulâ. 180

(88) es-Serâhî; Usûl 1/220-221

(89) İbn Rüşd; şerh. 1/11-12

(90) İbn Daqîqi'l-'îd(625/1258-702/1302); el-Müntâqâ:14-16

(91) A.b.h.übbâl; Müsned 2/187

(92) Ebû Dîvûd; Saheh Libâs 34 hâdis no: 4114

Şâfiî şöyle der: Erkeğin avret ihlali, göbük altından dizlerine kadardır; göbeği ve dizleri avret değildir(93). Hanefîlerce göbük avret ihlali değildir eğer diz avrettir(94).

(كعب) ın yıkınacak abdest uzuvlarına dâhil olup olmadığındeki ihtilâf, yine (الى) ın lâhızasının müsterek olmasıdır. Bu tıpkı (الى المرافق) daki (الى) gibidir. (كعب) dilde ağağın üst kısmıdır; bileğin yan taraflarındaki iki çıkıntı ve ya ökeş lâhızasıdır müstereklerdir(95). Bunca bunlar, ağağın üst tarafındaki iki çıkıntıdır ve yıkınacak abdest uzvu dâhildir (96).

İsti'âb için olan (على) ile vücûb kastedilir. Çünkü hak onu lâhız yönünden püçeltir. Şert için de kullanılır. (ب) harfi-i cerri yerinde de meccâzen kullanılır(97).

(حتى) selî konuluğ itibâriyle (الى) yerinde gâyye için- dir. Atf için de kullanılır(98). (فى) selî konuluğ itibâriyle zarf içinler(99). Şu kâdir var ki mahzûf oluşu, isti'âba gerek- tirir(100).

(ل) ; (ف) lâhızında olabilir. Genel olarak zâhîr mevzuundaki ihtilâfin sebebi, zâhîrin mefhûse mahfûlîf oluşudur. Mahfûl, itilâf olup buna önem verenler; vâleti, vat' isti'âfi veya masûk kılınışlardır. Ve şu âyetteki lâma fâ'ya tenvîl etmişlerdir(101). "ثم يعودون لما قالوا" "Keril rinal emellerinin yerine koyup her bir şey rek boşamak isteyip sonra sözlerinden dö- nünlerin âilesiyle tamâs etmeden bir köle âzâd etmeleri gerekir". Lâfze önem verenler de dönüşü lâfzın tekrârını seçmişlerdir (102).

(93) es-Şâfiî; el-Üsûl 1/89

(94) İbnü'l-Hü.âfî(750/1377-861/1457); Şerhu fethi'l-qalîr ./130; ez-Zübîdî(1145/1732-1205/1790); 'Ukûdû'l-Cavâhiri'l-Menîf: ./41

(95) İbn Manzûr (630/1232-711/1311); Lisânü'l-Ârab 3/266

(96) İbn Rüşd; şerh. 1/16

(97) es-Sarhî; Usûl 1/221-222; İbn K. el P. şerh; Tâ'vî- nâ't-Tenqîh ,56

(98) es-Sarhî; şerh.1/218-219; İbn K. el P. şerh; şerh.55

(99) es-Sarhî; şerh.1/223-225

(100) İbn K. el P. şerh; şerh. 58

(101) el-Mucâziz (58),3

(102) İbn Rüşd; şerh. 2/107

10 - H ^ 1 :

Allâ T.âlî göyü buyurur:

(وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ) (١٠٣)

"Üzerine Allah'ın adını anılmadığı kısılmış hayvanları yemeyin; bunu yapmak Allah'ın yolunda çirkandır". Hamfîller (وَ) daki (وَ) in isti'âfiyye olduğunu tercih etmişlerdir. Buna göre boğazlamada tesmiyeyi kasten terk edenin boğazladığı hayvanın etini yemek haramdır görüşünü benimsemişlerdir. Şâfiîler, gör. ise bu vâv, hâliyyedir. Tesmiye kasten terk edilse bile hayvanın etini yemek helâldir(104).

11 - Bûbler ve Kirâatlar :

Kirâat ilminde bir fiilin iki bâbtan da okunmasından fiilî farklı görüşler ortaya çıkar. Hüküm, önünden meydana gelen te'şruzen kurtulmanın yolu şudur: İki delilden her bini, başka başka bir hâlde hâmedilir. Hayz âyetindeki (105)

(يَطْهَرْنَ) lâfzı t hîf ve teğdîle kirâat olunur. Tahfîf kirâati 10 gün sonra hayzın inkıtâi haline, teğdîl kirâati de 10 unun evvel inkıtâi haline hâmedilir(106). Yine hayz dinip enâz gusletmemiş kadının v t'ının câiz olup olmadığı ihtilâfının menşei de yukarıdaki kirâat farkları ve buna bağlı olarak fâil değişikliğidir(107). " لا مستم " و " لمستم " kirâatlarının görülen bozulup bozulmamasına ihtilâfı da böyledir(108). Bu konuya macâz bahsinde tekrâr dönecektir.

(103) el-En'âm (6), 121

(104) M. Elîb Şâlih; Tefsîrû'n-Muşûs 2/140-141

(105) el-Baqara (2), 222

(106) Moll Hüsrev(öl.885/1480); Kirâat 269; İzirli

İl Hakkı (1285/1868-1366/1946); 'İl-i Hîlîf, 210

(107) en-Nisâ' (4), 45

(108) el-qurtubî(öl.671/1273); el-Câmi'u li ahkâmî'l-

rî'a, 5/223; es-Suyûtî; el-İtqânî/226; ez-Zubîdî; 'Uqûd'ul-

vâiri'l-Munîf, 1/26

B - Belâğatle İlgili İhtilâflar:

Belâğat, a) 'İlmü'l-beyân, b) 'İlmü'l-Me'ânî ve c) 'İlmü'l-

belâğ olmak üzere üçe ayrılır: Bu üç bölümlen sadece 'İlmü'l-beyân ve 'İlmü'l-me'ânînin b'za kısımları konumuzla ilgilidir.

a) 'İlmü'l-beyâna Bağlı İhtilâflar:

1- Haqîqat - Mecâz (Métonymie):

Konulduğu eslî mânada kullanılan söz hakîkat; konulduğu eslî mânanın dışında kullanılan söz ise mecâzdır(109). Hem hakîkat hem de mecâz, Kur'ân'da, Hz.Peygamber'in sözlerinde ve diğer insanların nasîr ve şairlerinde mevcuttur. Her ikisinde de çok istîsmâlden dolayı mecâz, hakîkate galip gelir. Böylece il genişlemiş ve güzelleşmiştir(110). Cumhûra göre Kur'ân'da mecâz mevcuttur. Zâhirîler başta olmak üzere bunca, şüpheye dayanarak bâzı îtirazlarda bulunmuşsa(111) da bu şüpheler bâtildir. Çünkü Kur'ân'da mecâz kaldırılacak olsa güzelliğinin yarısı kaybolur. Belâğatçılar, mecâzın hakîkatten daha belîğ olduğunu müttetikler(112). Mecâz çok olunca hakîkate ilhak edilir(113). İttisâ, tevkîd ve teşbihten dolayı mecâze gidilir(114). Hakîkî lâfzı bilme yolu bunu durmadır. Mecâzı bilme yolu da igitme dışında arapların istîsmâredeki âdetlerine vakıf olmasıdır(115). Taftâzânî'ye(712/1312-791/1389) göre şu döndürülen birine delâlet eden lâfzın "hakîkat" olması câizdir. Cürcânî'ye(740/1239-816/1413) göre ise câiz değildir. Dört türlü istîsmâl, lâfzın lügavî, örfî, istilâhî ve şer'î delâleti veya

(109) 'Abdü'l-qâhir el Cürcânî; Delâilü'l-İcâz 207-210; es-Serâhsî; Usûl 1/170-171; el-Cuveynî(478-1085); el-Varaqât 9-30; Gazâlî; el-Mustasfa 1/341; el-Âmidî el-İhkâm 1/27-29, 4; ez-Zerkeşî(745/1344-794/1391); el-Bürhân 2/254-300; İbn Kemal Paşa; Tâyyîrü't-Tenqîh, 31-32

(110) es-Serâhsî; a.g.s.1/170-171; Gazâlî; a.g.s.1/105; ez-Zerkeşî; el-Bürhân 2/255; Okuç,M.T. Teyrib; Kur'ân-ı Kerâm'in elûb ve Kiraati 10-11.

(111) İbn Hazzâm ; el-İhkâm 4/413

(112) 'Abdü'l-qâhir el-Cürcânî; Delâilü'l-İcâz 56-58; el-Batâlyevî, el-İnsâf 33; el-Âmidî; el-İhkâm 1/43-44 ; el-Surûti; el-İtqân 3/109

(113) İbn Cinnî; el-Mecâz 2/447

(114) a.g.s. 2/442-443

(115) es-Serâhsî; Usûl 1/178

vad'ıdır(116). Şu sebeplerle mecâza gidilir: a) Mecâzî lâfzın hoş ve güzel olması, b) Mecâzî mânadaki kelimenin vezninin uygun olması ve c) Muqâbele, muţâbaqât, tecnîs, terşîf gibi bedîf güzelliklerin ortaya çıkması(117). Eğer hakikat müteazzir (imkânsız) olursa veyahut şer'an veya âdeten mehcûr (terkedilmiş) bulunursa o zaman mecâza gidilir(118). Ebû Hanîfe, mecâz hükümde değil de tekellümde hakikatten sonra gelir demiştir(119). İsim ve fiillerde nasıl mecâz varsa aynı şey harflerde de vardır. Birçok fikhî meseleler, harflerin bu istîmalleri ile ilgilidir(120). Şu sebeplerden dolayı hakikatten vazgeçilir: a) Örfen istîmal delâleti, b) Lâfzın delâleti, c) Nazmın siyâkı, d) Mütakellimin vasfetesinden hâsıl olan delâlet ve e) Sözün mahallinin delâleti(121).

(122) (و نياك فطهر) "Giydiklerini temiz tut". Âlimler necâsetin izâle edilmesi mevzûunda ittifak etmişlerdir. Bu konudaki emrin vücûb mu nedb mi ifâde ettiği mevzûunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe ve Şâfiî, necâsetin izâlesinin farz olduğunu söylemişlerdir. Bir kısım âlimler de farz değil, sünnet-i müekkededir demişlerdir. Diğer bir kısmı da hatırlayınca farz, unutulunca sâkıttır demişlerdir. Bu son iki görüş Mâlik ve ona uyanlarındır. İhtilâfın üç sebebi vardır. Bunlardan biri, âyetin hakikate mi yoksa mecâza mı hamledileceğidir. Âyetteki (نياك) yi elbise olarak anlayanlar "necâsetten tahâret farzdır" demişlerdir(123).

(116) Mestcîzâde(öl. 1148/1832); Qudvetü'l-Muhaqqıqîn 4

(117) Filibeî; Şerhu'İşâmi'l-Ferîde 1/151

(118) es-Serahsî; Usûl 1/196-197; A. Cevdet; Mir. Mecelle21-22,27-28; Büyük Haydar Efendî; Usûl-i Fıqh Dersleri 219

(119) es-Serahsî; age. 1/185; 'Abd. el-Buhârî; Keşfü'l-Esrâr 2/397

(120) es-Serahsî; age. 1/200; 'İzzü'd-Dîn b. 'Abdi's-Selâm (öl. 660/1261); el-İşâra ile'l-İcâz 30-31, 37-42

(121) es-Serahsî; age. 1/190-191; 'Abd. el-Buhârî; age. 2/415-424

(122) el-Müddessir(74),4

(123) İbn Quteybî(213/828-286/899); Te'vîlü Müşkili'l-Qur'ân 142; İbn Rüşd; age. 1/74-75

Emir, nehy, "has, amm olsun vazolunan şeyin mevcûdiyeti, hakîkatin hükûdûr. Mecâzın hükûmü de tıpkı hakîkatinki gibi nakledilen şeyin mevcûdiyetidir. Şâfiîlerden bir kısım âlimler, mecâzın umûmu yoktur demişlerdir(124).

Hakîkat için geçerli olan şeyler, mecâz için de geçerlidir. Hakîkat, mevziinden nefye muhtemel olmadığı halde mecâz muhtemeldir. Meselâ (الأَب) "baba" kelimesi en yakın mânası ile hakîkattir. Bunun yerinden ayrılması mümkün değildir. Fakat aynı kelime "dede" mânasında mecâzdır. "O, dededir, baba değildir" demek doğru olur. Teâruz esnasında hakîkat tercih edilir. Çünkü daha gerekli ve devamlıdır. Mecâza âit bir delil bulununcaya kadar durum böyledir(125).

Belâğat âlimlerinden Abdü'l-Qâhir el-Cürcânî, mecâz için en meşhûr târifin şu olduğunu söyler: "İstiâre sınırı içinde kalan teşbîh (temsîl) mecâzdır"(126).

Ebû Hanîfe'ye göre yemîn için kullanılır hakîkat ve meşhûr mecâz varsa, kullanılır hakîkat geçerlidir. Ebû Yûsuf ve Muhammed, meşhûr mecâzla kullanılır hakîkati denk sayarlar(127).

Mecâz bâzan cümle ve kelime terkiplerinden ileri gelebilir. Meselâ emirle haberî ifâde, haberî ifâdeyle emir, nefy sîgasiyle îcâb, vâcib sîgası ile mümkün veya mümtenî, zem ile medh ve bunun aksi, taklîl ile teksîr ve bunun zıddı kastedilir. Bunları, arapçada derin bilgiye sahip olanlar anlayabilirler(128).

(الغائط) kelimesi, her ne kadar mecâz ise de ekseriyâ insandan çıkan pislik mânasında kullanılır. Bunun hakîkî mânası, "insanın emîn olacağı yer" veya "evin avlusu"dur(129).

---

(124) es-Serahsî; age. 1/171

(125) " " ; " 1/172; Abdü'l-Azîz el-Buhârî; Keşfü'l-Esrâr 2/364

(126) Delâilü'l-İcâz 54-55

(127) ed-Debûsî(367/798-430/1039); Te'sîsü'n-Nazar 75

(128) el-Batâlyevsî; el-İnşâf 50-51,62

(129) İbn Mazûr; Lisânü'l-Arab (غوط) maddesi.

(الشجاع) kelimesi "çok saldırgan yılan" mânasında hakîkattir. Fakat ekseriya "cesur adam" mânasında kullanılır (130). Hakîkat, karîneye muhtaç olmaması dolayı ile mecâzdan daha evlâdır(131). Hakîkat ve mecâz, bir lâfızda bir durumda toplanamaz(132).

2 - İstiâre (Métaphore):

İstiâre, teşbîhin (comparaison) bir nevîdir ve iki taraftan birisi hazfedilmiş teşbihtir(133). Başka bir ifâdeyle istiâre şöyle târif edilmiştir: Bir gâye için ibârenin dildeki esas kullanılış yerinden başka bir yere nakledilmesidir. Mânayı açıklama, daha fazla îzah etme, te'kîd, mubâlâğa, az bir sözle işaretle bulunma veya açıklanacak maksadın güzel olması bu gayeler meyanındadır(134). Taftâzânî'ye göre teşbîhin iki tarafının zikredilmesi istiâreye aykırıdır; Cürçânî'ye göre değildir(135).

Tıpkı mecâz gibi istiârenin de Kur'an-ı Kerimde varlığı yokluğu münakaşalıdır. Meşhûr olan görüş, varlığıdır(136). es-Seâlibî, Kur'an-ı Kerimde istiâre olarak kullanılan tâbirleri sıralamaktadır(137). İstiâre, müşebbehün bihin zikrini ıskat eder(138). Âlimler, istiârenin câiz oluşuna, bununla talak vuku bulduğu için ittifakla "tahrîr" demişlerdir. İstiâre ile köle âzâd edildiği için Şâfiî, talakta istiârenin câiz olduğunu söylemiştir. Selef âlimleri de istiâreyi bu yolla kullanmışlardır. Kur'an-ı Kerimde de durum böyledir(139). İki şey arasında şekli

---

(130) ez-Zemaşşerî; Esâsü'l-Belâğa; İbn Manzûr; age. el-Âmidî; el-İhkâm 2/202

(131) el-Âmidî; age. 4/219

(132) es-Serahsî; usûl 1/173

(133) Abdü'l-Qâhir el-Cürçânî; Esrârü'l-Belâğa 20

(134) Ebû Hilâl el-Âskerî(öl. 395/1004); Kitâbü's-Sınâ-
ateyn 205; İbn Hâzî; el-İhkâm 4/421; el-Bâqıllânî; I'câzü'l-
Qur'ân 263-264; ez-Zerkeşî; el-Bürhân 3/423-433; es-Süyûtî;
el-İtqân 3/128-142; Okiç M. Tayyib; age. 10

(135) Mestcîzâde; Qudve 19

(136) el-furqân(25), 48. âyetinde (ل ل ل) elbise,"örtü" mânasındadır. İbn Quteybe; Te'vîlü Müşkilü'l-Qur'ân 144; Zerkeşî; age.

3/342 (137) es-Seâlibî; fıqhu'l-Lüğa 412-415

(138) Abdü'l-Qâhir el-Cürçânî; age. 223

(139) es-Serahsî; Usûl 1/179

veya mânevî bir bağın bulunuşu, istiârenin alâkasıdır. (المطر) ile (السماء) arasında şeklî bir bağ mevcuttur. Araplar, "yağmur"a bunun için "gök" derler. (النجاج) ile (الأسد) arasında da mâna yönünden bir ilgi vardır. Çünkü cesûr kimse, arslan gibi kuvvetlidir(140). İstiâre için söylenen her şey, mecâz için de geçerlidir. Şu kadar vardır ki mecâz daha umûmîdir. Her istiâre, mecâzdır. Fakat her mecâz, istiâre değildir(141).

3 - el-Mecâzü'l-Mürsel :

el-Mecâzü'l-mürselde hakîkî mâna ile mecâzî mâna arasındaki alâka, müşâbehetin dışında bir şeydir. Hakîkî mânanın kastedilmediğine dâir bir kârîne-i mâniya vardır. el-Mecâzü'l-mürselde hakîkî mâna ile mecâzî mâna arasındaki en meşhûr alâkalar şunlardır: Sebebiyyet, müsebbebiyyet, cüz'iyet, külliyyet, itibâru mâ kâne, itibâru mâ yekûnu, mahalliyet ve hâliyyet(142).

Bir adam, diğeri bir adamın başına veya yüzüne veya boyuna veya vücûduna veya bedenine veya bedeninin yarısına yahut üçte birine veya rûhuna kefil olsa bu kefâlet, Mâlik, Sevri ve Şâfiî'ye göre câizdir. Cesedinden, yukarıda sayılanlardan başka bir şeye kefil olsa Ebû Hanîfe ve ashabına göre de kefâlet bâtıldır. Çünkü bu, tüccarın örfüne benzememektedir(143). Böyle bir mecâzdaki alâka, cüz'iyet olur.

(يد) "el" in; kuvvet, kudret, cömertlik; (قرية) "kasaba, köy"ün, ahâlî mânasında kullanılması, el-mecâzü'l-mürseldir(144). Terkibte sebep zikredilip müsebbeb; müsebbeb zikredilip sebep kastedilebilir(145). (ان في ذلك لذكرى لمن كان له قلب) (146)

(140) İbn Quteybe; age. 135; es-Serahsî; age. 1/178-179

(141) 'Abdü'l-Qâhir el-Cürcânî; Delâilü'l-İcâz 326

(142) 'Alî el-Cârim ve Mustafâ Emîn; el-Belâğatü'l-Vâdıha
108-110

(143) et-Taberî; Kitâbu İhtilâfü'l-Fuqahâ' II. kısım 51-53

(144) 'Abdü'l-Qâhir el-Cürcânî; Esrârü'l-Belâğa 330

(145) el-Batâlyevsî; el-İnsâf 64-65

(156) ez-Zâriyât (50), 37

"Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır". Burada (قلب), akıl mânasındadır(147).

Umûm zikredildiği halde bununla husûs kastedilir(148):
(قل هو أذى فاعتزلوا النساء في المحيض) "De ki o bir ezâdır; ay-başı halindëyken kadınlarınızdan el çekin..." âyeti ya umûmîdir ve bunu bir delil (sünnet) tahsîs etmiştir. Yahut da umûm zikredilip husus kastedilmiştir. (الأذى) sadece, dem mahallinde olur. İzârın üstünden yapılan şey, bu umûmdan sünnetle istisna edilmiştir. Usulcüler nezdinde meşhûr görüş, kitabın sünnetle tahsîs edilmesinin câiz olduğudur(149).

b- 'İlmü'l-Ma'ânîye Bağlı İhtilâflar:

1- Hâber - İnşâ'(150):

Söyleyicisine "doğru söylemiştir" veya "yanlış söylemiştir" hükmünü verebileceğimiz söze haber; bu hükmü vermemizin münasip olmayacağı söze de inşâ' denir. Emr, nehy, istifhâm, temennî ve nidâ, talebî inşânın sîgalarıdır. Bunlardan konumuzla ilgili olan emr, ikinci; nehy de üçüncü bölümde ele alınacaktır.

2- İstifhâm(151):

Daha önce mâlûm olmayan bir şeyi bilmek istemeye "istifhâm" denir. Buna mâhsûs harf ve isimler vardır. İstifhâm bâzan aslî mânasından çıkararak şu mânaları ifâde eder ki bunlar sözün siyâkından anlaşılır: Nefy, inkâr, taqrîr, tevbîh, ta'zîm, tahqîr, istibtâ', te'accüb, tesviye, temennî ve teşvîq(152).

(147) el-Cürcânî; age. 336

(148) el-Baqara (2), 222

(149) İbn Rüşd; age. 1/57

(150) Celâlü'd-Dîn Muhammed b. 'Abdi'r-Rahmân el-Qazvîni (öl. 739/1338); Telhîşu'l-Miftâh 13-15, 68

(151) es-Serahsî; Usûl 1/234; ez-Zemahşerî; el-Mufaşşal 319-320; 'İzzü'd-Dîn; el-İşâra ile'l-Îcâz 31

(152) el-Qazvîni; age. 73 vd.

3 - Qaşr (153) :

Qaşra, haşr da denir. Bir şeyi husûsî bir yolla diğer bir şeye tahsîs etmeye "qaşr" adı verilir. Bunun yolları çok olmakla beraber şu altısı meşhurdur (154): Nefy ile birlikte istisnâ(155); (انما) (156); (أنما)(157); (لا) veya (بل) ile atf; mâmûlün öne alınması(158) ve damîrû'faşl(159).

4 - İcâz : Hazf ve Qışar

Az sözle çok mâna ifade etmeye "îcâz" denir. İcâz, hazf ve qışar olmak üzere ikiye ayrılır. Qışarda hazif yapılmaksızın kısa sözlerle çok mâna ifade edilir. Hazifte ise kelime, cümle veya daha çok şeyler hazfedilir ki bunlar karîneden anlaşılır. Her iki şekliyle îcâzın birtakım şartları vardır(160).

Ihtisar için dilde, bir delil mevcut olduğu zaman bâzı sözler hazfedilir(161). Hazfin mecâz olup olmadığı münakaşalıdır(162). Fakat her hazf, mecâz değildir(163). Yalnız fiil(164); hem fiil hem fâil(165); harf(166) veya mudâf(167) vs. hazfedilebilir.

---

(153) el-Qazvînî; Telhîsu'l-Miftâh 61 vd.

(154) es-Süyûtî; el-İtqân 3/149-156

(155) eş-Şûffât(37),35; Âlü'İmrân(3), 62; el-Mâide(5),117

(156) el-Baqara(2),173; el-Ahqâf(46),23; Hûd(11),33;
el-A'râf(7), 187; er-Ra'd(13),19

(157) el-Enbiyâ'(21),108

(158) el-Fâtiha(1),4; Âlü'İmrân(3),158

(159) eş-Şûrâ(42),9; el-Baqara(2),5; Âlü'İmrân(3),62;
el-Kevser(108),3; el-Haşr(59),20

(160) es-Süyûtî; el-İtqân 3/191-224; Filibeî es-Seyyid Halîl Efendî; Hâşiyetü'l-Cedîde 'alâ Şerhi 'İsâmi'l-Ferîde 1/17

(161) eş-Se'âlibî; Fıqhu'l-Luğa 354 vd. ; es-Serahsî;
age. 1/251-252; 'İzzü'd-Dîn; el-İşâra 5; ez-Zerkeşî; age. 3/102-104

(162) ez-Zerkeşî; age. 3/102-104

(163) 'Abdü'l-Qâhir el-Cürcânî; Esrârü'l-Belâğa 383 vd.

(164) Sîbeveyh; Kitâb 1/141 vd.

(165) İbn Cinnî; el-Haşâiş 2/379-381

(166) Age. 2/381

(167) 'İzzü'd-Dîn; age. 149 vd.

Cünübün mescide girip girmeyeceği hususunda üç görüş vardır: Bir kısım âlimler bunu tamamen menetmişlerdir. Bunlar Mâlik ile ona tâbî olanlardır. Bir kısım âlimler de bunu câmîde ikamet edene değil, dışarıdan câmîye girmek isteyene yasak etmişlerdir. Şâfiî bu görüştedir. Üçüncü gruptaki âlimler bunu herkese mubah saymışlardır. Dâvûd ve arkadaşları bu görüştedirler. Şâfiî ile Zâhirîlerin ihtilâf etmelerinin sebebi, (يا أيها الذين آمنوا لا تقربوا الصلاة وأنتم سكارى حتى تعلموا ما تقولون ولا جنباً...)(168) "Ey îman edenler; sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken, -yolcu olan müstesnâ- gusledene kadar namaza yaklaşmayın" âyetinin mecâz oluşudur ve bunda (موضع الصلاة) "namaz yeri" tarzında mukadder bir mahzûfun mevcûdiyetidir. Âyette mahzûfun varlığını kabûl edenler, cünübün mescide girmesini câiz saymışlardır(169).

(وان كنتم مرضى أو على سفر أو جاء أحد منكم من الفائط ...)(170) "Eğer hasta ve yolculukta iseniz, yahut biriniz ayak yolundan gelmişse veya kadınlara yaklaşmışsanız ve bu durumda su bulamamışsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin!.." Acaba bu âyette mukadder bir mahzûf var mıdır? Mahzûf olduğu görüşünü benimseyenler ve âyeti "hasta iseniz, suyu kullanmaya gücünüz yetmiyorsa" tarzında anlayanlar (فلم تجدوا ماء) deki zamîrin meciinin yalnız "müsâfir" olduğuna kâni olanlar; suyu kullanmaktan endişe edip korkan hastanın teyemmüm etmesini câiz saymışlardır. Mezkûr zamîrin hem (مريض) hem de (مسافر) e râcî olduğunu benimseyenler, âyette hafz olduğunu kabûl etmezler ve "suyu bulan hastanın teyemmüm etmesi câiz değildir" derler(171).

Kible, Kâbe'nin bulunduğu cihet midir yoksa Kâbe'nin bizâtihi kendisi midir?

(و من حيث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام)(172)

(168) en-Nisâ'(4),43

(169) İbn Rüşd; age. 1/48

(170) en-Nisâ'(4),43

(171) İbn Rüşd; age. 1/66

(172) el-Baqara(2), 149-150

"Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir". Kâbe gözle görünürse, namazda bizzat Kâbe'ye yönelmede ittifak vardır. Fakat Kâbe gözle görülmezse bir kısım âlimler, âyete bir hazif takdîr ederek "Kâbe'nin cihetine değil, aynına yönelmek farzdır" demişlerdir. Mahzûf takdîr etmeyen fakîhler ise "Kâbe cihetine yönelmek farzdır; aynına yönelmede külfet vardır; âyet, hakîkati üzeredir" demişlerdir(173).

Ekseri âlimler, İslâm'da, kendisiyle yemîn câiz olan ve olmayan şeylerin mevcûdiyetinde ittifak halindedirler. Bir kısım âlimler Allah adına yapılan yemînin mubah olduğunu, bundan başkası adına yemîn edenin âsî olacağını söylemişlerdir. bir kısmı da dîn tarafından tâzîm edilen her şey adına yemîn etmenin câiz olduğunu söylemişlerdir. Sadece Allah adına yapılacak yemînin câiz olduğunu söyleyenler, Allah'ın isimleriyle yapılan yemînlerin câiz olduğunda ittifak halindedirler. Fakat Allah'ın sıfat ve fiilleriyle yapılan yemînde farklı görüşlere sahiptirler: Dîn tarafından tâzîm edilen şeylerle yemînin câiz olup olmadığı meselesindeki ihtilâfın sebebi, kitabın zâhirinin esere muâriz olmasıdır. Eser ile kitabı cemedeler, kitaptaki mevcûd yemînlere hazf takdîr etmişlerdir ki bu takdîrler şöyledir: (والنجم)(۱۷۴) و ربّ النجم ، (والسماء)(۱۷۵) و ربّ السماء
Allah'ın sıfat ve fiilleriyle yapılan yemînin zayıf olduğunu söyleyenlerin görüşü kuvvetli değildir(176).

---

(173) İbn Rüşd; age. 1/111

(174) en-Necm(53),1

(175) et-Târiq(86),1

(176) İbn Rüşd; age. 1/407-408

C- Fıkıh Usûlünün Sistemleştirdiği Konular:

1- Sarîh-Kinâye (Le terme est clair et le term exprime l'allusion):

Maksad, ister hakikat ister mecâz olsun mânası açık olan her lâfza "sarîh" denir. Kinâye ise bunun aksinedir. Kinâyede maksad, bir delil ile ortaya çıkıncaya kadar gizlidir(177). Sarîhte maksad, fazlası ile açıktır. Bunun için (القصر) "köşke", diğer binalardan yüksekliği sebebiyle (الصرح) denmiştir. Kinâde murad gizlidir. Meselâ zamirler böyledir(178). Sarîhin hükmü: Azîmete ihtiyaç olmaksızın, gereğinin bizzat sâbit olmasıdır. Kinâyenin hükmü: Bununla hüküm, ancak niyyet veya niyyetin yerine kâim olan hâl delâleti ile sâbit olur(179). Sarîhten vazgeçilerek mânanın kinâye yoluyla ifade edilmesinin birçok sebepleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır: Kudretin büyüklüğüne dikkat çekmek; muhatabın zekâsı; daha güzel bir lâfzı seçmek; kulağı rahatsız edecek kötü bir sözü söylememek; sözü güzelleştirmek; belâğat maksadiyle kinâyeli söz söylemek; âkıbete dâir uyarıda bulunmak; özet söz söylemek; mânası zâhirin hılâfına olan bir cümleyi kasdetmek(180). Araplar nezdinde kinâye, belâğat yönünden sarîhten daha belîğdir. Kur'an'da, kinâyenin varlığı konusundaki ihtilâf, tıpkı mecâzın varlığı konusundaki ihtilâf gibidir. Mecâzın varlığını kabûl eden cumhur, kinâyenin de varlığını kabûl eder(181). Ahmed b. Hanbel'in usûlünde kinâye, hâl delâleti ile sarîh gibidir. Talâk, kazf vs. deki hükümlerini buna göre vermiştir(182). Arapçada (الحرث والفرش) kelimeleri (المرأة) "kadın"dan(183), (أولاستم النساء ...) (... veya kadınlara yaklaşmış ...)

- (177) Ebû Hilâl el-Askerî; Kitâbü's-Sınâ'ateyn 290; Abdü'l-Qâhir el-Cürcânî; Delâilü'l-İcâz 54; es-Süyûtî; el-Eşbâh ve'n-Nezâir 318-319; Milliot, L.; Droit Musulman 115-118
- (178) Pezdevî(400/1010-482/1089); Usûl 1/65-66
- (179) es-Serahsî; Usûl 1/187-188; Pezdevî; age. 2/523
- (180) es-Se'âlibî; Fıqhu'l-Luğa 418; ez-Zerkeşî; el-Bürhân 2/301-309; es-Süyûtî; el-İtqân 3/143-146
- (181) ez-Zerkeşî; age. 2/300-301
- (182) İbn Qayyim; İ'lâmü'l-Muvaqqı'în 2/5
- (183) es-Se'âlibî; el-Kinâyât 3-4

denek sarîhtir. Kinâyâ lâfızlar da efendinin kölesine şu sözle-
ri söylemesi gibi olur: (لا سبيل لي عليك) (لا ملك لي عليك)
(193) İnâ: Mâlik, kinâyenin âdet örfüyle kâil olabileceğini;
lâfız vâdinin dışında kullanılmış olsa bile istîâlin, sarîh
nassın yerine geçeceğini söyler. Gerçekten kinâyenin, nassın
yerine geçip geçmesi, istîâl çokluğu ve azlığına bağlıdır
(194).

2 - Hâs, hâss, müsterek ve müvvel:

Tek başına bilinen bir kâneya konulmuş her lâfza ve is-
me "hâss" denir(195). Dilde konulduğu geye göre lâfızdan maksadı bilerek ve bunlarla utlaka amel etmek hâssin hükümdar(196).
Hâss lâfız, ihşûs ile kastedilen hükme kesin olarak ve bir
güpheye mahal bırakmayacak tarzda ihtiva eder(197). Her ne ka-
dar hâs lâfız, husstân daha düzenli ise de maksadı bilerek husu-
sunda hâss, müsterekten daha seçilirdir(198). Aslında hâss ola-
rak vazolunup uûl ifade eden lâfızlar vardır: (الوعى) as-
lında harbtteki ferâd u fiğân demektir. Çok kullanıldığı için
harbe (الوعى) denmiştir. (الفيث) yağur demektir. Uûl ile-
şerek yağur sebebiyle yetişen nebâtın dâvâ olmuştur.(السماء)
unun hâssı gökyüzüdür. Hâssı uûl ileşmiş ve gökten yağun yağ-
mura da (السماء) denmiştir(199). Bunun zıddı da vâriddir. Yâ-
ni uûl'den sonra husûsileşen kelimeler vardır(200). (حانوا)

(على الصلوات و الصلاة الوسطى) "Namazlara ve orta na-
maza (ikindiye) devam edin", "Namazlara" "ikindi namazı" da
dahil olduğu halde uûl'den sonra husûs zikredilmiştir. (201).

(فيها فاكهة و نخل و رمان) "İkisinde de türlü türlü
meyveler, hurmelikler ve nar ağaçları vardır". "Hurma" ve "nar",

(193) İbn Rüşd; açe. 2/373

(194) Açe. 2/441

(195) es-Serahsî; Usûl 1/124-125; Pezdevî; Usûl 1/31-32;
Muh. Edîb Şâlih; Tefsîru'n-fuşûs fi'l-fiqhi'l-islâmî 2/160-161.

(196) es-Serahsî; açe. 1/128

(197) Pezdevî; açe. 79-100; Muh. Edîb Şâlih; açe. 2/162

(198) es-Serahsî; açe. 1/127-128

(199) es-Suyûtî; el-Müzhir 1/429-433

(200) el-Baqara (2), 238

(201) er-Rahmân (55), 68

"veyve" ye dahil olâduğu hâlde â. den sonra hâss zikredilmiştir (202). Bâzen dildaki â. lâfız, önce tehsîs edilir. (مئة), dilden her türlü faydalanma ânâsında â. iken islâm bunu "mut o nikâhı" olarak tehsîs etmiştir(203). Hâss ve â. her ikisi de bâzen tek lâfızda bâzen de terkîbte vukû bulur(204).

İsmlerden c.â. olan veya c.â. mânâsı ifade eden her lâfız, "â."dır(205). Â.ın başka bir târifi de şöyledir: İki veya daha fazla isim birlikte ve mutlak olarak âlâlet eden lâfızdır(206). Süyûtî, â.ı şöyle târif etmiştir: Â. olarak â. ana konulan ve â. olarak kullanılan lâfızdır(207). Â., şu - ul yolu ile birbirlerinin uygun sınırları belirli kâdleri ihtiva eder(208). Hanefîlere göre â., ihtiva ettiği konularda, tıpkı hâssın, hükme mücib oluşu gibi ket'î olarak hükme mücibdir. Bunda e. ir, haber mücâvidir(209). U.û ifade eden lâfızlar, a) U.û u üzere kalan, b) kendisiyle husûs kastedilen â. ve c) tehsîs edilmiş â. olarak üzere üç kısma ayrılır(210).

(الحديث) "kocanın" ânâsında â., (السم) ise "gece sohbeti" ânâsında hâstır. Yine gece vakti (النوم) "uyku", â. dır. Öğle üzeri uykusu" (القيلولة) ise, hâstır(211). Husûsten sonra â. zikredilebilir: (ولقد آتيناك سبعا من المثاني والقرآن العظيم) (212) "Andolsun ki sana d.â.â. tekrarlama yedi âyetli fâtihâyı ve

(202) es-Serâhsî; fiqh'u'l-İmâm 335-336

(203) el-Batâlyevsî; el-İnşâf 99

(204) Age. 92

(205) es-Serâhsî; Usûl 1/125; Pozdevî; Usûl 1/33-36

(206) el-Cüveynî(61.478/1085); el-Vâraqât 31-32; el-Âhidî; el-Âhidî; el-İhkâm 2/181-182.

(207) es-Süyûtî; el-Muzhîr 1/426

(208) Muhtesaru'l-Menâr 8; Kâ il Mîras; Islâm-Türk Ans. "â." had. 1/337-350; Muh. E. Sâlih; age. 2/9-10.

(209) es-Serâhsî; Usûl 1/132

(210) es-Süyûtî; el-İtân 3/43-45

(211) es-Süyûtî; el-Muzhîr 1/433-434

(212) el-Hicr (15), 87.

Kur'ân-ı Azî 'i verdik"(213).Â. lâfızla hâss kastedilbilir(214):
(الذین قال لهم الناس) "İnsanlar onlara: Düşmanlarınız size karşı
bir ordu topladılar..." Burada "insanlardan" maksat "bir eden"dir.
(215). Fıkıh âlimleri, hangi lafızların âna olduğuna dâir geniş
bilgi vermişlerdir(216). Tahsîsten sonraki ânın unûn ifade edi-
şi, hakikat mıdır yoksa necâz mıdır? Bu konu âlimler arasında ih-
tilâflıdır(217).Âna lâfza yapılan atıf, şâfiîlerce mâtûfna unû-
nîliğinin gerektirmez; hanefilerce gerektirir(218). Âna lâfız ile
zeka kastedildiği zaman âlimler farklı görüşlere sahip olmuş-
lardır: (219) (والذین یکنزون الذهب و الفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله ...)
"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarfetmeyenlere, can
yakıcı bir azabı müjdele". İma: Şâfiî, böyle bir lâfzın unûnî
oluşunu kabul etmediğinden bunun, zînet eşyasına da zekât te-
rettüp ettiğine delil olmadığına ileri sürer. Çünkü kelâmda
kastedilen bir unûn yoktur. Söz sadece fiili yapıp yapmadığı
teşvîkte mübalağalı olarak zeka ve tedh maksadı ile söylen-
miştir. Ekseriyet İma: Şâfiî'ye muhaliftir. Doğru olan da bu-
dur. Çünkü zeka ve tedh kasdı, mützellime fit bir katlûp da
olsa bununla birlikte unûnun kastedilmesine mâni değildir.Çün-
kü iki iş arasında zıddlık yoktur. Sığa da unûna delâlet eden
lâfızla vîrid olmuştur. İki maksûdun da kastedildiğini ca-
ret-tek evlâdır(220). Hâc durumunda (haberî, inşâ vs.) Ânın tahsî-
si câizdir(221). Cuhur bunun bir delille olabileceğini câiz
görür(222). Kitabın kitapla tahsîsi ittifakla(223), sünnetin
sünnetle tahsîsi ise ekseriyetle(224) câizdir. Kitabın unûnunun

(213) es-Su'âlibî; fıqhu'l-Luğa 336

(214) Âlu'İmrân (3), 173.

(215) es-Serâhsî; Usûl 1/134

(216) Age. 1/151-160; 1/161-162; Pezdovî; Usûl 2/323 vd.

el-Â'idî; el-İhkân 2/181-184; N.E-Şâlih; age. 2/12-18.

(217) el-Â'idî; el-İhkân 2/209

(218) age. 2/238

(219) et-Tevbe (9), 34

(220) es-Şâfirî; el-Ümm 2/40-42; el-Â'idî; age.2/257.

(221) el-Â'idî; el-İhkân 2/259-260

(222) age. 2/293

(223) age. 2/296

(224) age. 2/299

sünnetle tebaîsi câizdir. Sünnet mütevâtir ise bunda ittifak vardır. Haber-i vâhidse dört mezheb ittifakına göre bu da câizdir(225). Tercih edilirken tebaîa edilmemiş hâss, zâfa uğranmadığı için astün tutulur(226). Bâzi bakınlardan hâss, âzadan üstündür(227). İki hâssden birisi şart ve cezâ, diğeri de menfî nekre nevinden olursa bâzan şart ve cezânın tercihi mümkündür. Çünkü bunda hüküm, menfî nekrenin aksine mualleldir. Muallel, gayr-ı muallelden evlâdır. Bâzen de menfî nekrenin tercihi mümkündür. Çünkü bunun delâleti daha kuvvetlidir (228).

Müşterek; mânâların veya isimlerin ortak olduğu her lâfızdır. Bunlardan herbiri düzenli şekilde değil de ihtimalli olarak tek başına kastedilir. Bir mânenin kastedildiği belli olunca diğer mânalar düşer. Meselâ (العين) lâfzı, aynı zamanda göz, su kaynağı, güneş, terâzi, para demektir. (القرء) da hem tuhr, hem de hayz mânalarında ortaktır(229). Bir açıklama ile maksadın ortaya çıkmasına kadar beklemek, müşterekin hükümdür. Sığayı düşünmek veya başka bir delil bularak maksadı ortaya çıkaracağı çalışmak şerhtir(230). İbn. Şâfiî'nin mezhebine ve Qâdî Ebû Bekr'in görüşüne göre müşterek, hâss nev'îlerindedir(231). Dilde müşterek kelimelerin varlığı kabûl edilince bunların Allah kelâmında da mevcûdiyeti kabûl edilmiş olur. Buna delil, şu âyet-i kerîmedir(232) : (والليل)
(اذا عسى) "Karanlığa bağlayan geceye andolsun".

Bu, gecenin gelmesi ve gitmesi mânalarında müşterektir. Bu iki mâna, birbirlerinin zıddıdır(233). Dilde müşterekin varlığına sebep olarak şunlar zikredilir: Lâfızların mânaya itlakında arsa kabûlelerin farklı oluşu. Bir lâfız her iki mâna için de

(225) el-Âhidî; açe.2/301

(226) açe. 4/222

(227) açe. 4/222

(228) açe. 4/222

(229) es-Serahsî; Usûl 1/126; Pezdevî; Usûl 1/37-42; es-Suyûtî; el-Müzhir 1/369

(230) es-Serahsî; açe. 1/162; Pezdevî; açe. 1/40;

İbn Kattâl; Tağyîrû't-Tenqîh 30

(231) el-Âhidî; el-İhtâ 1/23

(232) et-Tekvîr (81),17

(233) el-Âhidî; açe. 1/23

vazedilmiştir. Çünkü her ikisi için de ortak bir taraf vardır. Zamanla bu ortak yön unutulmuş, kelime de müsterek hâlde gelmiştir. Lâfız bir mânaya vazedilmiş soansa necâzî bir alâkadan dolayı başka bir mânada kullanılmıştır. Daha sonra necâzî istimal meşhûr olmuş, aradaki alâka zamanla unutulmuştur. Dilciler böyle bir kelimenin her iki mânada da müsterek olduğunu söylerler. Lâfız, asal mânasından istilâhî mânasına nakledilir. Birincide lügavî hakikat, ikincide ise örfî hakikat olur. Zamanla bu lâfzın iki hakikî mânası olduğu kabul edilir(234). Lâfzın mânaya vazedilmesi itibarıyla ârız olan müsterek iki nevîdir: a) Çeşitli zât mânaları bir araya toplayan müsterek; b) çeşitli ve fakat zât olmayan mânaları bir araya toplayan müsterek. Bunları biraz açıklayalım: Birinciye nisâl olarak şu âyet zikredilir(235): (فَأَصْبَحَ كَالصَّرِيمِ) "Bahçe kapkara kesilmişti". Bir kısım müfessirlere buna "hiç lekelişiz apaydınlık gündüz", diğer kısım da "zifirî karanlık gece" der demişlerdir. Her iki mâna da arapçada mevcuttur. İkinciye, yâni çeşitli ve fakat zât olmayan mânaları bir araya toplayan müstereke nisâl:(236) (إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْمُونَ فِي الْأَرْضِ فِئَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا) "Allah ve Peygamberi ile savaşılan ve yeryüzünde bozgunculığa uğraşanların cezası öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak eli ve ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülme'dir". Bir kısım âlimler âyetteki (أَوْ) in tahyîr ifâde ettiğini; sultanın, yol kesen eşkiyâyı bunlardan dilediği cezayı verebileceğini söylemişlerdir. Bu konatta olan âlimler el-Hasanü'l-Basrî, Atâ (27/647-114/732) ve Mâlik'tir. Bir kısım âlimler de âyetteki (أَوْ) in tafsîl ve tâ'yîn ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bunlara göre harbeden, öldüren ve malı gasbeden kimse asılır. Öldüren fakat malı gasbetmeyen kimse öldürülür. Malı gasbedip öldürmeyen kimsenin eli kesilir. Bu son görüş İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir. Ebû Hânîfe ve Şâfiî de böyle söylemişlerdir(237). Kelime terkipleriyle de müsterek mâna

(234) Pezdevî; Usûl 1/39; Medîb Şâlih; Tefsîrû'n-Nusûs 2/136-137

(235) el-qalen (68),20

(236) el-Mâide (5),33

(237) el-Batâlyevsî; el-İnsâf 11-20

hâsıl olabilir: (238) وما يتلى عليكم في الكتاب في يتامى النساء اللاتي

لا تؤتونهن ما كتب لهن و ترغبون أن تنكحوهن)

"Bu fetvâ kendilerine yazılan şeyi vermediğiniz ve kendileriyle evlenmeyi arzulemediğiniz yetim kadınlar, zavallı çocuklar ve yetimlere doğrulukla bakmanız hususunda Kitapta size okunandır".

Bir kısım âlimler, "mallarından dolayı onlarla nikâhlanmaya istiyorsunuz" derler. Bunlar " ترغبون في " şeklinde düşünmüşlerdir.

Bir kısım da "çirkin oluşları ve mallarının azlığı sebebiyle onları nikâhlanmaktan vazgeçiyorsunuz mânasındadır "

derler ki bunlar " ترغبون عن " şeklinde düşünmüşlerdir .

Terkîbte harf-i cer mevcut olduğundan her iki mâna da muhtemeldir(239). (وما قتلوه يقينا) "kösün olarak onu (Mesîh'i) öldürmediler".

Bir kısım âlimler (ه) zamîrinin Mesih'e râcî;

bir kısım da (ما لهم به من علم الا اتباع الظن) deki zikredilen (علم) e râcî olduğunu söylemişlerdir. Yine (يا أيها الذين آمنوا

(240) Ey inananlar; oruç sizden öncekilere farz kılıldığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye size de farz kılındı.

Bu âyetteki teşbîhin nerede vâki olduğu hakkında ihtilâf edilmiştir. Bâzı âlimler teşbîh, günlerin sayısında; diğer bâzıları da günlerin sayısında değil, farz oluşta der. Sonuncusu daha mekûldür.(241). Kelimenin mâna konularından değil de durumunun değişikliğe uğramasından hâsıl olan müstereke nisâl: (242) (ولا يضار كاتب ولا شهيد)

"Kâtibe de şâhide de zarar verilmesin". Bir kısım âlimler, "kâtibin zarar görmesi, ona yazdırılmayan şeyin yazılmasıdır.Şâhidin zarara uğraması da şahâdete aykırı şâhitlikte bulunulmasıdır" demişlerdir.

Başka bir kısım da "kâtibin ve şâhidin zarar görmesi, bunların işlerinden alıkonmaları, baskı ve icbar ile kâtiplik ve şâhitliğe zorlenmeleridir" demiştir. Bu ihtilâfa sebep " لا يضار " nın " لا يضارر " şeklinde "RA"nın fethi ile okunma ihtilâlinden doğmuştur. Bu durumda (كاتب) ve (شهيد),

mevfulün bih olur; fâil de zikredilmiştir. İbn Mes'ûd, şed-

(238) en-Nisâ' (4), 127

(239) en-Nisâ' (4), 127

(240) el-Baqara (2), 183

(241) el-Batılyevsî; el-insâf 23-33

(242) el-Baqara (2), 282

deyi ızhar ve "RA"nın fethi ile okurdu. Yine " لا يزار " tarzında "RA"nın kesri ile okunması muhtemeldir. Buna göre (كاتب) ve (شهيد) fâil olur. İbn Ömer şeddeyi ızhâr ederek "RA"nın kesri ile okurdu. Şu âyette de durum yukarıdaki gibidir: (243) "لا تضر والدة بولد ما ولا مولود له بولده" (Ana, çocuğundan; çocuk kendisinin olan da çocuğundan dolayı zarara sokulmasın"(244).

(الحياة و الموت) arapçada şu 13 konuda kullanılır:

- 1) Vücûd ve adem
- 2) Biyolojik canlılığa yaklaşma ve bundan ayrılma
- 3) İzzet ve zillet
- 4) Zenginlik ve fakirlik
- 5) Hidâyet ve sapıklık
- 6) İliş ve cehâlet
- 7) Hareket ve sükûn
- 8) Bolluk ve kıtlık
- 9) Uyuklama ve uyku
- 10) Ateşin yanması ve sönmesi
- 11) Sevgi ve buğuz
- 12) Rutubet ve kuruluk
- 13) Ümit ve korku (245).

(246) (أو لا مستم النساء) " veya kadınlara yaklaşırsanız...". Âlîmler, el veya başka bir hassas uzuvla kadına dokunmanın abdest ablayı icap ettirip ettirmediği hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. İhtilâf sebebi (لمس) in arapçada müşterek bir kelime oluşudur. Çünkü bu arapçada bâzan elle dokunma, bâzan da cihâden kinâyec olarak kullanılır. Bâzi âlîmler de

---

(243) el-Baqara (2), 233

(244) el-Batâlyevsî; el-İnsâf 22-23; İbn el-Cezerî (öl.833/1429); en-Neşr fî l-kırâti'l-Âsr 2/227-228,237

(245) el-Batâlyevsî; el-İnsâf 75-82; ez-Zemahşerî; Esâsü'l-Belâqa (حیی و موت) maddeleri

(246) en-Nisâ' (4),43; el-Mâide (5),6

bu ândır; fakat hâss kastedilmiştir. (لمس) de lezzet şarttır. Diğer bâzısı da, ândır, ânn kastedilmiştir; zevk alması şart değildir, demişlerdir. (لمس) in abdesti gerektirdiğini söyleyenler, hakîkatin mecâzdan önce geldiğini delil olarak ileri sürerler. Fakat mecâz çok kullanılıncaya, hakîkatten daha çok mecâza hâmedilir(247)

Teyemmün âyetindeki (248) (صعيد) kelimesi müsterekdir. Bâzen hâlis toprağa (صعيد) denmekte, bâzen de görünür toprak nevîlerinin hepsine (صعيد) adı verilmektedir(249). Elin necreye kadar meshedileceği mevzûundaki ihtilâfın bir sebebi de (يد) kelimesinin üç mânada olmasıdır: a) Sâdece el, b) el ile birlikte dirseğe kadar olan kol, c) el, kol ve pazu. Bu konudaki ihtilâfın ikinci sebebi de âsârın ihtelif oluşudur(250).

Yatsı namazının başlangıcı, kızılığın kaybolmasıdır. Bu görüş; Mâlik, Şâfiî ve başka bir grup âline âittir. Ebû Hanîfe'ye göre ise kırmazılıktan sonra teydemne gelen beyazlığın kaybolmasıdır. Arapçada (شفق) kelimesinin hem " kırmazılık" hem de "beyazlık" mânasında müsterek oluşu böyle bir ihtilâfa sebep olmuştur(251). (فجر) kelimesinden doğan ihtilaf da tapkı (شفق) taki ihtilaf gibidir(252).

Nahr günleri arasındaki gecelerde kurban kesmek câiz midir? Kendinden öncekûl meşhur kavlinde Mâlik, bu gecelerde zebhin de nahrın da câiz olmadığını söylemiştir. Şâfiî ve bir grup âline, bunun câiz olduğunu söylemişlerdir. İhtilâfın sebebi (يوم) kelimesinin bâzen hem gündüz hem de gece mânasında

(247) Sa'leb (200/816-291/904); Mecâlis 1/384; ez-Zenah-şerî; age. (لمس) mad.; İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Müctehid 1/37-38; İbn Qudâne; el-Muğnî 1/192-194 Mısır'1367 h.

(248) en-Nisâ' (4),43; el-Mâid. (5),6

(249) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Müctehid 1/71

(250) age. 1/69

(251) age. 1/96; el-Âmidî; el-İhkâm 2/233; İbn Manzûr; Lisânü'l- 'Arab " شفق " maddesi.

(252) İbn Rüşd; age. 1/288; İbn Manzûr; age. " فجر " mad.

bâzan da sadece gündüz mânâsında olmasılır. (يوم) sadece gündüz mânâsındadır diyenler, bayram gecelerinde kurban kesmenin câiz olduğunu, çünkü (يوم) un "gündüz" mânâsında daha zâhir olduğunu söylemişlerdir(253).

Müşterek olan ile müşterek olmayan ve fakat medlûlü bir olan lâfızdan ikincisi tercih edilir. Çünkü bunun medlûlü birdir ve halelden uzaktır(254). Lâfızın her ikisi de müşterek olur, fakat birinin medlûlü diğerinden daha az olursa, medlûlü az olan maksada ulaştırarak istinâle yakınlığı sebebiyle diğerinden daha evlâdır(255).

Müşterekin muhtemel olduğu mânâlardan biri, gâlib re'iy veya ihtihadla ortaya çıkarsa bu, "müevvel" olur. Müevvel, müevvelin zıddıdır(256). Zâhir ile amelîn vücûbu gibi müevvel ile de amelîn vücûbu, müevvelin hükûdudur. Şu kadar vardır ki zâhirle amelîn vücûbu, kesialikle sâbittir. Müevvelle amelîn vücûbunun sabit oluşunda ise unutmaya ve hata yapmaya ihtimal vardır. Müevvel ile, haber-i vâhidle meydana gelen kesin amel vücûda gelmez. Çünkü müevvelin yolu, gâlib re'iydir. Bununca dâime unutmaya ve yanılmaya ihtimali vardır(257). Yapılan te'vîlin sahîh olabilmesi için şu iki şart bulunmalıdır: 1- Lâfız, bizzat te'vil edildiği mânâyâ muhtemel olmalı ve buna mantûku veya mefhûmu ile delâlet etmelidir. 2- Te'vîle dâir sahîh bir delil bulunmalıdır. Bu delil, zâhir mânâdan vazgeçildiğini ve lâfızın te'vil edilen mânâsının üstün olduğunu ortaya koymalıdır(258).

---

(253) el-Qayravânî(310/922-386/996), Ebû Muhammed 'Abdullah b. Ebî Zeyd; er-Risâle 154; İbn Rüşd; age. 1/437; İbn Manzûr; Lisânü'l- 'Arab "يوم" mad.

(254) el-Âmidî; el-İhkân. 4/218

(255) Age. 4/219

(256) es-Serahsî; Usûl 1/127; Pezdevî, Usûl 1/43; el-Âmidî; age. 3/49.

(257) es-Serahsî; Usûl 1/163

(258) M. E. Sâlih; Tefsîrü'n-Nüuşûş 1/380-382

3 - a) Zâhir : Kendisinden maksud, düşünmeye ihtiyaç olmaksızın sadece içitmekle anlaşılabilir lâfza "zâhir" denir. Şu âyet böyledir(259). (يا ايها الناس اتقوا ربكم) "Ey insanlar, Rabbinizden korkun"(260). Pezdevî de zâhiri buna yakın bir şekilde târif eder(261). Bunun başka târifleri de vardır(262). İster hass ister ârî olsun kesin bir şekilde mücâbinin lüzûmü, zâhirin hükmüdür (263).

Nass : Sîğasından değil de mütekellimden neş'et eden bir karînedan dolayı daha vâzih olan lâfza "nass" denir. (264). (فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع) "...Hosşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz". Bu âyet, mutlak oluştaki zâhirdir. Fakat ededi beyan edişte nasstır(265). Nassın mücabi, zâhirinki gibidir. Fakat zâhirden daha vâzih olduğu için teâruz esnasında nass, zâhirden evlâdır(266). Nass, zenne veya tahrîme delâlet eder mi? Zîniyenin izdivacında ihtilâf edilmiştir. Cumhur bunu câiz görmüş, bir kısım âlimler de bundan menetmişlerdir. İhtilâfın sebebi, şu âyetin mefhûmunıdır: (الزانية لا ينكحها الا زان او مشرك) (267). "Zina eden erkek, ancak zina eden veya putperest bir kadınla evlenebilir. Zina eden kadınla da ancak zina eden veya putperest olan bir erkek evlenebilir. Bu, mü'minlere yasak edilmiştir". Nass, zenne mi yoksa tahrîme mi delâlet etmektedir? Yine (حرم ذلك)deki işâret, zinaya mı yoksa nikâha mıdır? Cumhur, âyeti, tahrîme değil, zenne hâletmiştir. Bunu söylerken şu hadîse deymişlerdir: Bir adam Peygamber (s.A.V.)e, hanımının, yabancı erkeklerin kendisine

(259) en-Nisâ' (4),1

(260) es-Serahsî; Usûl 1/163-164

(261) Usûl 1/46

(262) el-Âmidî; el-İhkâ' 3/48; M.E.Şâlih; age.1/142-143

(263) es-Serahsî; age. 1/163-164; Pezdevî; age. 2/354.

(264) en-Nisâ' (4),3

(265) es-Serahsî; Usûl 1/164-165; Pezdevî; Usûl 1/47; ve 2/354; M.E. Şâlih; age. 1/143

(266) es-Serahsî; age. 1/164-165

(267) en-Nûr (24), 3

dokunmasına mâni olmadığının söyledi. Peygamber (s) ona, "hani-
nını boşa" deyince "fakat ben onu seviyorum" cevabını verdi.
Bunun üzerine Peygamber (s) "öyleyse boşan" buyurdu(268).

Müfesser: Te'vîle ihtimâl bulunmayacak tarzda kendisiy-
le maksad açıkça bilinen lâfza "müfesser" denir. Bu, zâhir ve
nassın daha açıktır. Çünkü müfesserin hiçbir zaman te'vîle
ihtimâli olmaz. Fakat nesh ihtimâli olur. Te'vîl ve tahsîs
ihtimâli olmaksızın sadece nesh ve tedvîle ihtimâli olarak ke-
sin vücûb ifade etmesi, müfesserin hükmüdür(269).

Muhkem: Müfesser daha da kuvvet kazanırsa, nesh ve ted-
vîle ihtimâli ortadan kalkarsa "muhkem" olur(270).

(271) (أن الله بكل شيء عليم) "Allah her şeyi hakkıyla
bilir" âyeti, muhkeme misaldir.

b) Hafîyy: Hafîyy, zâhirin zıddıdır. Mânası karışık o-
lun, sığadaki bir ârıza dolayısıyla maksad gizli kalın lâfız,
"hafîyydir". Maksad ancak talib ile ulaşılabılır. Yankesici
ve kefen soyucuya da "hırsız" (السارق) denilip denilemeyece-
ği meselesi, hafîyye misallir. Maksadın hakikatine inanmak,
maksad ortaya çıkıncağa kadar da talibin vücûbu, hafîyyin
hükmüdür(272).

Müşkil: Nassın zıddıdır. Mânaları birbirlerine benze-
diği için maksad ancak bunu belli eden bir delil ile biline-
bilir. Maksadı tâyin etmek için talibten sonra düşünmeğe de
lüzûm vardır. Müşkil, mânalaki kapalılıktan veya bedî'î isti-
âreden ileri gelir. Kelimenin müşkil olma sebeplerinden biri
de lâfzın garîb olmasıdır. Kastedilen şeyin hakîkatine inanmak,

---

(268) en-Nesâî; Sunen, Nikâh 12, Talâq 34; İbn Rüşd;
Bidâyetu'l-Müctehid 2/40.

(269) es-Serahsî; Usûl 1/165; Pozdevî; Usûl 1/50-51 ve
2/354

(270) es-Serahsî; Usûl 1/165-166; Pozdevî; a.g.e. 1/50-51
ve 2/354

(271) el-Baqara (2), 231 ve 244

(272) es-Serahsî; Usûl 1/167-168; Pozdevî; Usûl 1/52;
M.E.Şîlih ; a.g.e. 1/230-231

sonra la maksat ortaya çıkıncaya ve bununla amel edilinceye kadar talibe ve teminüle yönelmek müşkilin hakkıdır(273).

Mücmel : Mufessirin zıddıdır. Mücmel öyle bir lâfızdır ki bından maksad, ancak mücmelin yapacağı bir açıklama ile daha sonra da talep ve düşünme ile anlaşılır. Salât ve zekât kelimeleri mücmeldir. Mücmellik, müfred, müsterek lâfızda olabilir: (عين) gibi. Hen altın hen de gümüş vs. demektir. Fâili nefûlü tercihte veya mâneları zıd olan lâfızda da mücmellik olabilir. Meselâ (قر) hen hayz hen de tuhr mânasındadır. Bâzen murekkop lâfızda da olabilir. Zanîrin mercîi, vakf ve ibtidâ, sıfatın değişmesi de mücmel oluş sebeplerindendir(274).

manefîler (275) (وامسحوا برؤسكم) "Başlarınızı mesh ediniz" âyetine başın tamamına veya bir cüz'üne ihtinâli olduğundan mücmeldir denişlerdir. Bu iki ihtinâlden biri diğerinden daha evlâ doğıldır. Böyle olunca mücmel olur. Peygamber (s) in ölümünü meshettiğini bildiren rivâyet bu mücmeli boyân eder. Bunu kabûl etmeyen Mâlik, Qadî 'Abdu'l-Cebbâr (öl.415/1025) ve İbn Cîanî, "dil itibarıyla başın tamamının meshedilmesi zâhirdir. (ب) harfinin esas mânası ilşâqtır. Başın bir cüz'üne değil de tamamına baş demesi hakîkattir. Buna göre dil itibarıyla başın tamamının meshedilmesi gerekir" derler. Bu görüş, dilin asıl vadedi itibâriyle doğru gibi görünüyorsa da dil ehlinin ârizî istînâlleri, aslî istînâlden üstündür. Buna göre küll ve cüz' tahsîs edilmeksizin mutlak mesh anlaşılır. Birisi "elini mendile sil" dese bundan "mendilin tamamı ile sil" anlaşılmaz. Mendilin tamamı veya bir cüz'ü anlaşılır. Şâfiî'nin görüşü budur(276).

---

(273) es-Serahsî; age.1/168; Pezdevî; age.1/52-53,54; es-Süyûtî; el-Müzhir 1/235-236; M.E.Sûlih; age.1/253-254

(274) es-Serahsî; age.1/168-169; Pezdevî; age. 1/55; el-Âmidî; el-İhkân 3/7-10; es-Süyûtî; el-İtqân 3/53-54

(275) el-Mâide (5), 6

(276) el-Âmidî; el-İhkân 3/12-13; es-Süyûtî; el-İtqân 3/56-57

Müteşâbih : Muhkem'in zıddıdır. Mânası açık olmayan, maksadı bilinmeyen de bir ümit kalmayan lâfız, müteşâbihtir. Hakîkâtime inanmak, talebi ve maksadı anlamaya dâir meşgûliyeti bırakmak, müteşâbihin hükmüdür. Müteşâbihi bilmek Allah'a âittir. Kıyametin kopması, Deccal'ın çıkması zamanlarını bilmek, sûre başlarındaki "el-hurûfu'l-muqatta'a"dan maksadın ne olduğunu anlamak bizler için mümkün değildir(277).

4 - 'İbâre Delâleti: Bununla sâbit olan hüküm, kendisine âit sıyaktan (önceki ifâdeden) anlaşılır; nassın zâhirinin bunu ihtivâ ettiği, düşünmeden önce bilinir(278).

İşâre Delâleti: Lâfızın, kastedilmeyen hukme delâlet etmesidir. Nassın sıyaki da bu hukme delâlet etmez. Fakat daha önceki hüküm bunu gerekli kılar. Bu hüküm herhangi bir yönle zâhir değildir. Böylece belâğat temalının ve icâz ortaya çıkmış olur(279).

Delîle delâleti: Reye dayanan istinbatla değil de dil yönünden nazım mânası ile sâbit olur. Çünkü nazım belirli bir şekli ve mânası vardır; kastedilen yine de budur. Lâfızlar, mânalar için istenir. Mâna ile hükmün sâbit oluşu, lâfızla medlûb oluşudur(280).

İktidâ' Delâleti: Mansûsunaleyh olan ibâredeki fazlalıktır. Hukmü ifâde etmesi ve gerekli kılması için bôşe alınması şarttır. Bunun medlûlü, tefsîlatı usul kitaplarında zikredilen sebeplerden dolayı gizlidir. İktizâ delâleti, mütekellimin maksadını daha iyi belli ettiğinden işâre delâletinden; îladan, tenbihten ve asfham delâletinden daha üstündür(281).

---

(277) es-Serahsî; Uşûl 1/169-170; Pezdevî; Uşûl 1/55; es-Zerkeşî; el-Burhân 2/68-69; es-Suyûtî ; age.3/3; M.E.Şâlih; Tefsîrû'n-Nüsûş 1/312

(278) es-Serahsî; Uşûl 1/236; Pezdevî; Uşûl 1/67-68

(279) es-Serahsî; age. 1/236; Pezdevî; Uşûl 1/68

(280) es-Serahsî; age. 1/241; Pezdevî; age. 1/73;

M.E.Şâlih; age.1/516-522

(281) es-Serahsî; age. 1/248; Pezdevî; age. 1/75-78;

el-Âmilî; el-İhkâ: 3/60-61 ve 4/221; M.E.Şâlih; age. 1/548-550

Arapça lâfzın mânaya delâletinin iki yönü vardır:

a) Aslî delâlet: Mutlak lâfız ve ibârelerin mutlak mânaya delâletidir.

b) Tâbiî delâlet: Mukayyed lâfız ve ibârelerin yardımcı mânalara delâletidir.

Birinci kısımda bütün diller ortaktır. ve bunda bir problem yoktur. İkinci kısımda ise arapçanın bir takım özellikleri vardır(282).

Hanefîler, delâletleri dörde ayırırlar. Bunlardan başkasını meselâ: Mefhûl-ı muhâlefeti ve bâzı hallerle mutlakla mukayyede hamlini kabûl etmezler. Dört kısım delâletten başkasına sarılmak, fâsiddir derler(283).

---

(282) es-Şûtibî; el-Muvâfaqât 2/46-47

(283) M. E. Sâlih; a.g.e. 1/466-468

İ K İ N C İ   B Ö L Ü M

Emrin İfâde Ettiği Mânalara Bağlı İhtilâflar

- 1- Vücûb
- 2- Nedb
- 3- İbâha
- 4- Tehdîd
- 5- Te'dîb
- 6- Ta'cîz
- 7- Duâ'

E M R

Emr, hâssın kısımlarındandır. Dilcilerle göre bir kinse-
nin başkasına (افعال) "yap" demesidir. Fakat fakîhler şöyle
denişlerdir: Eğer bir kinse bu kelimeyi aynı seviyedeki veya
daha aşağıdaki bir kinseye söylerse bu emr olur. Fevkindokine
söylerse emr olmaz. Çünkü emr, me'nûrle ilgilidir. Muhatabın
me'nûr olması câizse emr olur; değilse olmaz. Niyazda buluna-
nın اللهم اغفر لي و ارحمني "Ya Rabbi; beni affet; bana merhanet et"
denesi emr değil dua olur. Cumhura göre emrin hakîkati, başka-
sı ile değil ancak bu sîğa ile bilinir. Bûzı mâlikî ve şâfiîler
emrin hakikatının bu sîğadan başkası ile de bilineceğini söyle-
mişlerdir(1).

Usulcüler emri şöyle târif ederler: İsti'lâ tarîki ile
bir fiilin yapılmasını talob etmeğe konulan lâfızdır(2).

Emr, inşânın kısımlarındandır. Çünkü meşhûr ve güveni-
liir nahivciler sözü haber ve inşâ olmak üzere ikiye ayırırlar
(3).

Teftâzânî'ye göre inşâ', te'vilsiz haber olarak vâki
olur; Cürcânî'ye göre olmaz(4).

Emr lâfzı Cumhura göre sözde ittifakla hakîkat, fiilde
ise necâzdır(5).

---

(1) Sîbeveyh; Kitâb 1/69; es-Serahsî; Uşûl 1/11; Pozde-
vî; Uşûl 1/106-111; Gazâlî; el-Mustaşfa 1/411; Büyük Haydar Efen-
dî (öl. 1318/1902); Uşûl-i fıkq Dersleri 36

(2) el-Âmidî; el-İnkân 2/120; el-Qarâfî (öl. 684/1285);
Tenqîhu'l-Uşûl 41-44; Şadru's-Şerî'a (öl. 747/1346; et-Tevdîh
Şerhu't-Tenqîh li'bn Hâcib 1/283 vd.; et-Teftâzânî; et-Telvîh
1/283 vd.; el-İzârî (öl. 1160/1747); Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-
Uşûl 1/155-156; Muhammed Yûsuf Mûsâ; Târîhu'l-fıkqî'l-İslâmî
267-275; Muhammed Elib Sâlih; age. 2/234-235

(3) es-Süyûtî; el-İtqân 3/225-229

(4) Mestcîzâde; 'Undetü'l-Muhâqqıqîn 38

(5) el-Âmidî; el-İnkân 2/210; İbn Kemal Paşa; Taşyîrû't-
Tenqîh 101

Mutlak emr terâhî içindir. Bir delil bulununcaya kadar hüküm böyledir(6).

Mutlak emr sâğası tekrarı gerektirmez ve buna da ihtimal yoktur. Emrin şarta bağlı ve sıfatla kayıtlı olmadığı zaman durum böyledir. Şâfiî tekrârı mûcib olmadığını, fakat buna ihtimâl olduğunu söyler(7).

el-Cossâs (305/917-370/980) şöyle der: Bir şeyi emretmek, ister bir ister çok olsun, bunun zıddarının nehyini mûcibtir. Bir kısım âlimler de, zıddının kerâhatini mûcibtir demişlerdir. Sonuncusu tercihe şâyandır(8).

Emr nehyi, nehy de emri tamamen izâle eder mi? Cenâzeyi yıkamak emredilmiştir. Erkeğin, kadının vücûduna, kadının da erkeğinkine bakması nehyedilmiştir. Nehyi mutlak tağlîb edenler; kadın, erkek cenâzeyi veya erkek, kadın cenâzeyi ne yıkayabilir, ne de teyemmüm ettirebilir derler. Emri, nehye tağlîb edenler, biri diğerini yıkayabilir derler(9).

Şarta ve sıfata bağlı emr de, bunların tekerrürü tekrarı gerekli kılar diyenlerin görüşü evlâdır(10).

Mutlak emrin, ne'mûrun bihin hemen yapılmasını (tâcîlini) gerekli kılmadığında ihtilâf vardır: Hanefîler, Hanbelîler ve emrin tekrâra muhtemel olduğunu söyleyenler tâcîlin vücûbu görüşündedirler. Şâfiîler Qâdî Ebû Bekr, eşarîlerden bir grub, Cübbâî(277/890-321/933) ve oğlu Ebu'l-Huseyn el-Basrî (öl.436/1044), Terâhî ifâde ettiğine ve inkân olunca ilk vakitte yapılmayıp te'hîr edilmesinin cevâzına kââdirler. Bu konuda birşey söyleneyip susanlar da vardır(11).

(6) es-Serahsî; Usûl 1/26

(7) Age. 1/20; el-Ânidî; age.2/143; M.E.Şâlih; age.2/284-

(8) es-Serahsî; age.1/94

(9) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Muctehid 1/228

(10) el-Ânidî; el-İhkâm 2/149-150

(11) Age. 2/153

İfâdenin biri emr, diğeri de haber olursa şu yönlerden haber tercih edilir: Haberin mollûlü birdir: Emrinki bir değildir. Haberin delâleti daha kesindir. Şâriin kelâmında haberin yalana ihtimâli yoktur(12).

Emr ve nehy arasında bir tercih yapılacağı zaman, nehy şu yönlerden emre tercih edilir: Nehy de terki istene daha kuvvetlidir. Nehyin muhtemel olduğu manâlar, emrine nisbetle daha azdır. Nehy ile nefsedetin def'i, emr ile nasihatın celbi istenir. Def'i nazarrat, celb-i menfaatten evlâdır(13).

Mutlak emre mukayyed emr de dâhil midir? Mâlik, nahtûbenin (istenen kızın) yalnız yüzüne ve ellerine bakılmasının câiz olduğunu söyler. Bir kısım âlimler, sev'eteyn nüstesnâ her tarafına bakmanın câiz olduğunu, başka bir kısım ise hiç bir yerine bakmanın câiz olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hanîfe; eller, ayaklar ve yüze bakmanın câiz olduğunu söylemiştir. Bu konudaki ihtilâfın sebebi kadınlara bakma husûsundaki emrin mutlak oluşudur. Mutlak mende mukayyed men de vâridir. Bununla birçok âlim gibi yüz ve elleri kastediyoruz. Ekseniyet, hacc esnâsında bu uzuvların açılmasının câiz olduğuna kıyas etmişlerdir. Mutlak sûrette yasak edenler, asla tenessük etmişlerdir. Bu da kadınlara bakmanın haram oluşudur(14).

Haberî ifâde, talebî ifade yerine geçebilir:

(15) (*والمطلقات يتربصن*) "Boşanan kadınlar kendi kondilerine üç aybaşı hâli beklerler". (16) (*سلام عليكم*) "Size selâm olsun".(17) (*والوالدات يرضعن أولادهن حولين كاملين*) "Anneler çocuklarını, emzirmeyi tamamlamak isteyen baba için, tam iki sene emzirirler".(18) (*فكفارتها اطعام عشرة مساكين*) "Yeninin keffâreti, âilemize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle âzâd etmektir".

(12) el-Âmidî; ago. 4/218

(13) ago. 4/217

(14) İbn Rüşd; ago. 2/3

(15) el-Baqara (2), 228

(16) er-Ra'ed (13),24

(17) el-Baqara (2), 233

(18) el-Mâide (5),89

(19) (فلا رفث و لا فسوق و لا جدال في الحج) "Hac'da kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur".

(20) (لا يمسها الا مطهرون) "Ona (Kur'ân'a) tam bir sûrette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez(21).

Emr sîğası ile bâzan haberî ifâde kastedilir: İkinci teaccüb fiili böyledir: (أحسن بزيد) "Zeyd yine ne kadar da güzeldir"! Yine şu âyet de buna nisâldir:

(22) (أسمع به وأبصر) "O (Allah) ne mükemmel görendir; O ne mükemmel işitendir"!

Emrin İfâde Ettiği Çeşitli Mânalara(Emrin Muqtedâsı) Bağlı İhtilâflar:

1- Vücûb (İlzâm): Farziyyet demektir.

(23) (...آمنوا بالله ورسوله) "...Allah'a ve Peygamberine inanın". (24) (وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة)

"Namazı kılın, zekatı verin". Cumhuriyet'e göre emr ancak bir delil ile vücûb ifâde eder. Şâfiîlerden İbn Süreyc(öl.340/951), emrin mücbinin, delil ile nakat anlaşılınca kadar beklemek olduğunu söylemiş ve bu görüşün Şâfiî'ye âit olduğunu iddîâ etmiştir. Bâzı Mâlikîler, emrin mutlak mücbinin ibâha olduğunu söylemişlerdir. Bunlardan bir kısmı da emrin mücibi, nebdir demiştir. Vakıfîler, emrin yedi mânadan birine ancak bir delille delâlet edebileceğini söylemişlerse de bu görüş yanlıştır. Çünkü sahâbîler, Hz.Peygamber'den duydukları gibi emr sîğasına itaat etmişler; bununla amel etmeye dâir başka delil istenmemişlerdir. Yine, emrin mutlak mücibi vakftir diyenler mutlak nehyin mücbinin de vakf olduğunu söylerler ki bu dü-

---

(19) el-Baqara (2),197

(20) el-Vâqı'a (56),79

(21) ez-Zerküşî;el-Burhân 3/347-349; el-Batâlyevsî ; el-İnsâf 52; el-Hudârî(1289/1872-1345/1925); Târihu't-Teşri'i'l-İslâmî 24-29

(22) el-Batâlyevsî; el-İnsâf 52; el-Kehf (18),26

(23) en-Nisâ' (4),136

(24) el-Baqara (2),43

şünce yanlıştır(25). Vücûb mânasındaki emrin hakîket olarak emri ifâde ettiğinde bir ihtilâf yoktur(26). Emrin vücûb ifâde ettiğini söyleyenler, dilden şu delili gösterirler: Emre muhâlefet edene dilde ".âsî" denir. İsyân, kötü bir isindir. Bu isin, vücûbun dışında söylenemez(27). Hz.Peygamber'in kızının cenâzesinin yıkannası hususunda(28) (اغسلنها ثلاثا أو خمسا) "Onu üç veya beş kerre yıkayınız" buyurmasını, yıkama husûsiyetini öğretme maksadıyla söylediğini, emr maksadıyla söylendiğini kabûl edenler, bu emrin vücûb ifâde etmeyeceği kanaatinde dirlor. Emr ile yıkama özelliğini de ifâde ettiğini söyleyenler vücûb ifâde ettiği görüşündedirler(29).

(30) (يا أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا إلى ذكر الله)
"Ey inananlar, cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmağa koşun". Cumhur buradaki emrin vücub ifâde ettiğini ve cumanın öğleye bedel olarak kılınıldığını söyler(31).

(افعل) "yap" sîğasının talep ve vücûb mânasında zâhir olduğu sâbit olunca istenen fiilin mutlaka yapılması zerûrî olur ve bu fiilin yapılması, terkedilmesinden evlâdır.Fiilin hiç terkedilmesesi gerekiyorsa "vâcib"(farz) olur(32).

Tilâvet secdeleri vâcib midir yoksa mesnûn mudur? Ebû Hanîfe ve ashabı,bu secdelerin vâcib olduğunu; Mâlik ve Şâfiî ise vâcib değil mesnûn olduğunu söylerler.İhtilâfın sebebi, secde emirlerinin ve secde emri taşıyan haberlerin mânasından neş'et etmiştir. Meselâ şu âyet vücûba mı yoksa nedbe mi mehmûldür?
(33) (إذا تتلى عليهم آيات الرحمن خروا له سجدا و بكيا)
"Rahmanın âyetleri okunduğu zaman, ağlayarak secdeye kapanırlardı".

(25) es-Serahsî; Usûl 1/14-16; Pozdevî; Usûl 1/108; Gazâlî; el-Mustaşfâ 1/417-418; el-Âmidî; el-İhkâm 2/127-133; el-Qarâfî el-Mâlikî; Muhtaşaru Tenqîh 45-46; M.E.Sâlih; age.2/236; granerin. bu farklı görüşlerde de hissesi vardır.Çünkü bazı durumlarda emr sîğasının gereğini yerine getirmemek günah değildir. Goldziher,I;Le Dogme et la loi de L'Islam P.53,traduction de félix Arin)-(Müdâyene âyetindeki emir -el-Baqara 2:282- mecbûriyet ifâde etmez. Chafik Chchata; Études de Droit Musulman P.159)

(26) es-Serahsî; age. 1/14-15

(27) el-Âmidî; el-İhkâm 2/136-137

(28) en-Nesâî; Sünen,Cenâiz 34

(29) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Mücthid 1/226

(30) el-Cumû'a (62),9

(31) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Mücthid 1/156-157

(32) el-Âmidî; el-İhkâm 2/133-134

(33) Meryem (19), 58

Ebû Hanîfe âyeti zâhirine yâni vücûb ifade ettiğine hanletmiştir. Mâlik ve Şâfiî ise bunu anlamada Sahabeye uymuşlardır. Çünkü Ashab şer'î emirleri daha iyi anlıyorlardı. Şu hâdise sabittir: Hz. Ömer(Hö.40/584-23/644), cuma günü secde âyetini okudu; inip secde etti. Onunla beraber bulunanlar da secde ettiler. İkinci cumada yine secde âyetini okuyunca sahabîler secde etmeye hazırlandılar. Bunun üzerine Hz.Ömer, "yavaş olun; Allah bize bu secdeyi farz kılmadı; isteğinize bıraktı" dedi ve bunu sahabîlerin huzurunda söyledi. Hiçbiri de ona itiraz etmedi. Buna dâir başka rivayetlerde vardır(34).

Namazda avret yerini örtmek, Mâlikî mezhebinin zâhirine göre namazın sünnetlerindedir. Ebû Hanîfe ve Şâfiî'ye göre ise farzlarındandır. Bu ihtilâfın sebebi, âsârın teâruzu ile şu âyetin mânasını anlamadaki farklılıktandır: (يا بني آدم) (35) "Ey insanogulları; her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin". Bu âyetteki emir vücûb ifade eder ve maksad, setr-i evrettir diyenler, nüzûl sebebi olarak, cahiliye devrinde kadınların Kâbe'yi çıplaklıkla tavaf ettiklerini; bu âyetin nâzil olmasından sonra Hz.Pey - gamber'in, müşrik ve çıplakların tavaf edeniyecekleri emrini verdiğini söylerler. Âyetteki emrin nedbe delâlet ettiğini söyleyenler, maksad, ridâ vs. giyeceklerden müteşekkil zînettir, derler ve bir hadîsi de delil olarak gösterirler(36).

2 - N e d b : Emrin nedbe için olduğunu söyleyenler, emrin muhatabtan me'nûrun bihi talep ifade ettiği görüşündedirler. Buna göre emrin mânalarından birini tercih etmek zarûrî olur. Bu tercih bâzan "vücûb" (ilzân) bâzan da "nedb" olur. İki şeyden en hafifi sabit olunca daha ağırının emredildiğine dâir bir delil bulununcaya kadar durum böyledir denirse de bu görüş zayıftır. Çünkü emir, me'nûrun bihi talep için olunca, tam mutlaka gerekli kılar. Zîra sîgada ve mütakellinin velâyetinde bir kusur yoktur. Çünkü emr sîgası ilzân (vücûb) milkiyeti ile tâati

(34) İbn Rüşd; age. 1/222-223

(35) el-A'râf (7),31

(36) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Müctehil 1/114

farz kılar(37). Earin nedbe ifade ettiğini dâir şu âyet nisâl verilir:(38) (فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا) "kölelerinizden mü-kâtebe isteyenleri de eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız hemen sözleşmeye bağlayın". Zâhirîler, bu curin vücûb ifade ettiğini söylerler. Cumhur ise bir kimsenin kölesini azâd etmeye zorlanamayacağı kâidesini esas aldığından bu emri nedbe hanletmiştir(39).

Bir grup âlim, nikâhın hükmünün mendûb olduğunu söylemiştir. Cumhurun görüşü budur. Zâhirîler, farz olduğunu söylerler. Müteahhir Mâlikiler, bâzı insanlar hakkında farz, bâzıları hakkında da mendûb, bâzıları hakkında da mubahtır demişlerdir. Meşakkate düşünme korkusu ile bu görüşe sahip olmuşlardır. İhtilâfın sebebi, şu âyet ve hadîslerdeki emrin farza mı nedbe mi yoksa ibâhaya mı delâlet ettiğiidir?

(40) (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ ...) "Hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz".

(41) (تَنَاقَضُوا فَاِنِّي مَكَاثِرٌ بِكُمْ الْاُمَمِ) "Nikâhlanınız; çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizlerle çokluk kazanacağım". Müteahhir Mâlikî âlimlerinin görüşü, maslahata bakılarak tesbit edilmiştir. Bu, "mürsel" adı verilen bir nevi kıyastır. Bunun dayanaacağı sağlam bir asıl yoktur. Bunu birçok âlim güzel bulmuştur. İmâm Mâlik'in de zâhir kavli böyledir(42).

(43) (مِنْ لَطْمِ مَمْلُوكَةٍ أَوْ ضَرْبِهِ فَكَفَارَتُهُ عِتْقُهُ) "Kim kölesini şamarlar veya dövürse bunun keffâreti onun azâd edilmesidir". Bir grup âlim, bunun farziyyet değil, nedbe ifade ettiği görüşündedir(44).

---

(37) es-Serahsî; Uşûl 1/14-17; Pezdevî; Uşûl 1/108; el-Ğazâlî; el-Mustaşfâ 1/417-418; el-Âmidî; el-İhkâm 2/132

(38) en-Nûr (24),33

(39) İbn Rüşd; age. 2/374

(40) en-Nisâ' (4),3

(41) en-Nesâî; Sünen: Nikâh 11; İbn Mâceh; Sünen:Nikâh 8; Ahmed b. Hanbel; Müsned 3/158,245,354; 4/349,351

(42) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Muctehid 2/2

(43) Müslim; Şahîh; Eynân 29,30; Ahmed b. Hanbel; Müsned 2/45,61

(44) İbn Rüşd; Bidâyetü'l-Muctehid 2/370

3 - İbâha: Âlimler şu âyetlerdeki emrin ibâha için olduğunu söylerler: (45) (فكلوا مما أمسكن عليكم) "Allah'ın size öğrettiği üzere alıştırıp yetiştirerek öğrettiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin"(46).

(47) (واذا حلتم فاصطادوا) "İhrâmdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz"(48).

4 - İrşâd: Şu âyetteki emir irşâd içindir:

(49) (و أشهدوا إذا تبايعتم) "Alış-veriş yaptığınızda şahit tutun". İrşâd, nedbe yakındır. Fakat nedbe, uhrevî bir nasihat, irşâd ise dünyevî bir nasihat içindir(50)".

5 - Ta'cîz : Buna taqrî⁴ de denir. Yapılanıyacak bir şeyi emrederek insanları âciz bırakarak denektir. Şu âyet buna örnektir: (51) (فأتوا بسورة من مثله) "Kulumuz Muhammed'e indirdiğiniz Kur'ân'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin"(52).

6- Tevbîh: Azarlanma ve suçlu bulma denektir. Şu âyetteki emir "tevbîh" içindir: (53) (واستغفر من استطعت منهم بصوتك) "Sesinle gücünün yettiğini yerinden oynat"(54). Yine şu âyetteki emir de böyledir:(55) (و من شاء فليؤمن و من شاء فليكفر) "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin"(56).

---

(45) el-Mâide (5),4

(46) es-Serâhsî; Uşûl 1/14

(47) el-Mâide (5), 2

(48) Pezlevî; Uşûl 1/108; el-Ğazâli; el-Mustesfâ 1/417-418; el-Âmidî, el-İhkân 2/127;132-133

(49) el-Baqara (2), 282

(50) es-Serâhsî; age.1/14; el-Ğazâli; ^{age.}1/417-418; el-Âmidî; age. 2/127; 132-133

(51) el-Baqara (2),23

(52) es-Serâhsî; age 1/14

(53) el-İsrâ (17),64

(54) es-Serâhsî; Uşûl 1/14

(55) el-Kehf (18),29

(56) Pezlevî; Uşûl 1/108

7 - Du-â' (Suâl) : Mevki ve rütbe itibarıyla aşağıda bulunanın, yüksekte bulunana emretmesine "du-â" denir(57). (ربنا تقبل منا) "rabbimiz, yaptığınızı kabul buyur" (58).

Enrin delâletleri çeşitli olursa bunlardan biriyle amel etmek bir delil ile vâcib olur(59).

İnan Gazalî, enrin delâlet ettiği mânalara 15 e çıkarmışsa da bunlar mütedahildir; birini diğerine irca mümkündür(60).

Usûlcüler; taleb, tehdîd ve ibâha dışındaki mânalara mecâz saymakta müttefikler(61).

Enrin mücebinin "ibâha" olduğunu söyleyenler, ihtinale önen vermişlerdir. Fakat bunlar, ne'nurun bihte hüsn sıfatının sübutunu, enrin zarûretlerinden saymışlardır. Lâkin enr, ne'nurun bin hüsnünü, enre uyup itaat etme yönünden gerekli kılar(62).

Muhammed Edîb Şâlih, enrin delâletlerinin tatbikatta ortaya çıkardığı çeşitli görüşlere lâir nisâller vermektedir (63).

Şu üyette enr, nehy, ibâha ve tahyîr bir aradadır:

(يا بنى آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد و كلوا واشربوا ولا تسرفوا انه لا يجب)
(64) "Ey Âdenoğulları; her mes-cide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin. Yiyin, için. Fakat israf etmeyin. Çünkü Allah, müsrifleri sever" (65).

---

(57) el-Baqara (2), 127

(58) es-Serahsî; Usûl 1/14; Gazalî; el-Mustasfâ 1/417-418; el-Âmidî; el-İnkâm 2/132-133

(59) Pezdevî; ağı. 1/108

(60) Gazalî; ağı. 1/417-419; el-Âmidî; ağı. 2/132-133

(61) el-Âmidî; ağı. 2/132-133

(62) es-Serahsî; Usûl 1/17

(63) Tefsîrû'n-Nuşûş 2/276-283

(64) el-A'râf (7), 31

(65) ez-Zerküşî; el-Burhân 2/13

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

Nehyin İfâde Ettiği Mânelara Bağlı İhtilâflar

- 1- Harâm
- 2- Kerâhet
- 3- Du'â'
- 4- Ye'ssü düşürme
- 5- Tahqîr
- 6- Beyânü'l-Şiqibe
- 7- İrçâd

N E H Y :

Emrin zıddı nehydir. Emir için söylenen şeylerin zıddı, nehy için de söylenir. Nehy, (لا تفعل) "yapma" sîğası ile ifade edilir(1).

Karîneden hâilî mutlak nehy, tahrîne delâlet eder. Nehyin hakikî mânası budur. Bu mânadan vazgeçmek, ancak bir karîne ile mümkün olur(2).

Mutlak nehy iki kısındır:

a) Adam öldürme, zina ve şarap içme gibi hissî fiillerin nehyedilişi.

b) Oruç, namaz, alış-veriş, kiralama vs.nin nehyedilmesi gibi şer'î tasarrufların nehyedilişi(3).

İki nehyden biri bizzat nehy diğeri de haber sîğası ile vârid olmuşsa, tapkı emir bahsinde olduğu gibi haber sîğası tercih itibarıyla önde gelir(4).Yine bu iki sîğadan birisi nehyi diğeri de mubahı ifade ediyorsa mubah önce gelir(5).

Usulcüler nehyi şöyle târif etmişlerdir: İsti'lâ yolu ile bir işin yapılmasını istemeye delâlet eden sözdür(6).

Nehyin tekrara ve nübâlerede (hemen yapıya) delâlet edip etmediği konusu, tapkı emirdeki gibidir. Âmidî ve başkalarının doğru buldukları görüşe göre nehy, istinrar ve fevr ile fâde eder(7). Fakat azınlıkta kalan bir kısım âlimler, tapkı emirde olduğu gibi nehy, devan ve adet olmaksızın mutlak istinâa delâlet eder derler(8).

---

(1) Sîbeveyh; Kitâb 1/69; es-Serahsî; Usûl 1/78-79; B.Haydar Ef.; Usûl-i fîqh Dersleri 130; Muhammed Yûsuf Mûsâ; Tarihu'l-fiqhi'l-islâmî 267-275.

(2) eş-Şâfi'î; er-Risâle 343(tah.Ahmed Muh.Şâkir); el-Umm 7/291-292

(3) Pezlevî; Usûl 1/256

(4) el-Âmidî; el-İhkâm 4/218

(5) el-Âmidî; ago. 4/218

(6) el-Âmidî; ago. 2/377-378

(7) el-Âmidî; el-İhkâm 2/180-181

(8) M.E.Şâlih; Tefsîru'n-Nusûs 2/379-382

Kur'ân'da taleb, tahyîr ve nehy bir üslûb ve sîğa ile değil de aşağıdaki şekillerde vârid olmuştur:

- a) Sarîh nehy(9).
- b) Tahrîn (10)
- c) Helâl olmayış(11)
- d) Nehy sîgası ki bunlar nehyü'l-hâdîr ile nehyü'l-gâib ve (د ع ، ذر) gibi terke delâlet eden emirdir(12).
- e) Fiilin "birr" olduğunun nefyi(13)
- f) Fiilin nefyi(14).
- g) Fiilin, günahı celbedici olduğunun zikredilmesi(15)
- h) Fiilin, vâide bağlı olarak zikredilmesi(16)
- i) Fiilin, "şerr" olduğunun tavsîfi(17)

NeHY, şu mânalara ifade eder:

1- Tahrîn : Haram kalma demektir. Buna misâl olarak şu âyetler gösterilir: (18) (ولا تنكحوا المشركات حتى يؤمن) "İnanmalarına kadar, Allah'a eş koşan kadınlarla evlenmeyin"

(19) (ولا تقربوا مال اليتيم الا بالتي هي أحسن حتى يبلغ أشده)

"Yetin, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında malına yaklaşmayın".

2- Kerâhiyet: nekruh oluş demektir.

(20) (يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا ما أحل لكم) "Ey inananlar; Allah'ın size helâl ettiği temiz şeyleri haram kılmayın".

---

(9) en-Nahl (16), 90

(10) el-A'râf(7),33

(11) en-Nisâ'(4),19

(12) el-En'ân(6),152; (6),120; el-Ahzâb(33),48

(13) el-Baqara (2), 177

(14) el-Baqara (2),193

(15) el-Baqara (2),181

(16) et-Tevbe (9), 34

(17) Âlu 'İnrân (3),180

(18) el-Baqara (2), 221

(19) el-En'ân(6),152

(20) el-Mâide (5),87

3- Tahqîr: Hor görme, değersiz sayma demektir.

(21) (ولا تمدن عينيك الى ما متعنا به أزواجا منهم) "Kâfirler içinde bazı kinselere verdiğiniz kat kat servete gözünü dikme".

4- Beyânü'l-âqıbe: Kötü sonucu açıklamak demektir.

(22) (ولا تحسبن الله غافلا عما يعمل الظالمون) "Sakin Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanna".

5- Du'â': Makam itibariyle yuksekte bulunanlardan birşey istemek, ona niyazda bulunmak demektir.

(لا تكلنا الى أنفسنا طرفة عين) "Göz kırpıncaya kadar bile bizi bize bırakma."Rabbimiz, bize(23) (ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا) gücümüzün yetniyeceği şeyi taşıtma".

6- Ye's: Ümitsizlik demektir.

(24) (لا تعتذروا اليوم) "Ey inkâr edenler! Bugün özür beyan etmeyin".

7- İrşâd: Doğru yolu gösterme, aydınlatma demektir.

(25) (لا تسئلوا عن أشياء ان تبد لكم تسؤكم) "Ey inananlar; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın"(26).

Nehyin ifade ettiği bu nûnâlara söyledikten sonra bunlara şu tatbikî misâli vermeniz münasip olacaktır: Hz.Peygamber, alış-verişi kızaştırımaya menetmiştir. Acaba zimmî de bu yasağa dahil midir? Cumhura göre zimmî ile başkası arasında bu mevzu da bir fark yoktur. el-Evzâ'î ise, zimmînin pazarlığı henüz bitmeden alış-verişi kızaştırmakta bir beis yoktur. Çünkü o, müslumanın kardeşi değildir" der ve şu halîsi delil gösterir:

---

(21) el-Ĥicr (15), 88; Tâhâ(20),131

(22) İbrâhîm (14),42

(23) el-Bâqara (2), 286

(24) et-Tahrîm (66), 7

(25) el-Mâide (5), 101

(26) el-Gazâlî; el-Mustaşfâ 1/418-419

(27) (لا يسوم على سوم أخيه) "Müslüman, kardeşinin pazarlığını kıstırmasaz". Buna bağlı olarak bir kısım âliler müzâ-yedeli satışı menetmişlerdir. Fakat Cumhur buna cevap vermiştir. Bu konudaki ihtilâfın sebebi, nehyin, kerâhete ni yoksa huzra ni mahûl olduğudur. Eğer huzra hâle edilirse bütün hallerde ni yoksa bir duruma ni şümûlü olacaktır(28).

---

(27) el-Buhârî; Sahîh, büyü⁶ 58; Müslim; Sahîh, Nikâh 38,51,54,55; büyü⁶ 9; et-Tirmizî; Sünen; büyü⁶ 57; İbn Mâceh; Sünen, ticârât 13; A.b.Hanbel; Müsned 2/394,411,428,457,463,487,489,508,512,516,529

(28) İbn Rüşd; Bilâyetü'l-Müctehid 2/165-166

S O N U Ç

S o n u ç :

Hukuk, şahsın bilfiil münasebetleri, hakkı, vazifesi ve menfaatleri ile alakalı olduğu için her insanı yakından ilgilendirmiştir. İslâm Hukukunun inanca bağlı oluşu ise bu ilgiyi bütünü arttırmış, müslüman âlimler, diğer islâmî ilimlerle daha çok fıkıh alanıyla eserler vermişler, araştırma yapmışlar, düşünmüşler, farklı durumlara göre değişik hal tarzları ortaya koymuşlardır.

Hüsnüniyetle kanaatlerini ortaya koyan âlimler, ana konularda aynı görüşe sahip olmuşlardır. Maslaları, kâilelere göre değil de indî görüşlerine göre te'vîl ederek veya dil yönünden zayıf cevazlar bularak sun'î tarzda kendi istekleri doğrultusunda hüküm elle etmişlerdir.

Esasta değil de fer'î mesolelerdeki görüş ayrılıkları ve farklı kanaatler, islâm'ın esbâbiyet sırlarındanadır. Müslümanlara bahşedilmiş kolaylık ve ruhsatlarıdır. Ayrıca mezhepler arasında farklı görüşler bu sahadaki ilmi zekâyı bilmeniz için bize iukânlar vermiştir.

Bu araştırmamızla "Arap Dil Hususiyetlerinin fıkıh İhtilâflarındaki Rolü"nü ortaya koymağa çalıştık.

Fakîhin, arap dili ve edebiyatı alanıyla da mütchassis olması zarûrîdir. Kanaatince bâzı konularda fakîhle edîb, muştak çalışmalı, gerçeği ortaya koymada birbirlerine yardımcı olmalıdırlar. Hz. Ömer'in, "Kur'ân'ı doğru anlama ve tefsîr etmede câhiliye devri şiirine başvurunuz" sözü bu gerçeği yansıtmaktadır. Şâfiî de, "arapça o kadar geniş bir dildir ki bunu hakkıyla ancak bir Peygamber bilebilir" demektedir. Bu itirafta bulunan fakih Şâfiî, aynı zamanda şiir livânına sâhip bir ediptir. İbn Hallân, "kıyas kâileleriyle de lisan bilgilerinden yararlanılmıştır" der(1). Çeşitli hükümleri ifâle eden âyetlerin üslûbları, bu hükümlere göre değişiklik arzeder. Şu halde hükümlerle üslûb arasında sıkı bir bağ vardır(2).

(1) Muğalline 420; (Zamanımızda İslâm Hukuku başında yapılan böyle bir işbirliği örneği için bk.Y.Z.Kavakçı "Suriye-Roma Kodu ve İslâm Hukuku" sh.3)

(2) ez-Zerkeşî; el-Burhân 2/3-14

Elîb le fıkıh ile birlikte lınî bilgileri öğrenmeye muhtaçtır. Qalqaşendî(756/1355-821/1418) şöyle der: Her ne kadar İbn Quteybe, kâtibin öğrenmesi gerekli hadîsler, fıkıh ehkâmıyla ilgili olanlardır, lerse de bunlar kâfî değildir. Hikmet, mesel, siyer vs.yi muhtevî hadîsler de öğrenilmelidir ki yazar bunları şâhîl gösterebilsin ve bunlardan iktibasta bulunabilsin"(3).

Bu araştırmanın, İslâm Hukuku alanında ihtisas yapacakların mevzunun önemine dikkatlerini çekeceğini ümit etmekteyim.

---

(3) Şubhu'l-Aşâ 1/201-204

K A Y N A K L A R :

- ‘ABDÜ’L-‘AZİZ el-Buhârî, b. Ahmed b. Muhammed (öl.730/1330);
- Keşfü'l-Esrâr ‘Alî Uşûli'l-Pizlevî, (1-4), İst.1307 h.
- el-‘ACLÜMÎ, İsnâ il b. Muhammed el-Cerrâhî(1087/1676-1162/1749);
Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs...(1-2), Halep trhs.
(Matba‘atü'l-fünûn) (tah. Ahmed Qalâş).
- AHMED CEVDET ve Arkadaşları (1238/1822-1313/1895);
- Mir‘ât-ı Mecelle, İstanbul 1302 h.
- AHMED EMİN;
- Duha'l-İslâm 2.cilt, Qâhira 1964
- AHMED b. HANBEL, (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel), Ebû ‘Abdillâh es-Şeybânî el-Vâilî(164/780-241/855);
- el-Müsnel, (1-6), Beyrût 1389/1969
- AHMED REMZÎ;
- Miftâhu'l-Qulûb ve Esâni'l-Müellifîn, İstanbul 1346/1928
- ‘ALÎ CÂRİM ve MUSTAFÂ EMİN;
- el-Belâğatü'l-Vâliha, Mısır 1383/1964
- ‘ALÎ HASEN ‘ABDÜ’L-QÂDIR;
- Nazratün ‘Anne fî Târîhi'l-fiqhi'l-İslâmî, Mısır 1965
- el-ÂMİDÎ, ‘Alî b. ‘Alî b. Muhammed, Seyfu'l-Dîn Ebu'l-Hasen
(öl.631/1233);
- el-İhkân fî Uşûli'l-Ahkâm (1-4); el-Qâhira 1387/1967
- ANSAY, Sabri Şâkir;
- Hukuk Tarihinin İslâm Hukuku, Ankara 1953 (An.Ü.İlâhiyat Fakültesi Yayınları IV).
- el-‘ASKERÎ, el-Hasen b. ‘Abdillâh, Ebû Hilâl (öl.395/1004);
- Kitâbü's-Şinâ‘atsyn el-Kitâbe ve's-Şi‘r, İst.1320 h.
- el-BÂQILLÂNÎ, Muhammed b. Tayyib, Ebû Bekr (337/950-403/1013);
- İ‘câzü'l-Qur‘ân, Mısır 1972 (tah. es-Seyyid Ahmed Şagr).
- el-BATALYEVSÎ, ‘Abdullâh b. Muhammed b. Sîd, Ebû Muhammed, el-Enklüsî (444/1052-521/1136);
- el-İnsâf fi't-Tenbîhi ‘ale'l-Esbâbi'l-leti Evcebeti'l-İhtilâf beynel-Müslimîn fî Ârâihim, Mısır 1319 h.,
(tashîh ve şerh Ahmed ‘Ömer el-Mahasânî el-Ezherî).

BİLMEN, Ömer Nasûhî (1302/1884-1391/1971);

- Hukuk-ı İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâûsü, (1-8); İstanbul 1967-1970

BLACHÈRE, Régis;

- Histoire de la Littérature Arabe 2.cilt Paris 1964

BROCKELMANN, Carl;

- Geschichte Der Arabischen Litteratur(GAL), Leiden
1.cilt 1938, 2.cilt 1949
- Supplementband Leiden 1.cilt 1937; 2.cilt 1938; 3.cilt 1942
- Târîhu'l-Edebî'l-Arabî, Mısır 1.cild 1967; 2.cild 1968; 3.cild 1969 (ter. Ablü'l-Malîn en-Neccâr)

el-BUHÂRÎ, Muhammed b.İsmâ'îl, Ebû Abdillâh (194/810-256/870);

- el-Câmi'u's-Sahîh (1-8) İstanbul 1315 h.

BURSALI, Mehmed Tâhir;

- Osmanlı Müellifleri (1-3) İstanbul 1333 h.

BÜYÜK HAYDAR Efenli, Selânikli (öl.1318/1902);

- Uşûl-i Fıqh Dersleri, İstanbul 1336 h.

CERRAHOĞLU, İsmail;

- Tefsîr Usûlü (İlmu Uşûli't-Tefsîr), Ankara 1976
(Ankara Ü.İlâhiyat Fakültesi Yayınları 132 II.Baskı).

CHEHATA, Chafik;

- Études De Droit Musulman, Paris 1971 (Préface de Michel Alliot).

CORCÎ, b.Habîb Zeylân (1278/1861-1332/1914);

- Târîhu Âdebî'l-Lugati'l-Arabîyye (1-4), Mısır 1911 m.

el-CURCÂNÎ, Ablü'l-Qâhir b. Ablü'r-Rahmân b. Muhammed, Ebû Bekr (öl.431/1078);

- Esrârü'l-Belâğa, İstanbul 1954 (tah. Hellmut Ritter).
- Delâilü'l-İcâz, Mısır trhs.(tah. M. Ablüh ve M.Mahmûd eş-Şenqîti) (Matbaatü's-Secâle).

- el-CURCÂNÎ, es-Şaqafî, Ahmed b. Muhammed, Ebu'l-Abbâs (öl.482/1089);
- el-Müntehab min Kinâyâti'l-Ulebâ' ve İşârâti'l-Buleğâ', Mısır 1326/1908 (tah. Muhammed Belrû'l-Dîn en-Ni'sânî)
- el-CÜVEYVÎ, Abdullâh b. Yûsuf, Ebû Muhammed (öl.478/1085);
- el-Varaqât fî Usûli'l-fiqh, Dineşq 1324 h.
- ÇANTAY, Hasan Basrî (1305/1887-1384/1964);
- Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (1-3) İst. 1372/1953
- el-DÂRİMÎ, Abdullâh b. Abî'r-Rahmân (181/797-255/869);
- es-Sünen (1-2), Beyrût trhs. (Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye)
- el-DEBÛSÎ, Ubeydullâh b. 'Ömer b. 'Îsâ, Ebû Zeyd (367/978-430/1039);
- Te'sîsü'n-Hazar, Mısır, trhs.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâq b. Beşîr el-Ezlî es-Sicistânî (202/817-275/839);
- es-Sünen, yy.trhs.(1-4); (tah. Muhammed Muhyillîn 'Abdülhamîl), (Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye).
- el-ENBÂRÎ, Muhammed b. Ebi'l-Qâsin (271/884-328/940);
- Kitâbü'l-Eddâd, Quveyt 1960, (tah. Muhammed Ebu'l-fâil İbrâhîm).
- ENÎS el-MAQDÎSÎ;
- Tetavvuru'l-Esâlîbi'n-Mesriyye fi'l-Elebi'l-'Arabî, Beyrût 1968.
- el-EŞMÛNÎ, Ahmed b. Muhammed b. Mansûr (öl.809/1406);
- Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyeti'bni Mâlik (el-Müsemnâ: Menhucü's-Sâlik ilâ Elfiyeti'bni Mâlik, (1-3), Beyrût 1375/1955. (tah. N.M. 'Abî'l-Hamîl).
- FİLİBEVÎ, es-Seyyid Hâlîl Efendi;
- Hâşiyetü'l-Celîle 'alâ Şerhi 'İş'âmî'l-Dîn el-ferîle (1-2), İstanbul 1308 h.
- GOLDEIHER, I. (1267/1850-1340/1921);
- İslâm Ansiklopedisi, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Mal. 1.cill.; İstanbul 1940
  - Le Dogme et la Loi de L'Islam, Paris 1958 (Traduction de Félix Arin)

- el-ĞAZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed, Ebû Hâmid (450/1058-505/1111);
- el-Mustosfâ min 'Ilmî'l-Usûl (1-2), Bulâq 1322 h.
- el-HALEBÎ, Zeynü'd-Dîn el-Hanefî (808/1405);
- Muhtasarü'l-Menâr, Dimeşk 1324 h. (Mecmûu Mütün Usûliyye içinde).
- el-HATTÂBÎ, Hamî b. Muhammed b. İbrâhîm, Ebû Süleyman (319/931-388/998);
- Beyânu İcâzi'l-Qurân, Mısır, trhs. (Dârü'l-Ma'ârif), (tah. Muhammed Halefullâh ve Muhammed Za'lûl Selân)
- el-HİDIR, el-Hüseyn, eş-Şeyh;
- Mecmûu'l-Mustalahâti'l-İlmiyye ve'l-fenniyye, Qâhira 1391/1971 (Decembre 1957).
- el-HUDRÎ, Muhammed b. Afîfî (1289/1872-1345/1925);
- Târîhu't-Teşri'i'l-İslâmî, Mısır 1390/1970.
- İBN 'ABDİ'L-BERR, Yûsuf b. 'Abdillâh en-Nehirî el-Qurtubî, Ebû 'Ömer (368/463-979/1071);
- Câmî'u Beyânî'l-İlm ve fâilîhi, el-Qâhira 1975 (tah. 'Abdü'l-Kerîm el-Hatîb, taşh. 'Abdu'r-Rahmân Hasen Mâhmûd)
- İBN 'ABD RABBÎH, Ahmed b. Muhammed el-En'elüsî, (246/860-328/940);
- el-'Iqlû'l-ferîl, (1-7), el-Qâhira 1375/1956 (tah. Ahmed Emin, Ahmed Zeyn, İbrâhîm İbyârî).
- İBN 'AĞÎL, Bahâü'd-Dîn 'Abdillâh b. 'Ağîl el-'Agîlî el-Hemelânî el-Mısırî (698/1298-769/1367); Şerhu'bni 'Ağîl, (1-2); Qâhira 1384-1385/1964*1965
- İBN el-CEZERÎ, Muhammed b. Muhammed el-Dimeşqî, Ebu'l-Hayr (öl. 833/1429);
- en-Neşr fi'l-İqrâti'l-Âşr (1-2); Mısır trhs., (tah. 'Alî Muhammed el-Dabbâ') (Matba'atü Mustafâ Muhammed)
- İBN CİNGÎ, 'Osman, Ebû'l-fath (321 veya 322/933-392/1001);
- el-İnsâbiş (1-3), Beyrût, 1952; (tah. Muhammed 'Alî en-Neccâr)

- İBN DAQÎQ, el-‘İYD; Muhammed b. ‘Alî b. Vehb b. Mu‘tî el-
Quşeyrî, Taqıyyü'l-Dîn (625/1258-702/1302);
- el-Münteqâ min İhkâmî'l-Ahkâm Şerhu ‘Ulleti'l-Ahkâm,
Bağlâd 1388/1968.
- İBN el-ESİR, Meclü'l-Dîn Ebu's-Sâ‘lât el-Mühârek b. Muhammed
el-Cezerî (öl.606/1209);
- en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Halıs ve'l-Eser (1-5); Qâhira
1385/1965 (tah. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûl Muhammed).
- İBN HALDÛN, ‘Abdu'r-Rahmân b. Muhammed (732/1332-808/1406);
- el-Muqallime, Qâhira trhs. (Dârü's-Şa‘b).
- İBN HAZM, ‘Alî b. Ahmed b. Sa‘îl, Ebû Muhammed el-Enlölüsî
ez-Zâhirî (384/994-456/1063);
- el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm (1-8), el-Qâhira, trhs.
(tah. Ahmed Şâkir), (Mütba‘atü'l-‘Âşma).
- İBN HİŞÂM, ‘Abdü'l-Melik b. Hişâm, Ebû Muhammed (öl.213/828);
- es-Sîrâtu'n-Nebeviyye (1-4), Mısır 1355/1936 (tah.
Mustafâ es-Segâ, İbrâhîm el-İbyârî, ‘Abdü'l-Hafîz
Şelubî).
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed ‘Abdullah Cenâlü'lîn b. Yûsuf el-
Ensârî el-Mısırî (öl.761/1359);
- Evlâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti'bn Mâlik (1-4), Mısır,
1386/1967 (tah. Muh. Muhyillîn ‘Abdülhamîl).
- İBN el-HUMÂM, Muhammed b. ‘Abdi'l-Vâhil es-Sîvâsî (790/1377-
861/1457);
- Şerhu fethi'l-Qalîr (1-8), Bulâq 1315-1318 h.
- İBN KEMÂL PAŞA; Şemsü'l-Dîn Ahmed b. Süleymân (öl.940/1534);
- Resâil (1-2), İstanbul 1316 h. (Nâşir, Ahmed Cevdet).
- Tağyîrû't-Tenqîh fi'l-Usûl, İstanbul, 1308 h.
- İBN MÂCEH, Muhammed b. Yezîd el-Qazvînî (209/824-273/887);
- Sünen (1-2) Mısır 1372/1952 (tah. Muhammed Fuâd
‘Abdü'l-Bîqî).
- İBN MARZÛR, Cenâlü'l-Dîn Muhammed b. Mükerrrem (630/1232-711/1311);
- Lisânü'l-‘Arab (1-3), Beyrût 1389/1970 (tertîb,
Yûsuf Hayyât ve Nalîl Mar‘aşlı) .

İBN QAYYİM el-Cevziyye; Şemsü'd-Dîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (691/1292-751/1350);
- İ'c'lâmü'l-Muvaqqı'în 'an Rabbi'l-'Âlemîn (1-4) Mısır 1374/1955 (tah. M. Muhyi'd-dîn 'Abdü'l-Hamîd).
- el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf, Beyrût, 1390/1970 (tah. 'Abdü'l-fettâh Ebû Ğudde).

İBN QUDÂME, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Aĥmed b. Muhammed (541/1146-620/1223);
- el-Muġnî (1-10) el-Qâhira 1389/1969 (tah. Mahmûd 'Abdü'l-Vehhâb Fâyid, 'Abdü'l-Qâdir Aĥmed 'Atâ, Tâhâ Muhammed ez-Zeynî).

İBN QUTEYBE, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim (213/828-286/889);
- Te'vîlü Müşkili'l-Qur'ân, el-Qâhira 1393/1973 (Tah. es-Seyyid Aĥmed Saqr).

İBN RÜŞD, Muhammed b. Aĥmed b. Muhammed b. Aĥmed el-Qurtubî (520/1126-595/1198);
- Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muqtesid (1-2) Mısır 1379/1960.

İBN TEYMIYYE, Taqıyyü'd-Dîn Aĥmed b. 'Abdi'l-Halîm (661/1262-728/1327);
- Muqaddime fî Uşûli't-Tefsîr, Beyrût 1392/1972 (tah. 'Adnân Zerzûr).
- Ref'u'l-Melâm 'an Eimmeti'l-A'lam, Beyrût 1390 h.

İBRAHİM ENİS;

- Fi'l-Lehecâti'l-'Arabıyye, el-Qâhira 1965

el-İSPERÂNİ, eş-Şu'aybî, Muhammed b. Muhammed b. Zenkî, Ebû 'Abdillâh (670/1271-747/1346);
- Yenâbî'u'l-Aĥkâm, 207 yk. nesih, 768 h., Süleymaniye ktp. H. Hüsnü Paşa No: 384

İSMÂİL NEBİL, (Ahıskalı Gürcü Hoca) (öl. 1278/1868);
- Mefâtîhu't-Taĥqîq, İstanbul 1285 h.

İSMÂİL PAŞA b. Muhammed Emîn (öl. 1339/1920);
- İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn (1-2) İstanbul 1364/1945-1366/1947 (tah. Şerefeddin Yaltkaya ve Rifat Bilge).

- el-İSKENDERÎ, Ahmed ve Mustafâ 'Inânî;
- el-Vasî't fi'l-Erabi'l-'Arabî ve Târîhihi; Mısır
1335/1916.
- el-İZMİRÎ, Muhammed (öl.1160/1747);
- Hâşiyetü'l-İzmîrî 'ale'l-Mir'ât (1-2), İstanbul 1309 h.
- İZMİRLİ, İsmâîl Hakkı (1285/1868-1366/1946);
- 'İlmi-i Hilâf, İstanbul 1330 h.
- 'İZZÜ'D-DÎN, 'Abdü'l-'Azîz b. 'Abli's-Selân(öl.660/1261);
- el-İşâretü ile'l-İcâz fî Ba'î
Envâsi'l-Mecûz, Dimeşk 1313 h.
- el-KÂKÎ, Qıvâmü'l-Dîn, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed(öl.749/1348);
- 'Uyunü'l-Mezâhib, yazma, Süleymaniye ktp. Mahmut Pş.
No: 221/1 122 yk., nesih, 811 h.
- KARATAY, Fehri Elhan ve O.Reşer;
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar
Katalogu (1-4) İstanbul, 1962-1969.
- KÂTİB Çelebi, Mustafâ b. 'Abdillâh (Hâcî Halîfo) (1018/1609-
1067/1656);
- Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-funûn (1-2),
İstanbul 1360/1941-1362/1943), (tah. Ş.Yaltkaya ve
Rifat Bilge).
- KAVAKÇI, Yûsuf Ziya;
- Sûriye-Roma Kolu ve İslâm Hukuku, Ankara 1975 (Atatürk
Ün. İslâmî İlimler Fakültesi Yayınları No:3).
- LAOUST H.,
- Encyclopédie de L'Islam (Nouvelle édition)
Ahmed b.Hanbeli maddesi. Tom 1. Brill 1960
- MARDİN, Ebu'l-'Ulâ (1297/1880-1377/1957);
- "Fetvâ" maddesi, İslâm Ansiklopedisi 4.cilt, İst.1964
- MESTCİZÂDE, 'Abdullâh efendi (öl.1148/1832);
- Risâletü Hılâfiyyâti's-Selâ (et-Taftâzânî) ve's-Seyyid
(el-Cürcânî), İstanbul 1278 h.

- en-NESÂÎ, Ahmed b. 'Alî b. Şu'ayb, Ebû 'Abî'r-Rahmân
(215/1830-303/915);
- Sunenü'n-Nesâî bi Şerhi's-Süyûtî (1-8), Mısır 1348-1930
- en-NESEFÎ, 'Ömer b. Muhammed, Ebû Hafş (461/1068-537/1142);
- Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-Hilâfiyyât, yazma, 835 h.,
Süleyhâniye ktp. Fâtih No: 2177; 196 yk.
- OKIÇ, M. Tayyib (1320/1902-1398/1977);
- Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kirâati (Le Style et la
Lecture du Kur'ân), Ankara 1963
- OLGAÇ, Senâî ;
- İctihâtlarla Türk Melenî Kanunu Şerhi, Ankara 1975
- 'ÖMER Rilâ Kohhâle;
- Mu'cçü'l-Müellifîn (1-15) Dineşq 1376/1957-1380/1960
- PEZDEVÎ, 'Alî b. Muhammed, Ebu'l-Huseyn (400/1010-482/1089);
- Usûlü'l-Pezlevî (Kenzü'l-Vüsûl) (1-4); İstanbul 1307 h.,
(Keşfü'l-Esrâr ile birlikte).
- el-QALQAŞENDÎ, Ahmed b. 'Alî b. Ahmed el-Fezârî (756/1355-
821/1418);
- Şubhu'l-A'sşâ fî Qavânîni'l-İnşâ' (1-14) el-Qâhira
1338/1919
- el-QARÂFÎ, Ahmed b. İlrîs b. 'Abî'r-Rahmân (öl.684/1285);
- Tenqîhu'l-füsûl fi'l-Uşûl, Dineşq 1324 h.
- el-QAYRAVÂNÎ, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Ebû Zeyd(310/922-386/996);
- er-Risâle ou Epître sur les éléments du logia et la
loi de L'Islâm selon le rite mâlikite (Par Léon Borchet)
Alger 1949
- el-QAZVÎNÎ, Celâlü'l-Dîn Muhammed b. 'Abî'r-Rahmân(öl.739/1338);
- Telhîsü'l-Miftâh, İstanbul 1312 h.
- el-QURTUBÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Enşârî
(öl. 671/1273);
- el-Câmi'u li Ahkâni'l-Qur'ân (1-20), el-Qâhira 1387/
1967

ŞADRU'Ş-ŞERÎFA, 'Ubeyyullâh b. Mes'ûl (öl. 747/1346);

- et-Tevlîh Şerhu't-Tenqîh li'bnî Hâcib (1-2), İstanbul 1304 (et-Tolvîh'in kenarında).

SAPİYYÜ'L-DÎN el-Hanbelî

- Qavâidü'l-Uşûl ve Mecâzidü'l-fuşûl Muhtasar Tahqîq el-Emel fî 'İlmeyi'l-Uşûl ve'l-Celal, Dimeşk 1324 h. (Mecmû'ü Mütûni Usûliyye içinle sh. 80-159).

SA'LEB, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (200/816-291/904);

- Mecâlis, (1-2), Mısır 1948-1949

SCHACHT, JOSEPH (1902-1969);

- An Introduction to Islamic Law, London 1964
- İslâm Hukukuna Giriş, Ankara 1967 (ter. E. M. Mehmet Dağ ve . . . Ablülkalir Şener) (Ank. Un. İlâhiyat Fak. Yayınları no: 136)
- Abû Hanîfe mal. Encyclopédie de l'İslâm, Tome 1; Brill 1960
- Malik b. Enes mal. İslâm Ansiklopedisi, İst. 1957 c.7

es-SE'ÂLİBÎ, Ebû Mansûr 'Abül'l-Melik b. Muhammed (350/961-429/1038);

- Kitâbu fîqhü'l-Lüğa ve Sirri'l-Ârabiyye, Mısır 1341/1923 (taş. Muhammed Münîr el-Dimeşkî).
- Müntehabâtü Kitâbi'n-Nihâye fi'l-Kinâye, Kostantiniyye 1301 h.
- Kitâbü'l-Kinâyat, Mısır 1326/1908 (taş. Muhammed Belrû'l-Dîn en-Hisânî el-Halebî).
- el-İcâz ve'l-İcâz, Kostantiniyye 1301 h.
- el-İcâz ve'l-İcâz, Beyrût, trhs.

es-SEHÂVÎ, Şemsü'l-Dîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. 'Abî'r-Rahmân (831/1427-902/1497);

- el-Maqâşilü'l-Hasene, Mısır 1375/1956 (taş. 'Abdullah Muhammed es-Şiddîq ve 'Abül'l-Vehhâb 'Abül'l-Lâtîf).

es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Loys, Mısır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (öl. 373/983);

- Hizânetü'l-fîqh ve 'Uyûnü'l-Mesâil, Bağlâ 1385/1965 (taş. Şalâhu'l-Dîn en-Nâhî).

- es-SİMERQANDÎ, Muhammed b. Ahmed Ebû Mansûr (öl.575/1180);
- Tuhfetü'l-fuqahâ' (1-3) Dimeşk 1384/1964 (tah. Muhammed el-Muntasir el-Kettânî ve . Vebbetullah ez-Zuhaylî)
- es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed Ahmed b. Ebî Şahl (öl.483 veya 490/1090 veya 1096);
- Usûlû's-Serahsî (1-2), Beyrût 1393/1973 (Haydarâbâd Dekken baskısından ofset, tah. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî)
- el-Mabsût (1-30), Beyrût trhs. (Dârü'l-Ma'rîfe 2. baskı).
- SEZGİN, Fuat;
- Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS), (1-5),
Leiden 1. cill 1967; 2. cill 1975; 3. cill 1970; 4. cill 1971; 5. cill 1974
- Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî 1. cill, (ter. Fehmî Ebu'l-faîl, kontrol Mahmûd Fehmî Hicâzî), el-Qâhira 1971
- SÎBEVEYH, Ebû Bisr 'Amr b. 'Osmân (öl.180/796);
- Kitâb, (1-2), Mısır (Bulâq) 1316-1317 h.
- SUBHÎ es-SÂLİH;
- Mabahis fî 'Ulûmi'l-Qur'ân, Beyrût 1968
- Dirâsatun fî fihhi'l-Lüğa, Beyrût 1388/1968
- es-SÛBKÎ, 'Abdü'l-Lâtîf Muhammed ve es-SÂYİS Muhammed 'Alî ve el-BERBERÎ, Muhammed Yûsuf;
- Târîhu't-Teşri'i'l-İslâmî, Qâhira 1357/1939
- es-SUYÛTÎ, Celâlü'l-Din 'Abdu'r-Rahmân b. Ebî Bekr (749/1445-911/1505);
- el-Eşbâh ve'n-Mezâhir fî Qavâilü'l-fürû'i fiqhî's-Şâfi - 'iyye, Mısır trhs. (İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası).
- el-İtqân fî 'Ulûmi'l-Qur'ân (1-4), el-Qâhira 1387/1967 (tah. Muhammed Ebu'l-Faîl İbrâhîm).
- el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Lüğa ve Envâ'ihâ (1-2), Mısır, trhs. (İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası), (tah. Muhammed Ahmed Câl el-Mevlâ, 'Alî Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebu'l-faîl İbrâhîm).
- Cozilü'l-Mevâhib fî İhtilâfi'l-Mezâhib, yazma, Süleymaniye Ktp. Bağlatlı Vehbi ef. 2026/2

- es-ŞÂFÎ'Î, Muhammed b. İbrîs (150/767-204/819);
- er-Risâle, Mısır 1385/1940 (tah. Ahmed Muhammed Şâkir)
  - er-Risâle, Mısır 1388/1969 (tah. Muhammed Seyyid Keylânî).
  - el-Ümm (1-8), Beyrût 1393/1973 (tah. Muhammed Zührî en-Neccâr).
- ŞÂH VELIYYULLAH, Ahmed b. 'Abî'r-Rahîm el-Dihlevî (1114/1704-1176/1762);
- Huccetullâhi'l-Bâliğa (1-2), Qâhira, trhs. (Dârü'l-Kütübü'l-Halîse-Qâhira, Mektebetü'l-Musonnâ-Bağlâ'l); (tah. es-Seyyid Sâbiq).
  - el-İnsâf fî Beyânî Sebabi'l-İhtilâf, Mısır 1372 h.
- es-ŞÂ'RÂNÎ, 'Abî'ü'l-Vehhâb b. 'Alî (898/1493-973/1565);
- el-Mîzân (1-2), Mısır 1329 h.
- es-ŞÂTIBÎ, Ebû Ishâq İbrâhîm b. Mûsâ (öl. 790/1388);
- el-Muvafiqât fî Usûli'l-Ahkân (1-4), Qâhira 1969-1970
- ŞEVQÎ DAYF;
- Târîhu'l-Elobi'l-Ârabî (1-4); Qâhira 1963-1975
- ŞİBAY, Halim Sâbit;
- İslâm Ansiklopedisi, Ebû Hanîfe mat. c.4 İst.1945.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (224/839-310/923);
- Kitâbu İhtilâfi'l-fuqahâ, Beyrût 1320/1902 (tash. Frederik Kern el-Almânî el-Berlînî; nşr. Muhammed Emin Demec).
- TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed b. Mustafâ b. Halîl, Ebu'l-Hayr (öl. 968/1561);
- Mevâ'icâtü'l-'Ulûm (1-2), İstanbul 1313 h. (ter. Kenâlü'l-'Dîn Muhammed).
- et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'âdü'l-Dîn, Mes'ûl b. Öner (712/1312-793/1390);
- et-Tolvîh (1-2), İstanbul 1304 h.
  - Muhtasarü'l-Macânî, İstanbul 1307 h.
- et-TİRMİZÎ, Muhammed b. 'İsâ b. Sevra es-Sulmî, Ebû 'İsâ (209/824-279/892);
- el-Câmi'u's-Sahîh (1-5), Qâhira 1357/1938 (tah. Ahmed Muhammed Şâkir).

UNAT, Faik Reşit;

- Hicrî Tarihleri Milâlî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1974.

WEINSINCK, A.J.;

- Concordance et Indices de la Tradition Musulmane (1-7) Leiden 1936-1969.

YÛSUF İlyâd Sevkîs (1292/1856-1351/1932);

- Mu'cemu'l-Matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrake (1-2), Mısır 1346/1928

ez-ZEŞİDÎ, Muhammed b. Muhammed Mürtelel el-Huseynî (1145/1732-1205/1790);

- 'Uqûlü'l-Cevâhiri'l-Münîfe (1-2), Kostantiniyye 1309 h.
- Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Qâûs (1-15 vâ.) el-Kuveyt 1385/1965-1395/1975 (tah. 'Abdü's-Settâr Ahmed Ferrâc).

ez-ZECCÂCÎ, Ebu'l-Qâsi: 'Abdu'r-Rahmân b. İshâq (öl. 337/949);

- Mecâlisü'l-'Ulemâ, el-Kuveyt 1962 (tah. 'Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn).

ZEKÎ HUBÂREK (1307/1891-1371/1952);

- es-Segru'l-fennî fi'l-qarni'r-Râbi' (1-2), Qâhira trhs. (Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî).

ez-ZEMANŞERÎ, Ebu'l-Qâsi: Mahmûd b. Ömer (467/1075-538/1144);

- el-Mufasssal fî 'İlmî'l-'Arabiyye Beyrût trhs. (Dâru'l-Cîl).
- Esâsü'l-Belâğa, Beyrût 1385/1965

ez-ZERKEŞÎ, Belrû'l-Dîn Muhammed b. 'Abdillâh (745/1344-794/1391);

- el-Bürhân fî 'Ulûsi'l-Qur'ân (1-4), Mısır 1376/1957-1377/1958, (tah. Muhammed Ebu'l-Fa'îl İbrâhîm).

ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasan;

- Târihu'l-Elebi'l-'Arabî, Qâhira trhs. (Dâru Nohlati Mısır).

ez-ZİRİKLİ, Hayrû'l-Dîn;

- el-A'lâm Qâusü Terâcim (1-13), Beyrût 1389/1969